

63.

SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

63.

SZÁM

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

AZ ÖSEGYHÁZ ÉLETE

IRTA

Dr. PETRÓ JÓZSEF

THEOLÓGIAI TANÁR

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1929.

Nihil obstat.

Dr. Nicolaus Töttössy
censor dioecesanus.

Nr. 1623.

Imprimatur.

Strigonii, die 13. Junii 1928.

Dr. Julius Walter
vic. generalis.

Kiadja a Szent István-Társulat.
Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest.
Nyomdaigazgató : Kohl Ferenc.

ELŐSZÓ.

AZ ŐSKERESZTÉNYSÉG történetének földerítése céljából az elmúlt évtizedekben nagyarányú és sok tekintetben igen sikeres munka folyt. A történetírók s kutatók különös gondja főleg arra irányult, hogy a kereszténység legfőbb írott emlékeit, az ó- és újszövetségi szentírást alapos, minden részletkérdésre kiterjedő vizsgálat tárgyává tegyék. Mi mindenre ki nem terjedt a tudósok figyelme! Ahogy egy nagy ház építése húszféle iparágat is foglalkoztat, úgy itt is jöttek a régiségkutatók és történetírók, a földrajztudósok és geológusok, a növénytan és élettan szakértői, a nyelvtudósok és pszichológusok s több-kevesebb jóindulattal s hozzáértéssel boncolgatták, szétszedegegették, felülvizsgálták a szentírás minden egyes adatát. A szentírásban előforduló tájszólások, politikai vonatkozások, a császárok és királyok nevei, az évszámok görcső alá vétettek. Minden vidéket, melyről a szentírás szól, felkerestek, az ott előforduló városok romjait a földből kiásták, a kiszáradt patakmedrek kavicsait megszólaltatták, a régi profán írók műveinek legapróbb megjegyzéseiről is hosszú tanulmányokat írtak. Az egész vonalon költséges és lázas munka folyt.

És mi lett az eredmény? Ma ez a munka már nagyrészt bevégeztnek tekinthető s az eredmény fényesen igazolta a szentírás adatait. Ezért ma már egészen más a tudósok felfogása az őskereszténységről, mint volt pl. 50 évvel ezelőtt. Akkor még az Egyházon kívül álló körökben általában elfogadott s megdönthetetlenül látszó vélemény volt, hogy a kath. Egyház lényeges

alkatrészei a III. vagy IV. századból származnak. Mióta azonban túlönnan is, nálunk is ily alapos kutató munka folyt, már odaát is folyton szaporodik azoknak a tudósoknak a száma, akik elfogadják, hogy *a katolikus Egyház legalább is az I. század végétől lényeges változáson már nem ment át.*

Jelen tanulmány az egri hittudományi főiskolán tartott dogmatörténeti előadásaink alapján készült. Arra törekedtünk, hogy elfogulatlanul s a tudományos követelményeknek megfelelően tárjuk fel az *őskeresztények életéről szóló történeti adatokat.* Az itt-ott felmerülő nehézségeket sem hallgattuk el. Az ellenvéleményeket is igyekeztünk minél többször megszólaltatni és általában a szakirodalomban tájékoztatással szolgálni. Egyes kérdéseket csak röviden tárgyalhattunk, mert alkalmazkodnunk kellett a kiadó Társulat által megszabott keretekhez. Hisszük, hogy a magyar olvasóközönséget is érdekelni fogja az első keresztény generáció életének történeti megvilágítása és az a kérdés, hogy a mai keresztény egyházak közül melyik hasonlít legjobban az őskereszténységhez, melyik a természetes jogutódja a Krisztus által alapított ősegyháznak. Ez a kérdések kérdése a kereszténység történetében.

Eger, 1928 március 1-én.

Szerző.

I. A SZÉTSZÓRT ZSIDÓSÁG ÉS A KERESZTÉNYSÉG.

1. A «zsidó» őskereszténység. A keresztény őstörténetnek egyik legjellegzetesebb ténye az, hogy Krisztus a zsidó nép kebelében, Izrael népének fővárosában alapította meg az új vallást s ezáltal a kereszténység első centrumává Jeruzsálemet tette. Így az őskeresztény egyház az első időkben a legszorosabb viszonyban élt a vallásos zsidósággal. A Jeruzsálemben alakult első keresztény egyházköztség tagjai biztosan kizárólag zsidókból megtért keresztények voltak. Erre enged következtetni az a tény, hogy sokan a jeruzsálemi keresztények közül megbotránkoztak, mikor Péter az első pogányt, az istenfélő századost, az egyházba felvette (Ap. csel. 10. 2. 22.). Annyira zsidó volt még a gondolkozásuk. A jeruzsálemi keresztény egyház zsidó jellege egyébként is elvitázhatatlan. A keresztények eleinte úgy éltek, mint a vallásos zsidók. Mint a zsidóknak, úgy nekik is a jeruzsálemi templom volt gyülekezési helyük. A templomadót továbbra is megfizették. A jeruzsálemi egyház fejeéről, Jakab apostolról írja Hegesippus, egy II. századbéli író, hogy szigorúan betartotta a zsidó nazireusok előírásait s oly sokat térdelt a templomban (természetesen a zsidók templomában), hogy a térdei, mint a tevének, megkeményedtek (Euseb. Hist. eccl. 2. 23. sk.). Ez a Jakab apostol körülbelül 30 évig állt a jeruzsálemi egyház élén.

Az őskeresztények és az akkori zsidók ezen együttélésén, együttműködésén nem csodálkozhatunk, hiszen maga Jézus is a zsidóságból származott, a zsidók között

működött s bár isteni tanítása egészen eredeti és új volt, előadásába a hallgatóság kedvéért mégis felvett zsidó elemeket, zsidó vonatkozásokat is, különösen mikor példázatokban, hasonlatokban beszélt. Két protestáns tudós, Strack és Billerbeck 16 évi munka árán elkészítették az újszövetségi szentírásnak a Talmudból és a Midraschból összeállított magyarázatát (München. 1922 sk.), vagyis Jézus tanításának s az apostolok által készített leírásnak zsidó elemeit a zsidó vallásos irodalom termékeivel összehasonlították. Nem ütköznünk meg rajta, ha sok hasonlatosságot találtak, hiszen az újszövetségi szentírók, Lukács kivételével, eredetileg zsidók voltak, zsidó beszédmódjukat, kifejezéseiket, észjárásukat az új tanítás előadásánál is nagyrészt megtartották (Krebs. Urkirche und Judentum. 5. 12. 17.). A keresztény vallás elterjesztésénél is szerepet játszik a zsidóság. Szt. Pál apostoli körútjain mindenütt először a zsinagógában kezdi meg az igehirdetést.

Minthogy ilyen szoros kapcsolat van az őskeresztények és az akkori zsidók élete között, nem tudnánk igazában az ősegyház életét, misszióját, fejlődését megismerni és megérteni, ha a zsidóság Krisztus korabeli történetével közelebbről nem foglalkoznánk. Nézzük tehát, milyen volt a zsidóság helyzete az apostolok missziós tevékenységének idején, vagyis kb. 30—70-ig.

2. A zsidóság elterjedése az egész világon. A zsidóság ebben az időben már nemcsak Palesztinát lakta, hanem a többi országokban is, főleg a kereskedelemmel foglalkozó városokban igen erősen volt képviselve. A görög birodalomba való beözönlésük már Nagy Sándor idejében megkezdődött. A római birodalom gyarmataiban is igen sok zsidó telepedett le. Az Ap. Csel.-ben (2. 9—11.) olvassuk, hogy a pünkösti ünnepekre Jeruzsálembe elzarándokoltak a más országokban lakó zsidók vagy prozeliták is, nevezetesen «pártusok, médek, elamiták,

Mezopotámiának, Judeának, Kappadóciának, Pontusnak, Ázsiának, Frigiának, Pamfiliának, Egiptomnak és a Círéne körüli Libia részeinek lakói, a Rómából való jövevények» stb. I. Agrippa király Caligula császárhoz intézett levelében (Philo. Leg. ad Caj. 36.) felsorolja a zsidó telepítvényeket s többek között a következő neveket említi: Egiptom, Fenícia, Szíria, Cöleszíria, Pamfilia, Cilicia, Bithinia, Pontus, Európa, Thessalia, Macedónia, Attika, Argos, Korinthus stb. Különösen sok zsidó telepedett le Egiptomban, a kisázsiai tartományokban és Rómában. Egiptomban az apostolok idejében a lakosság hetedrésze, tehát kb. egy millió zsidó volt (Philo, in Flace. n. 6.). Ezek nagy része Alexandriában lakott, mely találkozóhelye volt a keletnek és a nyugatnak, aranyházú szent János szerint «a világ csomópontja». Itt sok zsinagógájuk volt. Gazdagságuk révén nagy tekintélyre tettek szert, úgy hogy királyi családokba is beházasodtak. Teljes vallási szabadságot élveztek, saját törvényszékük volt. Strabo szerint «egy külön városnegyed volt kijelölve ennek a népnek. Fejük volt az ethnarcha, aki ügyes-bajos dolgaikat intézte . . . egészen úgy, mintha egy független város feje lett volna» (Jos. Ant. 14. 7. 2. v. ö. Felten. Neutest. Zeitgeschichte I. 276 sk.). Rómában is tekintélyes számú zsidóság volt. Tibérius császár idejében Rómából 4000 zsidó férfit vittek Szardíniába katonának. Eszerint tehát legalább 10.000 férfi volt Rómában (Batiffol. L'église naissante. 3.). Harnack véleménye szerint a római birodalom lakosságának kb. 7%-a zsidó volt (Harnack. Die Mission. I. 13.).

3. A zsidó bölcselet behatol a görög világba. Krisztus korában a Palesztinától távol élő zsidóknak legnagyobb befolyásuk Alexandriában volt. Ez a nagy kultúrával dicsekvő város gyülekezőhelye volt a görög tudósoknak. Minthogy ez a város egészen a görög szellem vezetése alatt állott, a zsidóknak is el kellett fogadniuk ezt a

szellemi irányzatot, sőt idő multával — bár vallásos szokásaikat nagyrészt megtartották — ők is elsősorban görög műveltséggel töltekeztek, görög volt az anyanyelvük.

A zsidóság ezután, hogy magának a görög civilizáció körében helyet szorítson és magát ellenségei ellen védelmezze, bemutatkozott mint filozófia. Ezt a bölcséletet már az is ajánlotta, hogy régibb keletű, mint akármelyik bölcsélet. Azután a görög bölcséleti irányzatok ellenmondásai mellett különösen értékesnek tűnt fel a zsidó hit egysége, tisztasága, ősisége. Monotheizmusa és erkölcs-tana alkalmasnak látszott arra, hogy alapul szolgáljon az emberiség egyetemes bölcséletének a megalkotásához. A zsidó vallás megismertetésének első eszköze a görög nyelvre lefordított ószövetségi Szentírás volt. Az alexandriai zsidók méltán büszkéek voltak szent könyveik görög fordítására, az ú. n. Septuaginta-fordításra, melyhez még Ptolemeus Lagi (305—285) idejében hozzáfogtak és kb. a Kr. e. II. században készítették el egészen. Ez a fordítás nemcsak szent könyvük volt a görög zsidóknak, hanem zsidó kultúrtörténeti és vallásbölcséleti emlékük is. Feltárta ugyanis a görögök előtt a zsidó nép egyedülálló történetét, melyet sok sikeren és bukáson keresztül visszavezet egészen az első embernek a földön való megjelenéséig. A túlvilági dolgokra nagyon kíváncsi görög intelligencia a próféták írásaiban, a bölcsélet művelői pedig a salamoni szentenciákban kaptak érdekes olvasmányt.

Meg kell itt említenünk, hogy a zsidóság szellemi térhódításának a görög világban egyik legmerészebb harcosa volt még a Kr. e. II. században az alexandriai zsidó-görög filozófus és exegeta: Aristubulus, Ptolemeus Philometor (181—145. Kr. e.) királynak a tanítója. A Pentateuchushoz írt kommentárja tulajdonképpen a zsidó vallás és a zsidó faj apológiája. A szent szöveg

egyes antropomorfizmusait, melyek a görögök szemét bántathatták, allegorikusan magyarázza. Kimutatja, hogy a zsidó Szentírás a bölcsesség forrása s a nagy görög költők és bölcselők is tudásukat tulajdonképen onnan merítették. Ennek a bizonyítására citál Orpheus, Homeros, Hesiodorus, Aratus neve alatt több verset, melyeknek nagy része azonban hamisítvány. Állítja, hogy a Septuaginta előtt is volt már a Szentírásnak görög fordítása és ebből merítették Pythagoras és Plátó bölcsességüket. Szerinte a peripatetikus bölcsélet is függ Mózes-től és a prófétáktól. Hogy Aristubulus maga hamisította-e meg a citált görög költők írásait vagy azt már előtte más valaki elkészítette és Aristubulus csak átvette, e téren eltérnek a tudósok véleményei.

4. **Philó zsidó-görög irányzata.** Krisztus korában a zsidó-görög vallásbölcsélet legkimagaslóbb képviselője Philó. Nem tudjuk, hogy mikor született és mikor halt meg, csak azt tudjuk, mert ő maga említi, hogy De legatione ad Cajum c. művét már mint öreg ember írta. Ez a mű pedig Kr. u. 40 körül készült. Hazája és működési tere Alexandria volt, hol mint gazdag családból származó ifjú nagyon széleskörű kiképzést nyert. Philó korának legérdekesebb, legbefolyásosabb embere s ha az apostoloktól eltekintünk, Philó a zsidóság legértékesebb egyénisége ebben a korban. Kétségtelenül nagy tehetségű, széleslátókörű tudós, aki époly alaposan ismerte a görög irodalmat, mint amily részletesen tanulmányozta a zsidó nép vallásos iratait. Tudása, képzettsége szerint görög, nagy bámulója az antik bölcseletnek, másrésről szíve szerint igazi, mélyen vallásos zsidó, aki lángoló lelkesedéssel rajong vallásáért és fajaért s aki az akkori pogány világgal szemben az isteni kinyilatkoztatásnak és a zsidóságnak páratlan apológiáját adja. Philó szerint minden, ami jó és igaz van a pogányságban, az eredetileg a zsidóságból származik. Minden

görög bölcsesség tulajdonképpen folyománya annak a kinyilatkoztatásnak, melyet az Isten a zsidóknak adott. Orpheus olvasta Mózes könyveit, Pythagoras találkozott Egiptomban Jeremiás tanítványaival. Az alexandriai zsidó-görög vallásbölcseletet, melyet legelsősorban Philó képviselt, a következő elemekre lehet visszavezetni (V. ö. Tixeront: *Histoire des dogmes*. I. 46. sk.):

1. Izrael a választott nép, mely az ószövetségi szent könyvekben bírja a legteljesebb igazságot. Ez az igazság kiváltképpen két alaptételben nyilvánult meg: az egyistenhívésben és a lélek halhatatlanságában.
2. Ebből az igazságból a pogányok sincsenek kizárva. Részben a szóhagyomány által, részben a zsidó szent könyvek olvasása által a nagy görög bölcselek, Pythagoras, Plátó és mások megismertek egyes főbb igazságokat az Istenről, a gondviselésről és az emberről.
3. Ezért semmi sem áll annak útjában, hogy egyrészt a görögök elfogadják a biblia tanításait, mint az ő bölcseletük kiegészítését, másrészt, hogy a zsidók felhasználják azt az eszmekört, melyet a görög szellem teremtett a bölcseletben.
4. A görög mythológia a zsidóknak meglehetősen idegen, másrészt a zsidó bölcselet és történelem a görögök előtt kissé szegényesnek, szükséztűnnek tűnik fel. Éppen azért rá kell mutatni mind a kettőnek igazi tartalmára, vagyis a görög mesékben a vallásos és erkölcsi ideát kell szem előtt tartani, a biblia egyszerű történetéből pedig ki kell hámozni azokat a bölcseleti igazságokat, amelyeket az Isten azokban elrejtett. Az egyiket ki kell szélesíteni, a másikat meg kell termékenyíteni és általában itt is, ott is csak allegóriákat kell látni. A Szentírás szövegét, még a történeti részeket is allegorikusan kell magyarázni. Nem föltétlenül szükséges tehát, hogy a Szentírás elbeszéléseit való történeteknek vegyük, lehetnek azok szimbolumok is, melyek által az Isten vallásos igazságokat akart az embereknek

tudomására adni. 5. Az alexandriai zsidók gondolatvilágában megtörténik a judaizmus és a hellenizmus társulása. Ez utóbbi ugyanis anélkül, hogy megszűnnék bölcsélet lenni, vallássá lesz, mert elfogadja a természetfölötti kinyilatkoztatás elvét mindazon következményekkel, melyek abból származnak; a judaizmus pedig anélkül, hogy feladná vallási jellegét, bölcselletté lesz, mert kitermeli magából azokat a bölcséleti igazságokat, melyeket az Isten bele lefektetett.

Ebben a felfogásban három feltűnő dolgot észlelhetünk: *a)* Nagyon kevés jelentőséget tulajdonít a törvény által előírt szertartásoknak, melyek szerinte legfeljebb csak arra jók, hogy a kinyilatkoztatás iránti érdeklődést fenntartsák. *b)* A zsidó vallásnak általános jelleget tulajdonít, már nemcsak egy nemzet vallása, hanem minden népé. *c)* Nagyon elhanyagolja a Messiás gondolatát. A személyes Messiás helyébe a messiási korszakot helyettesíti be. Nem annyira a Messiást várja, mint inkább a zsidó nép történetének egy boldogabb korszakát.

A Palesztinán kívül élő zsidók eme hellenizáló irányzata bizonyos értelemben szemben állott a zsidóság hivatalos jeruzsálemi teológiájával. A jeruzsálemi papság volt a tradíció őre, gondozója. Ebbeli hivatását azonban minden kritika és bölcselkedés nélkül, sőt minden élet nélkül gyakorolta. A farizeusok teológiája azért mégis hivatalos tekintélynek örvendett, mert ügyesen tudtak hivatkozni Mózesre és a prófétákra. Ezzel szemben a hellenizáló teológia csak magán jellegű volt és inkább bölcséleti alapokon nyugodott. Létjogosultságát a görögök között élő zsidók nagyon átlátták, mert hiszen ez védelmezte meg az ősi hitet a görög tudományos világ előtt. Helytelen volna azonban ezt a hellenizáló törekvést úgy állítani be, mintha ezáltal szakadás állott volna be a zsidóságban. Ez a mozgalom ugyanis mindenkor a zsidó vallás keretein belül maradt, sem ők nem váltak ki

a zsinagógából, sem a farizeusok nem zárták ki őket. Ennek legkiválóbb bizonyítéka az a tény, hogy ezek a görög-zsidók mindenkor résztvettek a zsinagógaikban a vallásos istentiszteleteken, a zsidó szokásokat, pl. a körülmetélést megtartották. Itt tehát nincs skizmáról szó és e törekvésben nem lehet átmenetet látnunk a kereszténység felé (Batiffol. *L'église naissante*. 11—12.).

A római birodalomban szétszórta élő zsidók helyzete annál is inkább figyelmet érdemel részünkről, mert a rómaiak egészen 46-ig nem tettek különbséget a zsidók és a keresztények között. Bizonyosság erre Suetonius ama kijelentése, hogy Claudius császár «a Chrestus izgatása folytán állandóan lázadó zsidókat Rómából kiűzte» (*Vita Claudii*. 25.). Ebből látjuk, hogy a Claudius rendelete egyformán sújtotta a keresztényeket és a zsidókat. Ezt megerősíti Lukács is, mikor elmondja, hogy Aquila azért költözött át Korinthusba, mert «Claudius elrendelte, hogy az összes zsidók távozzanak Rómából» (Ap. csel. 18, 2.). Ez történt 51-ben vagy 52-ben. Ekkor tehát a rómaiak még egybefoglalták a keresztényeket a zsidókkal.

Tíz évvel később már egészen más helyzetet találunk. Néró császár szerette a zsidókat és üldözte a keresztényeket. Mikor 64 júl. 19-én Róma leég, a gyújtogatás vádját a keresztényekre tolják, akiket már élesen megkülönböztetnek a zsidóktól. Sőt Harnack szerint maguk a zsidók tüzeltek fel Nérót a keresztények ellen, akik között ekkor már több volt a pogány-keresztény, mint a zsidó-keresztény (*Mission I*. 66.).

5. A zsidók elleni gyűlölet. Ahol a zsidók nagyobb számban voltak, ott ellenük különösen a tudósok és az előkelők részéről határtalan gyűlölet és ellenszenv nyilvánult meg. «A zsidók elleni gyűlölet és izgatás oly régi, mint maga a zsidó diaszpóra. Ezek a hellén világba beékelt, kiváltságolt s autonóm keleti községek olyan természetesen fejlesztették ki azt, mint a mocsár a rossz

levegőt» (Mommsen: *Römische Geschichte* V. 519.). Már a Kr. e. 3-ik században egy egiptomi pap, Manetho, a zsidókat a bēlpoklosoktól származtatta (Jos. c. Ap. I. 26—27.). Később a zsidókról, azoknak Egiptomból való kiköltözéséről igen sok balga mende-monda keletkezett. Ezek elterjesztésében különösen nagy része volt Apion grammatikusnak, aki Caligula császár idejében az Alexandriából Rómába indított zsidóellenes küldöttségnek tagja volt. Josephus az Apion által terjesztett legendákat külön könyvben cáfolta meg.

De Tacitus is elfogadja a korabeli írók felfogását, mely szerint a zsidók ősei egiptomi bēlpoklosok voltak (Hist. 5. 2. 3.). Ezeket Bocchoris király kiűzte a pusztába, honnan Mózes, egy heliopolisi pap, a zsidók országába vezette őket. Itt elűzték az őslakókat és várost s templomot építettek. Mózes a templom szentélyében egy szárnak a képét állította fel s annak tiszteletére kosokat és ökröket áldozott. A szárn-kultusz Tacitus felfogása szerint onnan eredt, hogy a pusztában nagy vízhiány idején Mózes egy csomó vadszárn nyomán egy kis erdőségben forrásra akadt. Plutarchos is vallja, hogy a zsidók szamarat imádtak (Qaest. conv. 4. 5.).

A pogányok kifogásolták a zsidóknál, hogy lenézik az ő isteneiket. Szerették volna, ha a zsidók az ő Istenük imádása mellett tisztelték volna a pogány isteneket is. Ezen istenek megvetésében államellenes, nemzetietlen cselekedetet láttak.

Tacitus és más pogány történetírók szerint a zsidók istensége valami homályos, bizonytalan dolog: «*deus incertus*». Juvenalis gúnyolja a zsidókat, hogy a felhőket és valami égi istenséget imádnak (*nil praeter nubes et coeli numen adorant*). Feltűnő volt a zsidóknál, hogy a sertéshús evéstől tartózkodtak. Ennek oka Plutarchos szerint az, hogy a zsidók imádják a sertést is, mások szerint e tartózkodás oka a zsidók utálata a sertéshús iránt.

Feltűnést keltett továbbá, hogy a zsidók a szabbatot megülték és e napon egyáltalában nem dolgoztak. Emiatt a katonáskodás alól is fel voltak mentve. Tacitus szerint a zsidók szabbat-ünneplése régi hagyomány s ezért menthető. Mások szerint ez a szokás annak az emlékére rendeltetett el, hogy a zsidók 6 napig vándoroltak a pusztában s a hetedik napon jutottak el Palesztinába. Ismét mások Saturnus tiszteletére vezetik vissza a zsidó szombatot (Tacit. Hist. 5. 4.). Egyes írók pláne gúnyolták a szabbatot, mint babonán alapuló semmittevést (Seneca. De superst. Fragm. XII. 41., Juven. XIV. 105. Ovid. De arte amandi I. 416. v. ö. Felten. Neutest. Zeitgesch. I. 505—510.).

Nagyon sok gúnyolódásra adott alkalmat a zsidók körülméletési törvénye is.

Ha mindent összefoglalunk, a zsidók elleni ellenszenvnek leginkább az volt az oka, hogy a zsidók a pogányok szemében «istentelenek» voltak és hogy gyakorlatba is át tudták vinni ama törekvéseiket, hogy a pogányokkal minden érintkezést kerültek. A zsidók ezáltal védeni akarták jámbor szokásaikat, a pogányok azonban ezt fennhéjázásnak és a pogányság megvetésének vették. Apion szerint a zsidók minden évben leölnek egy pogányt s az áldozatnál megesküsznek, hogy ellenségei lesznek a pogányságnak (Jos. c. Ap. 2. 7.).

Tacitus így jellemzi a zsidókat: «Mindent, amit mi tisztelünk, ők utálnak, és mindaz, ami nekünk tisztátalan, az nekik megengedett dolog. Egymás iránt csökönyös vonzalmat, tevékeny irgalmat tanúsítanak, minden másféle ember iránt pedig ellenséges gyűlöletet. Nem esznek... másokkal és bár a legnagyobb fokban érzékiesek, nem vesznek maguknak pogány feleséget. Maguk között minden meg van engedve. Azért vezették be a körülméletést, hogy ezen az ismertetőjegyen megismerjék egymást. Akik hozzájuk áttérnek, ugyanazon szokásokat

tartják meg. Legelsősorban megtanítják őket arra, hogyan kell az isteneket megvetni, a hazát megtagadni, a szülőket, testvéreket, gyermekeket lenézni.» Valami dicsérni valót is talál bennük: «Gondoskodnak fajtájuk szaporodásáról. Az újszülött gyermek megölése nagy gonosztett számba megy náluk. A harcban elesettek, vagy a büntetésből kivégzettek lelkeit halhatatlannak tartják. Innen van a vágyuk a szaporodás után és a halálmegvetésük» (Hist. 5. 5.).

6. A zsidó propaganda. Ez a zsidók elleni gyűlölet csak a lakosság egy részében volt meg. A többség tisztelte a zsidókat. Innen magyarázható az a sok kiváltság, amit élveztek és a pogányok közötti sikeres propagandájuk. Már említettük, hogy mik voltak a zsidók iránti rokonszenvnek az okai: istenfogalmuk tisztasága és egysége, erkölcsi törvényeik szépsége, a pogányoknál tényleg sokkal erkölcsösebb életük, a szent könyveik ősisége és gazdag tartalma, irodalmi tevékenységük, továbbá ravaszságuk, mely még a görög klasszikusok meghamisításától sem riadt vissza. Most nézzük, mily eredménnyel járt a pogányok között az ő hittérítő propagandájuk.

Josephus szerint (c. Ap. 2. 39.) a görög bölcselek közül többen hittek az egy Istenben s életük irányításában Mózeset követték, bár azért külsőleg megtartották régi pogány szokásaikat is. Nincs egy görög város sem, hol a pogányok közül sokan meg ne tartották volna a szombati munkaszünetet, a bőjtölést, a gyertyák gyújtását és az ételtilalmakat. Egyesek csak átmenetileg tették ezt, mások azonban hűségesen kitartottak e szokásuk mellett s ezeknek gyermekei már egészen zsidókká váltak. Juvenális inti kortársait (Sat. 14. 96. sk.), hogy ne tartsák meg a zsidó szokásokat, ellenkező esetben ők lesznek az okai, ha gyermekeik majd felhőket és égi istenségeket imádnak, magukat körülméltetik, csak

a zsidó törvényt tisztelik és csak hittársaiknak tesznek szolgálatokat. Szent Ágoston citálja (Civ. Dei. VI. 11.) Seneca zsidóellenes szavait: «Lassankint ennek az elvetemült nemzetségnek a szokásai annyira elterjednek, hogy majd az egész világ elfogadja azokat s így a legyőzöttek adnak törvényt a győzőknek . . . Azok legalább ismerik szertartásaik értelmét: a nép nagy része azonban nem tudja, miért követi azokat». Horacius barátja, Fuscus Aristius tréfálkozás közben bevallja, hogy bizony neki is megvan az a «gyöngéje», hogy barátaival együtt megtartja a szombatot (Hor. Sat. I. 9. 70—72.).

Különösen az asszonyok könnyen tértek át a zsidó hitre. Josephus szerint Damascusban majdnem az összes asszonyok a zsidó szokásokat követték (B. J. 2. 20. 2.). Rómában is a nők sokkal kedvezőbb véleménnyel voltak a zsidó vallásról, mint a férfiak. Augusztus császár feleségének, Juliának zsidó rabszolgánője volt. Neró császár feleségét, Poppaea Salinát Josephus «istenfélőnek» mondja. Halála után nem égették el a testét, mint ahogy a rómaiak szokták, hanem «a külföldi királyok szokása szerint» bebalzsamozták. Hasonló rokonszenvről olvassunk Tiberius császár sógornőjénél, Antóniánál, továbbá egy előkelő nőnél, Fulvianál, akinek férje, Saturninus, Tiberius császárral jó barátságban volt (Felten. i. m. I. 522.).

A szegény városnegyed szombat ünnepe így lassankint bevándorol az előkelő városnegyedekbe is. Itt azonban nem mint istentisztelet, hanem inkább mint divat, vagy asszonyi babona jelentkezik. A babona szerint ugyanis voltak szerencsét és szerencsétlenséget hozó napok (dies nefasti). A zsidók feltűnően szigorú szombati munkatilalmát a babonás pogányok nem tudták másképp magyarázni, minthogy a zsidók régi tapasztalata szerint a szombat a szerencsétlen napok közé tartozik. Ezért jónak látták a szombat megünneplésével

kiengesztelni az isteneket (Lagrange. Le Messianisme. 276. old.). Tacitus szerint ezek az előkelők nagy pénzüsszegeket küldtek alamizsnaként Jeruzsálembe (Hist. 5. 5.).

A jeruzsálemi papság is résztvett ebben a propagandában. Az Úr így szólítja meg a farizeusokat: «Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok! mert körüljártok a tengert és a szárazföldet, hogy egy pogányt zsidóvá tegyetek és midőn azzá lett, a gehenna fiává teszitek, kétszerte inkább magatoknál» (Máté. 23. 15.). Ebből látjuk, hogy nem a hitbuzgóság, hanem a faji nagyra-vágyás és főleg a pénzszerzés vágya vezette Krisztus idejében ezt a propagandát. Később azután a prozelitákkal nem sokat törődtek, nem bánták, ha tudatlanságban maradtak is. Különben Palesztinában volt sok előkelő prozelita is: Candace királyné kamarása, azután II. Agrippa két sógora, továbbá Izates király egész családja stb. (Felten. i. m. I. 524.).

7. Kiket neveztek a régi zsidók prozelitáknak? A prozeliták alatt a zsidó vallásra áttért pogányokat értették. A tulajdonképeni értelemben vett prozeliták tehát már alávetették magukat a körülmetélésnek s így a zsidó néphez tartoztak. Egy időben a felvételnél a körülmetélésen kívül megkívánták még a keresztséget és az áldozatot is. Ezek a szertartások azonban Krisztus idejében még nem voltak meg. Valószínűleg csak Jeruzsálem elpusztulása után jöttek szokásba.

Ezekről a valóban zsidóvá lett pogányokról meg kell különböztetnünk azokat a távolabbi értelemben vett prozelitákat, akik nem vetették alá magukat a körülmetélésnek és nem tartották meg a törvényt a maga szigorúságában, de másrésről egyistenhívők voltak és elfogadták a törvény fontosabb előírásait. Ezeket «isten-félőknek» vagy «istentiszteleknek» («οἱ φοβούμενοι τὸν θεόν») hívták. Ezeknek a száma igen nagy volt (Schürer :

Geschichte d. jüd. Volkes III. 102.). Így pl. a pizidiai Antiochiában szent Pál így szólítja meg a zsinagógában jelenlevőket: «Izraelita férfiak és ti istenfélők, halljátok!» (Ap. csel. 13. 16.) Ikóniumban Pál és Barnabás apostolok beszédet tartanak a zsinagógában és «a zsidók és görögök nagy sokasága hívó lett» (Ap. csel. 14. 1.). Ezek a görögök bizonyára körülmetéletlen prozeliták voltak, akik a zsinagógában az istentiszteleten részt vehettek. Hasonlóképpen «istenfélőnek», vagyis prozelitának mondja Lukács azt a Lidia nevű bíboráros asszonyt, aki Philippiben egész háza népével megkeresztelkedik (Ap. csel. 16. 14.). Ilyen pogányok, akik a zsidókkal rokonszenveztek, voltak még Thessalonikában, Bereceában, Athénben, Korinthusban, Caesareában, Kapharnaumban, Antióchiában (Ap. csel. 10. 1. sk.; 17. 4. 10—12. 17.; 18. 7. Luk. 7. 5.).

A távolabbi értelemben vett prozeliták megítélésére igen jellemző esetet találunk az Apost. Csel.-ben. Szent Péter apostol Cezareában betért egy Cornelius nevű pogány centurio házába. Ez a százados «istenfélő férfiú» volt (10. 2.), vagyis prozelita, bár nem volt körülmetélve. Sok alamizsnát osztott ki a nép között és folyton-folyvást imádkozott az Istenhez. Jám-borságáról «az egész zsidó nép tanúságot teszen» (10. 22.). Szent Péter isteni sugallatra meglátogatja a századost, aki erre az alkalomra összehívja rokonait és bizalmas barátait (10. 24.). Később Jeruzsálemben «a körülmetélésből valók», vagyis a zsidókból lett keresztények szemrehányást tettek szent Péternek: «Bementél a körülmetéletlen férfiakhoz és ettél velök» (11. 3.). Ebből az esetből látjuk, hogy akármilyen buzgón imádta is egy pogány az igaz Istent s akármilyen sok jót tett is a zsidókkal, ha nem volt körülmetélve, a zsidók idegennek és tisztátalannak tekintették. Ezek a prozeliták tehát nem tartoztak a zsidókhoz, sem külön egyházat nem alkottak, mert

nem volt semmi kötelék, mely összetartotta volna őket. A prozelitizmus a jeruzsálemi templom elpusztulásával nagyrészt meg is szűnt. Még az emléke is ellenszenves volt a későbbi zsidóknál. Helbo R., egy III. századbéli palesztinai rabbi így ír: «A prozeliták ép oly kellemet lenek voltak Izraelnek, mint a belpoklosság a bőrnek» (Lévi. LI. 1. 5. v. ö. Batiffol. L'église naissante. 20.).

8. Milyen hatással volt a prozelitizmus a kereszténység elterjedésére? A prozelitákat a zsidók iránti rokonszenv hozta a zsinagógába. Viszont az apostolok munkája nyomán egyáltalán nem fakadt rokonszenv a zsidók, különösen a zsidóság vezetői iránt. Bár az apostolok régi vallásuk előírásait eleinte pontosan megtartották, másrésről azonban mindjárt az Anyaszentegyház megalapítása után összeütközésbe jöttek a zsidó papsággal. Ezért a zsidókhoz húzó prozelitákról nem mondható, hogy elő lettek volna készítve a kereszténység felvételére. Továbbá a zsidók világszervezetük révén nagyon sok akadályt gördítettek a kereszténység elterjesztése elé. Szent Pál missziós utain fájdalmasan tapasztalta, hogy a jeruzsálemi zsidóság keze mily messze ért s képes volt a messze nyugaton fekvő városokban is megbénítani az ő munkásságát. Rómában is csak azért hallgatták meg a zsidó előkelők szent Pált oly türelmesen, mert még nem kaptak levelet Jeruzsálemből szent Pál ügyére vonatkozólag (Ap. csel. 28. 21.). Másrésről az is igaz, hogy az apostolok a zsinagógákban kezdték meg az evangélium hirdetését s a mélyebb vallásosságra hajló, «istenfélő» pogányok szívében az elhintett evangéliumi magvak sokkal termékenyebb talajra találtak, mint az ősi vallásuk miatt elbizakodott zsidók lelkében. A zsidóság kétségtelenül fontos előkészítő munkát végzett, mikor a monotheizmust a pogány világ gondolkozásának, érdeklődésének előterébe beállította. Ezáltal azután világtörténelmi szerepét, mint a görög-római kultúr-

világ misszionáriusa be is fejezte. Feladata az ifjú kereszténységre ment át. Izrael vetett s egy másvalaki jött, hogy learasson. Ez — emberileg szólva — a legmegrázóbb részlete az Isten népe szenvedésének» (Staerk. Neutest. Zeitgesch. I. 147.). A történelemtudomány szemüvegén keresztül is észre kell vennünk azt a gondviselés-szerű ténnyt, hogy «a zsidóság az eredményes, győzelmes propagandáját épen akkor kénytelen megszakítani, mikor az őskeresztény misszió kellőképen megnőtt és megerősödött arra, hogy örökségét átvegye» (Axenfeld: Die jüdische Propaganda. 64.).

K. u. 70-ben augusztus 10-én a pusztító tűz marta-léka lett a jeruzsálemi templom s ezzel befejeződött «a történelem legmegrendítőbb tragédiája» (Wellhausen).

II. A VALLÁSI ÁLLAPOTOK A RÓMAI BIRODALOMBAN A KERESZTÉNYSÉG ELTERJEDÉSE IDEJÉBEN.

1. A rómaiak vallása. A kereszténység hírnökei, az apostolok, nem sokáig maradtak Palesztina területén, hanem a hazai föld keresztény hitközségeinek megszilárdítása után elindultak, hogy az egész világon hirdessék Krisztus tanítását. A történelem megállapítja, hogy az apostolok munkáját a pogányok országaiban sokkal nagyobb siker kísérte, mint a zsidók városaiban.

Mi volt ennek a sikernek az oka? Szabad-e ennek a sikernek a magyarázatát pusztán csak a pogány vallási rendszerek tartalmatlanságában, az emberekben minden új vallás iránt élő kíváncsiságban vagy a mélyebben gondolkozó lelkek igazságszomjában látnunk? Ez időben sok vallás járt keresztül-kasul a hatalmas római birodalmon, sok istenségnek állítottak templomot Rómában, sok vallásos bölcselő jött tanításával bemutatkozni Rómába. Miért, hogy épen csak a keresztény vallásnak és bölcseletnek sikerült győztesnek maradnia a porondon? E kérdésre a történelemtudósok nem tudnak teljesen kielégítő választ adni. A legtájékozottabb történetbűvár sem volt képes mind máig természetes okokkal a keresztény vallás gyors elterjedését elfogadhatóan megmagyarázni.

De nézzük, milyen vallási nézetekkel kellett az apostoloknak a pogány világban megküzdeniök? Melyek

voltak a római birodalom uralkodó vallásának legjellegzetesebb tanításai?

Előre kell bocsátanunk, hogy nagy tévedés volna az apostolok korabeli pogány vallás ismeretét kizárólag az akkori pogány írók műveiből meríteni. Ezek ugyanis részben hitetlen emberek voltak, részben pedig valami új vallás terjesztésére vállalkoztak, tehát általánosságban szólva elfogultak és a nép vallási szintjének értékelésére képtelenek voltak. Ezért mindenképpen indokolt, hogy ezen írók véleményeit ne általánosítsuk, koruk vallásos irányzatáról mondott egyes ítéleteiket bizonyos fenntartással fogadjuk.

«A rómaiak vallása száraz, prózai parasztvallás volt», mondja Meffert (*Das Urchristentum*. 534.). Isteneik a megszemélyesített természeti erők voltak: a nap, a levegő, a fény, a föld, a tenger stb. Cicero szerint a vallás lényege volt «az igazságosság az istenekkel szemben». A római ember bizonyos vallási kíváncsalmaknak eleget tett, egyes szertartásokat elvégzett, viszont ennek fejében várta a túlvilágiak segítségét. Ugyanezt tette az állam, melynek hivatalos képviselői egyúttal papi tisztet is viseltek. Ebből a vallásból hiányzott minden lelki mélység, minden lendület. Az istenekről mindenki azt tartotta, amit akart, csak a hagyományos szokások ellen nem volt szabad vétkeznie. Ezért nem csoda, ha olykor maga a papság is gúnyosan beszélt az istenekről, de amellett a legnagyobb lelki nyugalommal végezte a kultusz cselekményeit. Ismeretes Cato mondása, hogy a haruspexeknek, az állatok beleiből jósló papoknak vigyázniuk kellett, nehogy egymás szemébe ne vessenek hivatalos tevékenységük végzése közben. Ahogy a vallás tekintélye alászállott, úgy fogyott azután a papok száma is. Lassankint beteljesedett Varro mondása, hogy az istenek tiszteletét nem az ellenséges támadás, hanem a pogányok hanyagsága fogja megszüntetni.

A római nép vallási állapota tehát a legziláltabbnak mondható abban az időben, mikor Augustus császár megalkotja a világbirodalmat s ezzel együtt megteremti a világbékét. A császár mindjárt trónralépése után nagy figyelmet szentel a vallási kérdéseknek. A birodalom egyik legerősebb támaszát látja a vallásban s ezért mindent elkövet annak megreformálására és újraélesztésére. Ennek az új életre keltett vallásnak legjellegzetesebb része a *császártisztelet*, helyesebben a *császárimádás* volt.

2. A *császárimádás* eredetét keleten kell keresnünk. A K. e. IV. században a kisázsiai ión államokban kezdődött az a szokás, hogy a kiválóbb férfiakat az istenéhez hasonló tiszteletben részesítették. Még jobban elterjedt ez a tisztelet Nagy Sándor alatt, akit már életében úgy tiszteltek, mint egy istent. Egyiptomban is megtaláljuk a fáraóimádás nyomait. Eleinte csak az elhunyt uralkodókat, Philadelphos óta már az élőket is félisteknek, ú. n. «templomtársnak» (σύνναος) tartották. A harmadik szeleucida uralkodó, Antiochus II. Theos óta az államfőnek isteni tisztelet járt.

A kelet vallási nézetei lassankint a római birodalomba is átszivárogtak. A Kr. e. II. században Rómában már templomot építettek a Dea Roma, vagyis a római köztársaság tiszteletére. Ennek az új istenségnek a tiszteletére több helyütt nyilvános ünnepi játékokat is rendeztek. Kisáziában nemcsak a királyok, hanem a konzulok és prokonzulok tiszteletére is emeltek templomokat, mutattak be áldozatokat és külön tartottak fenn pap-ságot. A görögök példáját Rómában Julius Caesar alatt kezdték el utánózni, mikor is az ő tudtával és beleegyezésével neki isteni tiszteletadással hódoltak, szobrát az istenek szobrai között állították fel, tiszteletére elrendelték minden öt évben az ünnepi játékot s e kultusz élesztésére külön papi kollégiumot alapítottak. Halála után a szenátus és a nép határozata alapján

nem lett ugyan isten, hanem csak isteni (divus), szóval valami felsőbbrendű lény, akinek a fórumon külön templomot építettek, melyet maga Augustus szentelt fel Kr. e. 29-ben.

Caesar nevelt fia, Octavianus a császárimádást azzal mozdította elő, hogy Kr. e. 27-ben a szenátus és a nép hozzájárulásával felvette az Augustus nevet, melyet ezelőtt csak isteneknek adtak. Ezt követte azután Kr. e. 11-ben a szenátus határozata, mely elrendelte az Augustalia ünnepet, Kr. e. 8-ban pedig a Sextilis hónapot elkeresztelte Augustusra. A szenátus egyúttal megparancsolta, hogy Augustus császár tiszteletére minden háznál mutassanak be áldozatokat. Egyenesen istenné csak halála után lett a császár, a szenátus Kr. u. 14. szept. 17-én hozott határozata alapján.

A gyarmatokban a császárkultusz még nagyobb mértékben dívott. Efezusban pl. az Artemis templom mellett, annak kincseiből, hatalmas templomot emeltek Augustus tiszteletére. Sőt itt már még egy lépéssel tovább is mentek és a római előkelő nőket is, mint Agrippinát, Néro anyját, Oktáviát, Néro feleségét is az istenek között tisztelték. Ugyanilyen császárkultuszt találunk Galliában, Spanyolországban, Galiciában, stb. (v. ö. Felten. Neutest. Zeitgeschichte II. 566.).

Augustus császár, ha ez irányban engedélyért hozzá folyamodtak, saját személyének isteni tiszteletét csak a Róma istenséggel kapcsolatban engedte meg. Magánosok és egyes községek azonban más istenségtől függetlenül is megadták a császárnak az isteni tiszteletet, nevére templomokat építettek, papságot rendeltek, stb.

A császárkultuszban különben a gyarmatokban igen sokféle gyakorlatot találunk. Egyes helyeken egyformán tisztelték istenként Rómát, az elhunyt és az élő császárokat, máshol csak az elhunyt, ismét máshol csak az élő császárokat. Egyes tartományokban a honi istenekhez

csatolták, máshelyütt pedig külön is ünnepelték őket. Ebből a sokféleségből láthatjuk, hogy a császárkultuszt nem felülről irányították. Másrészről azonban megállapíthatjuk, hogy a császárkultusz valóságos imádásban állott. Ép olyan imádás volt, mint amilyen imádással tisztelték a többi isteneket. Ugyanez a kultusz fennállott a későbbi császárok, Claudius, Vespasianus, Titus, Nerva, stb. alatt is. Tiberius császár megtiltotta, hogy nyugaton őt istenként imádják, de keleten, nevezetesen Smyrnában megengedte, hogy Róma istenség templomában őt és anyját, Liviát is istentiszteletben részesítsék. Caligula császár egyenesen megparancsolta, hogy neki Miletosban templomot építsenek. Mindenki egészen természetesnek tartotta ezt a rendeletet, csak a zsidók vonakodtak a császárimádásban résztvenni (Sueton. Caligula. 21. 22.).

3. A sztoikus bölcselet. A vallás mellett a különböző bölcseleti irányzatok is nagy szerepet játszottak a rómaiak, különösen az intelligens emberek gondolkodásának irányításában. Abban az időben igen sok tanult embernek a vallása a bölcselet volt. A sokféle bölcseleti iskola közül legtöbb követője a stoicizmusnak akadt (*«c'est le stoïcisme évidemment qui donna le ton»*, Tixeront. *Histoire des dogmes* I. 25.). Ennek a bölcseletnek az alapítója, citiumi Zeno (kb. 340—260 Kr. e.) eleinte a cinikus iskolájához tartozott. Athénben tanított a Stoa Poikile-ben, innen származik a sztoikus elnevezés. Követői közül különösen Kleanthes és Chrysippus a nevezetesebbek. Ez utóbbi a sztoicizmust tudományosan is megalapozta (V. ö. Felten. *Neutest. Zeitgesch.* II. 512—520.).

A sztoikusok tanítása főbb vonásokban a következő volt. A kiindulópont ebben a bölcseletben az, hogy mindennek van teste. Az isten, a lélek, az erények, a hibák stb. testtel bírnak, még pedig bizonyos étherikus testtel.

Ezzel a materialista felfogással egybekapcsolták a dinamikus világszemléletet, mely szerint minden dologban a testen, az anyagon kívül van egy öröktől fogva bennrejtőzködő erő, egy működő ok. Mivel pedig az egész világ zárt egységet alkot, azért ez az erő a tulajdonképeni oka minden dolognak és minden történésnek. Ez az erő az istenség, melynek ugyan ilyen nevei vannak: szellem, értelem, világlélek, végzet, mégis teste is van. Ez a test olyan mint az éter, vagy a melegség, vagy a tűz. A sztoikusok felfogása szerint ez az isten nem különbözik a világtól, hanem egy azzal, vagyis a világlélek, a világ maga az isten. Ennélfogva a csillagzatok, a tenger, a föld is istenek. Ez utóbbiak azonban mulandók, mert bizonyos idő multával a világégés el fogja azokat pusztítani, csak az istenség, vagyis az őstűz fog megmaradni, melyből azután megint új világok keletkeznek.

Minden történésnek az oka a végzet, vagyis valami abszolút természeti szükségesség, mely azonban tulajdonképen a maga fizikai valóságában nem más, mint az őslény, a világlélek. Ezzel szemben az embernek van szabadakarata, tetteinek van beszámíthatósága, mert az ember szabadon dönt afelett, vajjon követi-e az örök világrendet vagy nem. Az istenség azonban nem alkotta egészen hiba nélkül az emberi természetet s azért az embert nem lehet minden erkölcsi rosszért felelősségre vonni. A megoldás itt abban van, hogy az istenség a rosszat is a jóra irányítja. A szerencsétlenség, mely a jó embert éri, nem igazi szerencsétlenség, mert ezáltal alkalmá nyílik erejének a gyakorlására. Az emberi lélek egy része a világléleknek. Mulandó lévén, a világpusztulás alkalmával visszatér az istenségbe. Ekkor megszűnik az egyéni lélek és az öntudata. Seneca szerint a jók lelkei bizonyos tisztuláson mennek keresztül, megkönnyebbülnek s így felemelkednek az éterbe a boldogok közé, míg az önállóságuk megszűnésének ideje el nem jön. A sztoiku-

sok a lélek halhatatlanságában nem hittek, de mivel egy bizonyos ideigtartó túlvilági létben hittek, olyanféle kifejezéseket használnak, mint a keresztények. Seneca a halál napját az örökkévalóság születése napjának nevezi («dies iste, quem tamquam extremum reformidas, aeterni natalis est», Ep. 102. 26.), és a túlvilági élet békéjét úgy írja le, mint amelyben nincs semmi gond és baj («excessit filius tuus terminos intra quos servitur ; exceptit illum magna et aeterna pax», Ad Marc. 24. V. ö. Felten i. m. 515.). Szerinte a másvilágon a természet minden titka feltárul az ember előtt (Ad Polyb. 9. 3. 8.) és a halál napja a nagy próbája és bírása az egész életnek («experimentum et ille laturus sententiam de omnibus annis meis dies». Ep. 26. 4.).

Ebből a tanításból a sztoikusok a gyakorlati életre azt a következtetést vonták le, hogy az embernek a világfolyás általános törvényeinek és az emberi értelmes természetnek megfelelően kell élnie. Az ilyen életet erényesnek nevezték és az erényes embert bölcsnek tartották. Bölcs ember azonban csak nagyon kevés van. Ezek azért teszik a jót és erényest, mert jó és erényes. Ha azonban a bölcs ember érzi, hogy lelke nyugalma csak szenvedélyeinek kielégítésével tudja biztosítani, akkor áldozhat szenvedélyeinek is. Ez utóbbi tanítás egy kis kibúvó volt, melyen keresztül az ú. n. bölcs emberek bűnös életét is meg lehetett magyarázni és valamiképpen menteni. Így az öngyilkosságot nemcsak hogy nem ítélték el, hanem egyes esetekben, pl. gyógyíthatatlan betegségek-nél dicséretesnek, sőt kötelezőnek tartották. A sztoikusok általában megvetették a világot és annak örömeit, de annál beképzeltebbek voltak erényeikre s annál ellen-szenvesebbek a többi emberek előtt.

A sztoikusok itt-ott olyan vallási kifejezéseket használtak, amelyek a keresztényeknél is előfordulnak, mint pl. isten, gondviselés, szabadság, erény, stb. Ezeknek

a szavaknak azonban a keresztény tantól lényegesen eltérő értelmet adtak, úgy hogy a sztoikus és a keresztény erkölcstan között lényeges közös vonást nem találunk. Ami a sztoikusoknál keresztény szempontból is figyelemreméltó, ez az ő ideális törekvésük megőrzése annak a kornak erkölcsi leromlottsága közepette, az az ő kitartásuk, mellyel a kötelességek és a törvények tiszteletbentartását sürgették, az az ő bátorságuk, mellyel koruk megrögzött előítéleteivel és erkölcstelen szokásaival szembeszálltak. És ha Seneca azt tanítja, hogy szeretnünk kell embertársainkat, bőkezűnek kell lennünk a szűkölködők iránt, ki kell váltanunk a foglyokat, el kell temetnünk az elítélt ember holttestét is, hogy ellenségeinktől sem szabad megtagadnunk jótéteményeinket, ezek a tanok nem bizonyítják azt, hogy akár Seneca a keresztény vallás hirdetőitől, akár ezek Senecától függő viszonyban lennének, mert hiszen e tanok a természet-törvényből észszerű okfejtéssel könnyen lekövetkeztethetők («*Homini bus prodesse natura me jubet . . .*», Seneca. *De benefic.* VII. 26. 1.). A IV. században az a vélemény kelt szárnyra, hogy Seneca szent Pál leveleiből kölcsönözte tanítását. Ez az álláspont azonban teljesen tartahatatlan s már sokszor megcáfolták («*Il n'y a rien de fondé dans l'opinion qui met Sénèque en rapport avec saint Paul.*» Tixeront. i. m. 27.).

4. Az epikureizmus. A kereszténység elterjedése idején egy másik filozófiai irányzat is terjeszkedett a római birodalomban : t. i. az epikureizmus. Ez a tan még a későbbi keresztény századokban is talált a pogányok között követőkre. Epikur (341—270-ig Kr. e.) Athénben tanított, honnan tanítását Rómába különösen T. Lucretius Carus (95—51 Kr. e.) hozta át.

Azt az epikureizmust, mely az apostolok korában a rómaiak között elterjedt, röviden a következő pontokban foglalhatjuk össze :

Szerinte csak testek léteznek. Minden dolog az őszanyagból származik, mely atomokból áll. Természeti törvények nincsenek, nincs gondviselés, már csak azért sem, mert az zavarná az ember nyugalját és félelmet keltene. Az ember testből és lélekből áll, de a lélek nem szellemi lény, hanem az is atomokból van összetéve. A lélek értelem nélküli részei áthatják az egész testet, az értelmes rész pedig a mellkasban székel. Ez a rész szabadsággal és önállósággal bír, úgy hogy ez jókedvű lehet, míg a test és a lélek értelmetlen része szenved. A halálban a lélek szétbomlik atomokra, a test pedig az enyészeté lesz. A lélek tehát nem halhatatlan. A nép istenei csak mesebeli lények. Szerinte is vannak istenek, még pedig sokan. Ezek emberekhez hasonló, a legfinomabb atomokból összetett lények, melyek az emberekkel nem törődnek, csak a maguk boldogságának élnek.

Epikur szerint a legnagyobb jó az élvezet, a legnagyobb rossz a fájdalom. Lehetnek esetek, mikor le kell mondanunk az élvezetről, akkor t. i., mikor ezáltal nagyobb szenvedéstől szabadulunk meg. Viszont néha a fájdalmat is keresnünk kell, ha ezáltal valami nagyobb élvezetet szerezhetünk meg. A bölcs ember azonban az élvezetet nem magáért keresi, hanem azért a lelki nyugalomért, mely ezzel együtt jár. Az erény tehát az a lelki tulajdonság, mely ügyesen tud élvezet és szenvedés között úgy válogatni, hogy a lélek nyugalma megmaradjon. A bölcs ember nem foglalkozik az állami ügyekkel, sem nem köt házasságot, mert ezek megzavarhatják a nyugalját.

Mindezek a vallási és bölcséleti irányzatok, melyeket a fentiekben vázoltunk, nem tudták az emberek lelkét megnyugtatót s az igazság után sóvárgó egyeseket és tömegeket kielégíteni. A császárkultusz mint vallás, tartalmilag rendkívül szegény volt. Hivatalos ceremóniák tartására megfelelt, de nem volt képes az életnek irányt

adni, az embereket munkára sarkalni, a szenvedőket megvigasztalni stb. Még nagyobb nehézséget okozott a méltatlan, sőt egyenesen embertelen császárok uralkodása, akiket könnyebb volt gyűlölni, mint tisztelni. Mikor egy Caracalla a testvérét meggyilkoltatta e szavakkal: ha isten is, csak halott legyen (*sit divus dum non sit vivus*), mikor zavartelméjük s erkölcstelen kéjencek ültek a trónon, ez a kultusz minden gondolkodó ember előtt teljesen lejárt a magát s már csak erőszakkal lehetett külsőleg fenntartani.

Ez időben a túlvilági istenek tisztelete is már nagyon aláhanyatlott a rómaiaknál. A Görögországgal való gyakori érintkezés Rómában is honossá tette a görögök-nél megalapított racionalista irányzatot, mely az istenek és istennők létét kétségbe vonta, a mitológiai történeteket a mesék világába sorozta, amelyekben a képzett embernek nem szabad hinni. Ehhez járult még az istenek és istennők erkölcsileg egyáltalán nem kifogástalan élete, mely az emberekre csak rossz hatással lehetett, mint azt szent Ágoston is kifejezi (*De civ. Dei.* IV. 27.). Költők és színműírók már nyíltan gúnyolódtak az istenek hibái felett. Így azután nem csoda, ha először az értelmiség, később azután a nép is mindig jobban elszakadt a hagyományos vallástól s örömmel fogadta a keletről beszivárgó különböző vallások tanait. Az értelmiséget a sztoikus és az epikureusi bölcsélet eklektikussá tette, örömmel kaptak minden új valláson, vagy bölcséleti nézetten. Így értjük meg, hogy a keleti vallásokat tárt karokkal fogadták s ezzel előidézték azt, hogy a vallási zűrzavar a birodalomban még nagyobb lett.

5. A keleti vallások elterjedése a római birodalomban. Egyiptom, Szíria, Kisázsia, Perzsia istenei valóságos diadalmenetben vonulnak be a nyugati országokba és szorítják háttérbe a többi isteneket. Már az első császárok idejében Juvenalis költő panaszkodik, hogy egy szíriai

folyó, Orontes és egy kisázsiai folyó, Halys a Tiberisbe ömlenek. Később a kelet befolyása Rómára oly nagy lett, hogy az államhatalom, mely még a köztársaság utolsó éveiben leromboltatta az egiptomi istennőnek, Isisnek a kápolnáit, kénytelen volt feladni az ellenállást és úszni az áramlattal. Utóbb már maga a császári udvar is beállt a propagandába és maguk a császárok is itt-ott papi szerepet vállaltak.

Itt fel kell sorolnunk azokat a keleti vallásokat, melyek az első keresztény században a római birodalomban, különösen Rómában szerepet játszottak.

a) *Az egiptomi Serapis-Isis vallása.* Még a köztársaság idejében 59—48. Kr. e. ötször adott ki rendeletet a római szenátus, hogy Isis kápolnáit és szobraikat le kell rombolni, mert ez az új vallás károsan hat az erkölcsökre. Isis tisztelete mindazonáltal rohamosan terjedt. Már 43-ban Kr. e. az államfők (triumviri) maguk építtetnek állami költségen templomot Isisnek. Ez a tisztelet kissé háttérbe szorul, mikor Augustus császár háborút viselt Egiptom ellen és később, mikor Tiberius alatt az Isis-papok egy botrányba keveredtek. Néro alatt azonban már a Capitoliumon épül az egiptomi istennő temploma és a császár maga is serényen kiveszi részét a tiszteletadásból. Caracalla még fényesebb templomot épít az istennőnek nem messze a Colosseumtól. Az egiptomi szfinkszek, szobrok, obeliszkek Rómába vándorlonak. Tertullian panaszkodik, hogy «az egész világ Serapis nevére esküszik» (Ad nat. 2. 8.) és még a 4. században is lehet Isis tiszteletére rendezett körmeneteket látni Róma utcáin (Meffert. Das Urchristentum. 542.).

Ezt a vallást Nagy Sándor volt tábornoka, I. Ptolemaeus egiptomi uralkodó alapította. Serapis lett a férfi-isten, Isis pedig a mennynek és az alvilgának a királynője. Az alexandriai főtemplom számára Bryaxis görög festő festette meg az istenségek képeit. Március 5-én

ünnepezték minden esztendőben a «navigium Isidis» ünnepet, mely Isisnek, mint a tenger királynőjének szült. A téli pihenés után t. i. ekkor szokták útnak indítani a tengeren a hajókat. Egy másik ünnep volt az «Inventio», amelyen drámai előadásokban mutatták be azt a jelenetet, mikor Isis sok siráncozással keresi férjének, Osirisnek a holttestét. A megtalált és új életre keltett holttest tiszteletére háromnapos zajos mulatságot rendeztek. A mindennapi istentisztelethez tartozott az «Apertio», vagyis a templom kinyitása, az istennő szobra előtt függő lepel eltávolítása és az istennő imazajjal való felkeltése. Ennek megfelelőleg volt aztán az esti ájtatosság, a templom bezárása. Ezek a ceremóniák, nemkülönben a különféle szertartásos mosdások és fürdések igen nagy hatást tettek a népre. Nagy ünnepélyességgel történt a beavatás szertartása is. A jelentkezőnek különböző próbáknak kellett magát alávetnie. A szertartás nagy része zárt helyen történt s a beavatottnak szigorú titoktartás volt a kötelessége. Ez a titoktartás még jobban növelte a nép kíváncsiságát. Épen e titoktartás miatt az akkori írók nem is számolnak be a szertartás lefolyásáról. A beavatottnak az volt a hitük, hogy ők közelebb állnak az istenséghez s az megvédi őket a csillagzatok ellenséges hatalmától. Továbbá a beavatottnak biztosítva van a boldog élet a halál után. Az Isis-vallásnak gyors terjedése és az emberekre gyakorolt nagy hatása az ügyesen összeállított szertartásokon kívül főleg abban találja magyarázatát, hogy ez időben egy pogány vallás sem tudta az embereket oly határozott biztatásokkal megnyugtatni a jövő, földöntúli életükre vonatkozólag, mint az Isis-kultusz.

b) *A kisázsiai istenségek.* Mikor 205-ben Kr. e. Hannibal a rómaiakat megtámadta, az a jövődőlés került forgalomba, hogy Róma győzni fog, ha Kybele istennőnek templomot építenek Rómában. Ez meg is történt.

Pessimusból a szent követ Rómába hozták és vele phrygiai papokat is, akiknek a régi, szokásos módon kellett itt is ellátni az istennő szolgálatát. Ez a vallás azután a rómaiak között mindig jobban terjedt. A legnagyobb elterjedtséget a császárok idejében érte el.

Phrygia Kisázsia északnyugati részén feküdt. Ennek az országnak a legfőbb istene Attis volt, a vegetatio istene. Mellette a női istenség Kybele volt, «a nagy anya», «az istenek anyja». A népmonda szerint Kybele szerelmes volt Attisba, aki azonban nem viszonzta a szerelmet. Emiatt Attist örültséggel veri meg a szerelmes istennő, aminek az a következménye, hogy Attis elpusztítja magát. Erre Kybele nagy siránkozások között keresi a holttestet, azt meg is találja s az újból élővé lesz. Az egész történet tulajdonképpen jelképezése az ősszel elpusztuló és tavasszal új életre kelő természetnek. Kybele szent állata az oroszlán, mint a természetben lüktető életerőnek legfőbb kifejezője. Az istennőt legfőképpen vad orgiák rendezésével ünnepelték. Az ünnepléshez hozzátartozott az is, hogy az izgató muzsikák, vad kiabálások s szilaj táncok által szinte önkívületi állapotba hozott papok a saját testüket marcangolták.

Rómában tulajdonképpen Claudius császár adott nagyobb lendületet Kybele istennő kultuszának. Ezt tette már csak azért is, mert elődje, Caligula az egiptomi Isisnek kedvezett. Claudius a phrygiai istennő ünnepét felvétette a kalendáriumba a hivatalos ünnepek közé és az egész kultuszt megreformálta. A főünnep március 15-én kezdődött a nádhordozók (cannophori) felvonulásával. Március 22-én a szent berekben kivágtak egy piniát s azt ünnepi körmenettel vitték fel a templomba. Egy bőjti nap után március 24-én volt a vérnap, amelyen vad processzióban a papok korbáccsal és késsel véresre kínozták testüket. A rákövetkező éjszaka alatt fáklyásmenetben hangos jajgatással kérték az isten megjelené-

sét. Mikor az archigallus kihirdette, hogy az isten megjelent, megkezdődtek az örömnepségek. A végső felvonulásnál — mint szent Ágoston említi (De Civ. Dei. II. 4.) — nagyon erkölcstelen dalokat énekeltek. A keresztény apologéták többször kifejezést adtak megbotránkozásuknak, hogy az állam ilyen szégyenletes ceremóniákat megtűr, sőt előmozdít (Tertull. Apol. 25.).

c) *A szír istenségek.* Szíriából egész sereg istenség vándorolt át nyugatra. Ott ugyanis minden kerületnek külön istene volt: így külön Baal volt Libanonban, Hermonban, Damaskusban, Tirusban, Heliopolisban, Emesában stb. A tiszteletükben nagyon kiütközött az erős szír érzékiség. Később a zsidók hatása alatt a szírek vallása is nagyobb egységet mutatott, amennyiben a különböző isteneket egy legfőbb istennek alárendelték.

A szírek vallása különösen a kereskedők által terjedt. A szírek általában igen jó üzletemberek voltak. Mint rabszolgákat is igen kedvelték őket. A nagy birodalom minden egyes városában, sőt mondhatni, minden egyes üzemében lehetett látni szír alkalmazottakat. Ezek azután mindenütt kápolnákat is építettek, amelyekben az ő exotikus szertartásaikat elvégezheték. A szír vallás csak a harmadik keresztény században jutott nagyobb befolyáshoz Rómában, amikor is egy Baal-pap a császári trónra emelkedett és amikor Severus császár egy szír nőt, Julia Domnát, vett el feleségül. Ekkor került az emesai Baal-istenség a római Capitoliumra. Elagabol ezt az istenséget mint Sol invictust az összes római istenek fölé helyezte s így bizonyos henotheizmusra egyszerűsítette a rómaiak vallását. Viszont ennek az istenségnek a tisztelete olyan erkölcstelen volt, hogy még a pogányok között is feltűnést keltett. «Egy római, aki még nem veszítette el egészen méltóságának tudatát, csak úgy nézhetett ezekre a jelenetekre, mint az utálatosságnak a tetőfokára. Nem volt ez más, mint a szír vallás Rómában

való letelepítése, annak minden erkölcstelenségével és szemérmetlenségével együtt» (Réville-Krüger. Die Religion. 250. V. ö. Meffert. 564.).

d) *A Mithras-tisztelet.* Ez a vallás a keleti vallások között legutoljára jelent meg nyugaton, de azután oly annyira megerősödött, hogy a legerősebb ellensége lett a kereszténységnek. «Az a korszak, amelyben ez az isten hozzáfogott, hogy uralmát az egész civilizált világra kiterjessze, a legkritikusabb része volt a régi kultúrtörténetnek» (Cumont. Orientalische Religionen. 163.). Sőt Renan túlzó kijelentése szerint, ha akkor a kereszténység terjedését valami betegség megakadályozta volna, akkor most az egész világ Mithrast tisztelné (Meffert. 570.). A Mithras-vallás Perzsiából származik s az iráni vallással egy közös forrásra vezethető vissza. Egyébként a Mithras-tisztelet eredetéről, fejlődéséről semmit sem tudunk (Felten i. m. II. 602.). Nyugaton csak az első keresztény század vége felé kezd terjeszkedni. A terjesztők a császárok hivatalnokai és katonái. Később Commodus császár maga is belép a Mithras-szolgák közé. A császárok már nem pusztá szeszélyből támogatták ezt a vallást, hanem ügyes számításból, mert egy vallás sem tudta úgy megalapozni a császártiszteletet, mint az, amely szerint a császár egylényegű a napistennel (consubstantivus Soli). A császárok ki is tartottak e vallás mellett. Julián császár is, aki a pogányságot a kereszténység ellen utolsó rohamra vezette, lelkes Mithras-tisztelő volt. Ez a tisztelet azután olyan mértékben hanyatlott, amily mértékben a császárok kegye elfordult tőle.

A Mithras-vallást tulajdonképen csak a fennmaradt szobrokból és reliefekből ismerhetjük meg. Ezek Mithrast rendszeren úgy ábrázolják, mint egy bikát leölő fiatal férfit. Ennek a képnek egyesek kozmologiai értelmet tulajdonítanak, vagyis ez az őszállat volna minden élőlény forrása, melyet Mithrasnak el kell pusztítania, hogy

azután ötöle származhassék minden élet. Mások ebben a bikaölésben engesztelő áldozatot látnak. Mithras mellett két ifjú áll perzsa ruhában. Az egyiknek kezében a fáklya felfelé van fordítva, a másik kezében pedig lefelé. Ez a napkeltét és a napnyugtát ábrázolja. Az oldalképek egyike Mithrasnak a sziklából való születését szemlélteti. A Mithras-tisztelők hét osztályra oszlanak, melyek mindegyikének neve van, még pedig: «holló», «elrejtett», «katoná», «oroszlán», «perzsa», «napfutó» és «atya». Az ujoncnaknak esküt kell tenniük, hogy a szertartásokat titokban tartják és mindig hűséges katonái lesznek Mithrasnak. A Mithras-tanítványoknak tüzes vassal eltörölhetetlen jegyet égetnek a testükre. Ez bizonyos szertartással történik, mely után szent lakoma következik szentelt kenyérrel és borral. Mithras tiszteletére minden héten megülték a vasárnapot. A legnagyobb ünnep volt december 25-ike, Mithras születésnapja (dies natalis Solis Invicti).

Az itt megemlített adatokból is láthatjuk, hogy a Mithras-tisztelet és a keresztény vallás között bizonyos halvány párhuzam van. Ennek a megmagyarázására most itt nem terjeszkedhetünk ki (l. bővebben Felten, Meffert, Zubriczky könyveit). Tájékoztatásul csak annyit akarunk mégis megemlíteni, hogy a Mithras-tisztelet csak az I. század végén kezd nyugaton terjeszkedni, mikor a kereszténység már minden nyugati országban beágyazta magát és szervezetei, szertartásai nagyrészt kiforrottak, továbbá, hogy már a II. századbéli írók: Justinus, Tertullianus a Mithras-tisztelőknek szemükre vetik a keresztény szertartások ördögsugallta utánzását (Just. Apol. 166; Tert. De praesc. haer. 40.). Így tehát már eleve is valószínűbbnek mondható, hogy a Mithras-tisztelők utánózták a keresztényeket és nem megfordítva. Elfogadhatjuk azonban, hogy kisebb dolgokban a keresztények is alkalmazkodtak a Mithras-

tisztelőkhöz, így pl. Krisztus születésének ünneplését azért tették át a 4. században január 6-ról december 25-re, hogy a december 25-iki Mithras születési ünnepet ellensúlyozzák (Cumont. *Mysterien* 186.; Dölger. *Die Sonne der Gerechtigkeit*.).

6. A babona uralkodása a lelkek felett. Hogy teljes képünk legyen a Krisztus-korabeli pogányság lelki világáról, meg kell még emlékeznünk a babonáról, mellyel az első századok keresztényeinek olyan sok küzdelmük volt. Hiszen szent Pál alig indul el apostoli útjára, már Ciprus szigetén Sergius Paulus prokonzul udvarában komoly harcot kell folytatnia az ott tevékenkedő varázslóval, Elymas-szal (Ap. csel. 13. 4. sk.). Mikor pedig néhány évvel később Ephesusban működik, kénytelen erélyesen fellépni az ott uralkodó babonáság ellen. Szavának oly sikere van, hogy 50.000 tizesre becsülhető azoknak a babonás könyveknek az ára, melyeket ez alkalommal nyilvánosan elégettek (Ap. csel. 19. 19.).

A babonás hit legelsősorban a csillagjósolásban mutatkozott. A kald felfogás szerint ugyanis a 432.000 évig tartó világév leforgása alatt minden visszatér oda, ahonnan elindult. Ahogy a csillagok bizonyos szükség-szerűséggel járják a pályájukat, úgy az emberiség történetében is megismétlődnek ugyanazok az események. Az emberek sorsa meg van írva a csillagokban. Már most minden embert természetesen fölötte érdekelt az, hogy róla mit lehet kiolvasni a csillagokból. Hiába gúnyolódtak Cicero és Horatius a csillagmagyarázók felett, hogy azok kérkedő tudományukkal kiszedik a Circus Maximusba siető emberek zsebéből a garast, azért a csillagjósoknak igen nagy volt a tekintélyük. Hiszen a császárok is kikérték sokszor a véleményüket. Ez a babona később már annyira átment a közvéleménybe, hogy senkisem merte ellene felemleni szavát. «Már nemcsak a közélet fontosabb eseményei, mint pl. egy hadjárat irányítása,

egy város alapítása, vagy egy fejedelem trónralépte ügyében fordultak a jósokhoz ; nemcsak egy házasság, egy utazás, egy költözködés, hanem a mindennapi élet legjelentéktelenebb ténykedése is az ő beleegyezésüktől függött. Mielőtt valakit ebédre hívtak vagy a meghívást elfogadta volna, mielőtt fürdőbe, vagy fodrászhoz mentek volna, mielőtt ruhát váltottak volna, megvárták az ennek alkalmasnak jelzett pillanatot.» A ránk maradt «*iniciatívák*» egészen nevetséges kérdéseket tartalmaznak : Vajjon annak a fiúnak, aki nemsokára meg fog születni, nagy lesz-e az orra? Vajjon a születendő leánynak esznek-e fényes kalandjai? stb. (Cumont. Orient. Religionen. 191.). Ha az előkelők így gondolkoztak, akkor nem csoda, ha a napszámosok, a cirkuszosok, a hajcsárok sem fogtak a munkához, míg a csillagokat meg nem kérdezték. Így aztán a csillagok hatalma valóságos zsarnoksággá fajult. Az embernek nem volt semmi szabadsága, meg kellett magát adnia a sorsának, mely a csillagokban előre meg volt állapítva. A fátum uralkodott az egész világon («*fata regunt orbem ; certant omnia lege*»). Ezzel azután megszűnt az erények gyakorlása, nem volt értelme többé az istenekhez végzett imádságnak, az ember egy akaratnélküli, tehetetlen játékszer lett a sors kezében s útja a kétségbeesés felé vezetett. A kereszténység, mikor a babonáság ellen fellépett, épen ezen a ponton kezdte meg a küzdelmet, mikor rámutatott arra, hogy ha ez a babonáság igaz, akkor az embernek nincs emberhez méltó sorsa.

Nagy szerepet játszott még a rómaiak életében a szellemekben való hit is. Ebben a dologban már odáig jutottak, hogy minden fának, növénynek, forrásnak megvolt a maga szelleme. Minden elemi csapást, vagy szerencsétlenséget, sőt minden emberi szenvedélyt is ezeknek tulajdonítottak. Félték tőlük. Ezért mindenféle talizmánokat hordottak, hogy a szellemek jóindulatát megnyerjék.

A babonaságban sokszor a császárok vezettek. Augustus a madarak repüléséből s az állatok beleiből jóslatot magának. Ugyanezt tette Néró még közvetlen halála előtt is. Hadrianus is tartott álomfejtőt az udvarában. Marcus Aurelius egy csaló javaslatára két oroszlánt dobott a Dunába s babonaságból a keresztényeket vérpadra hurcoltatta.

Ilyen vallási állapotokat találunk a római birodalomban, mikor a kereszténység fellép és terjeszkedni kezd. Mint az ellenséges áramlatok nagy tömegéből és sokféleségből következtethetjük, Krisztus Egyházának erős harcot kell majd vívnia, míg annyi trónkövetelő között magának helyet szorít s tanait évszázados emberfeletti küzdelemben diadalra viszi.

III. KRISZTUS VILÁGEGYHÁZAT ALAPÍTOTT.

1. Különböző felfogások. Isten az ószövetségben csak a zsidó néppel kötött szövetséget. Ezt a szövetséget Krisztus kitágította s ezért a keresztény Egyház nemcsak a zsidó népet foglalja magában, hanem térítő és megszentelő tevékenysége kiterjed az egész világra. Szent Pál apostol ugyanis azt hirdeti a pogányoknak, hogy Krisztus a zsidóság és a pogányság között «lebontotta a választófalat, az ellenségeskedést az ő teste által», az ószövetségi «parancsok törvényét tanítással megszüntette», a nagy ellentétet a zsidóság és a pogányság között eloszlatta azáltal, hogy «a kettőt önmaga által egy új emberré teremtette s egy testben mind a kettőt megbékéltette Istennel a kereszt által» (Ef. 2. 14—16.). Eszerint tehát a világegyház gondolata bennfoglaltatik Krisztus ama tervében, hogy az ószövetséget, vagyis a zsidó nép kiválasztottságát megszünteti.

Ha tehát Krisztus később kifejezetten ellenkezőt nem tanít, akkor már eleve is fel kell tételeznünk, hogy az ő egyháza világegyház lesz. Már pedig Krisztus nemcsak hogy nem mondott ellenkezőt, hanem megparancsolta apostolainak, hogy tanítását hirdessék a föld minden nemzetének és minden embert kivétel nélkül kötelezett arra, hogy tanítását elfogadják és egyházába belépjenek.

Már ebből is megítélhetjük, hogy helyes úton haladnak-e azok, akik Krisztust csak zsidó nemzeti hősnek teszik meg, vagy akik szerint Krisztus maga sem hitte,

hogy az ő műve idővel ily nagy arányokat fog öltetni. Nézzünk közelebbről néhány véleményt!

a) *Az eszkatologisták* szerint Krisztus a közelgő világ-végével akarta megkezdeni az Isten országát, mert azt hitte, hogy a világ vége nemsokára be fog következni. Ez az Isten-ország nem a földön, hanem a túlvilágon létezett volna s ezért Krisztus nem is helyezett nagy súlyt arra, hogy tanítása itt a földön terjedjen. És tényleg szerintük a Krisztus által megindított mozgalom eleinte igen szerény keretek között haladt. Később a mostoha körülmények hatása alatt s a természetes fejlődés törvénye szerint Krisztus műve különböző átalakulásokon ment át. Eleinte alig különbözött a zsidóságtól, valósággal csak egy szektája volt a zsidóságnak, később Pál, majd ismét János apostol erősen kiépítette. Még később hellén befolyás alá került és a viláгуралomra törő nemzetek között a kereszténység is világegyházi tendenciákat mutat. Ugyanez a modernisták véleménye is, akiket a Lamentabili decretum elítél (Denzinger. Enchiridion 2052, 2059, 2060.).

b) *A racionalisták* nem látnak Krisztusban mást, mint pusztá embert, aki mint korának és népének gyermeke természetesen nem tud továbblátni ama szűk horizonton túl, amely mögé őt ezek a tudósok szorítják. Harnack pl. határozottan tagadja, hogy Krisztus világegyházat alapított volna («Ist das Wort echt, so kann die Heidenmission nicht im Horizonte Jesu gelegen haben», Mission. I. 39. 3. jegyz.). Igaz, az evangéliumok említést tesznek Krisztus olyan kijelentéseiről, melyekből az általános Egyház megalapítása kétségtelenül megállapítható, de az evangéliumok szerinte ilyen szempontból nem megbízhatók, mert olyan korból származnak, amikor az egyház már tényleg a pogányok között működött és így joggal feltehető, hogy a világegyház megalapítására szóló parancsot ekkor adták Krisztus szájába.

Azt azonban elismeri Harnack, hogy Jézus tanításában voltak olyan elemek, melyek kellő fejlődés után tényleg képesek voltak letörni a zsidó vallás nemzeti korlátait, s megindítani a világegyházra való törekvést. Ilyenféle felfogást találunk a régiek közül Reimarus, Pfleiderer, Wellhausen, az újabbak közül Wernle, v. Dobschütz, Mayer E. műveiben.

c) *Holtzmann H. J.* már kissé közeledik a helyes felfogáshoz. Szerinte Krisztus életében két korszakot lehet megkülönböztetni. Az elsőben Krisztus ügye nagyon jól állt, mindenki utána ment, hogy hallja beszédeit; akkor Krisztus még ellenséges érzelemmel volt a pogányok iránt. Később a helyzet megváltozott. A nép elhagyta Krisztust. Krisztus viszont új elemekkel bővítette tanítását. Ettől az időtől kezdve ugyanis — legalább is tanítványai előtt — magát Messiásnak mondja, nem vet el minden pogányt, hanem egyeseket megszólítással, sőt gyógyítással is kitüntet, előre megmondja szenvedését és erőszakos halálát. Krisztus azonban a pogányokkal való társulást az új egyház megalapításában egyáltalán nem tervezte, úgy hogy Harnack-kal együtt ő is vallja, hogy Krisztus csonkán, befejezetlenül hagyta művét utódaira.

Amint látjuk, az említett felfogások nem annyira azt tagadják, hogy az evangéliumban nincs kifejezve a világegyház megalapítása, hanem inkább azt vonják kétségbe, hogy azok a szavak, melyeket az evangélisták Krisztus szájába adnak, valóban Krisztustól származnak. Épen ezért figyelmünknek elsősorban annak a megvizsgálására kell irányulnia, hogy azok a szavak Krisztus szavai-e vagy pedig csak későbbi betoldások.

2. A nagy próféták látomása. Legelőször is reá kell mutatnunk ama általánosító törekvésekre, amelyek már az ószövetségben megvoltak. Az ószövetségi szentírók monotheista alapon állottak s ezért az összes embereket,

mint az egy Isten teremtményeit, bizonyos szellemi egységbe tartozandóknak gondolták. Igaz ugyan, hogy Isten Ábrahámmal szövetséget kötött, de azért az áldást kiterjesztette az összes nemzetekre: «és benned megáldatnak a föld összes nemzetségei» (Gen. 12. 3.). Izrael az Isten «elsőszülöttje» (Ex. 4, 22.), de azért Isten nem zárta ki szeretetéből a többi fiait sem. Amint azután az isteni kinyilatkoztatás az ószövetségben mindig világosabb és élénkebb lett, Isten kinyilatkoztatta az üdvösség általánosságát is. A Messiás ugyan Izraelből fog származni és az üdvösség kiváltságaiban időben elsőnek a zsidó nép fog részesülni, de másrésről a Megváltó minden nép királya lesz és megváltásának áldása szétterjed az egész földkerekségen. A próféták Ámosztól kezdve már kifejezetten hirdetik az isteni akaratnak ezt a tényét. «Azon napon — mondja az Úr a megváltásról Ámosznál (9, 11—12.) — föltámasztom Dávid beesett sátorát és kijavítom kőfalainak repedéseit . . . , hogy birják Idumea maradványait és mind a nemzeteket azok, kik az én nevemről neveztetnek.» Izaiás szerint az Úr házához, mely a hegyen épült, össze fognak gyűlni minden nemzetek (2, 2.) és Izraelről mondja az Úr: «világosságu adtalak téged a pogányoknak, hogy üdvhirdetőm légy a föld végső határáig» (49, 6.). Jeremiás is megjövendöli, hogy a népek össze fognak gyűlni Jeruzsálemben (3, 17.) és hogy a pogányok is áldani és dicsérni fogják az Urat (4, 2.). Ezekielnél az Úr megígéri, hogy a cédrusfa tetejéből gyenge ágat fog szakítani, azt elülteti magas hegyen, hol az nagy cédrusfává nő s az összes szárnyasok ágai árnyékában raknak fészket (17. 22. sk.). Dániel megfejtí a király álmát. Isten ugyanis egy országot fog támasztani, «mely föl nem oszol mindörökké . . . ez megemészti az összes országokat, maga pedig megmarad mindörökké» (2, 44.) s ennek az országnak «az összes királyok szolgálni és engedelmeskedni fognak» (7, 27.). A fogság után élő

próféták is beszélnek a messiási országról, mely az egész világra ki fog terjedni (V. ö. Agg. 2. 7. sk.; Zach. 2. 10. sk.). Malachiás híres jövődölése is ezt hirdeti: «mert napkelettől napnyugatig nagy az én nevem a nemzetek között és minden helyen áldozni fognak és tiszta áldozatot bemutatni az én nevemnek, mert nagy az én nevem a nemzetek között, úgymond a seregek Ura» (I, II.).

Az ószövetségi próféták tehát az egész világra kiterjedő messiási országot vártak. Már most feltételezhetjük-e, hogy Jézus oly idegen volt Izrael szent könyveiben, hogy erről a várakozásról egyáltalában tudomást sem szerzett? Az, aki 12 éves korában bámulatba ejtette a jeruzsálemi zsidókat tudásával s akinek a bölcseségén később a néptömegek csodálkoztak, míg ő győztesként került ki minden vitából a régi írásokat tanulmányozó, tudós farizeusokkal szemben, az ne ismerte volna a próféták ilyen szembetűnő tanítását? «Jézus nem rendelkezhetett alacsonyabb szellemi képességgel, mint a próféták, akik az ő személyéről szolottak» (Meinertz. Jesus und die Heidenmission. 35.). De nemcsak a próféták, hanem a Jézus korában élő zsidók is mindent elkövettek, hogy szűkebb hazájuk határait átlépve, igaz hitüket más népeknek is hirdessék s a különböző országok pogányait a néma bálványok tisztelete helyett az igaz Isten imáadására bírják. «A zsidó büszke volt arra, hogy van valami mondani valója a világ számára, hogy amit ő hoz, az az egész emberiség érdeke: az egy igaz Isten... s ezen meggyőződéséből kifolyólag kötelezettségének tartotta, hogy missziós tevékenységet folytasson», írja Harnack (I. m. I. 12.). Ennek a nagyarányú, évszázados munkának az eredménye volt az, hogy a főünnepek alkalmával ezrével jöttek a zarándokok «minden nemzetekből, mely az ég alatt van» (Ap. csel. 2. 5.). Ebben a környezetben élt Jézus. Elgondolható-e, hogy — még

ha csak pusztá ember lett volna is — ne vette volna észre ezt a missziós mozgalmat, melyben a korabeli zsidóság oly serényen fáradozott és ha meg volt győződve tanításának igaz voltáról, ne akarta volna azt legalább is azokban az országokban az emberekkel megismertetni, amelyekben már a zsidóság az egyistenhit mellett hangukatot keltett ?

3. **Krisztus tanításának egyetemes jellege.** Krisztus tanításának belső természetéből kitűnik, hogy az nem egy nép szellemi és lelki igényeinek kiegészítésére készült, hanem az felüláll minden nemzeti kereten és szól az egész emberiségnek. Ez a tény annyira nyilvánvaló, hogy ellenfeleink sem tudják komolyan kétségbevonni («Der Religion des Gottesreiches eignet mithin von Haus aus die Tendenz, Weltreligion zu werden», írja Holtzmann. Lehrbuch der neutest. Theologie. I. 279.). Hiszen Krisztus távoltartott minden olyan gondolatot tanításától, mely azt egy nemzethez lekötötte volna. Ezért nem akart ő politikai országot alapítani, s bár szerette hazáját és sírt annak szomorú sorsa felett, tanítását mégsem láncolta oda nemzetéhez. Mivel pedig az ószövetség nagyrészt nemzeti és faji keretekre volt felépítve, Krisztus hangsúlyozta, hogy az ószövetség teljesen megszűnt és helyébe lép az újszövetség. Az a szerződés, melyet Isten Ábrahám-mal, mint a zsidó nép képviselőjével kötött, a Megváltó eljövételével magától felbomlott és teljesen hatályát veszítette. Krisztus tehát etikai alapra építette az Isten országát, az emberi léleknek a Teremtőhöz való viszonyát akarta vele rendezni. Ennélfogva mindazok a jogok és kötelességek, melyek az Isten országából az emberekre hárulnak, egyetemes jellegűek, mert az emberi lélekre és annak üdvösségére vonatkoznak.

Lehetetlen, hogy Krisztus ne ismerte volna meg tanításának ilyen egyetemes természetét. Hiszen ha Krisztus nem is lett volna Isten küldötte, sőt Isten Fia, olyan

mérvű szellemi képességet mégis csak kell neki tulajdonítanunk, mint ami megfelel az ő tanítása magasztos voltának. Krisztus maga példájával is kifejezte tanításának egyetemes jellegét, mikor elég sokszor érintkezett a pogányokkal. Így többször megfordult Szamariában (Lk. 9. 51. sk., 10. 29. sk.) A kafarnaumi pogány százados fiát meggyógyította (Mt. 8. 5. sk.), hallgatósága nemcsak palesztinai lakosokból állott (Mk. 3. 8.), csodát tett a gerazenusok tartományában (Mt. 8. 29. sk.), a görögök is hozzájárultak (Ján. 12. 20. sk.). Jézus nem egyszer lépett pogány területre. Így Máté szerint (8. 28.) átkelt a galileai tengeren és a keleti parton szállt ki, hol pogányok laktak. Sőt a távolabb eső Tyrus és Sidon tartományokba is elment (Mk. 7. 24.) s ebből következtethető, hogy hosszabb ideig tartózkodott a pogányok között. Ez alkalommal egy sziroföníciai pogány asszony leányát meggyógyította. Azután Decapolis pogány tartományon keresztül visszatért (Mk. 7. 31. sk.) a galileai tengerhez. Hogyan lehetne azt megmagyarázni, hogy Krisztus még csak nem is gondolt volna arra, hogy mi lesz ezeknek a pogányoknak az üdvösségével? Ellenkezőleg: Jézus foglalkozott a pogányokkal, kinyilatkoztatta magát nekik, példát adott apostolainak a pogányok megtérítésére, egyszóval ő volt az első misszionárius.

Krisztus maga számtalanszor kijelentette, hogy egyházát az egész világra ki akarja terjeszteni és általa nemcsak minden zsidót, hanem általában minden embert meghív az üdvösségre.

Mikor a pogány százados szolgáját meggyógyította, a körülállóknak ezt a jövődölésszerű kijelentést tette: «Mondom pedig nektek, hogy sokan jönnek majd napkeletről és napnyugatról és letelepednek Ábrahámmal, Izsákkal és Jákobbal a mennyek országában, az ország fiai pedig majd kivettetnek a külső sötétségre; ott leszen sírás és fogak csikorgatása» (Mt. 8. 11—12.). A napkelet-

ről és napnyugatról jövők alatt az Úr kétségtelenül a pogányokat érti és a letelepedés a mennyek országában mást nem jelenthet, mint a megváltásban való részesülést. Egy más alkalommal Krisztus tanítást ad apostolainak, akiket épen rövidebb missziós útra küld s meghagyja nekik, hogy a pogányokhoz ne menjenek (Mt. 10. 5. sk.), de mindjárt utal az ő végső küldetésükre, amikor majd a többi nemzetekhez is kell menniök, hol «a helytartókhoz és királyokhoz» fogják őket hurcolni «bizonyosságul nekik» (t. i. a zsidóknak) és a «pogányoknak». A szőlőművesekről szóló példabeszéde végén így szól az Úr: «Azért mondom nektek, hogy elvételik tőletek az Isten országa és oly népnek adatik, mely meghozza annak gyümölcsét» (Máté 21. 43.). Ez a nép a szellemi Izrael, az Egyház. Félreérthetetlen szavakkal fejezi ki Krisztus az Egyház jövőjét: «És az egész világon hirdetni fogják az ország ezen evangéliumát» (Máté 24. 14.), sőt Mária Magdolna alázatos tetteit is «hirdetni fogják... az egész világon» (Máté 26. 13.).

4. Krisztus határozott parancsa. Krisztus nemcsak tanította egyházának egyetemességét, de határozott szavakkal meg is parancsolta apostolainak, hogy az evangéliumot az összes nemzeteknek hirdessék: «Minden hatalom nekem adatott mennyben és a földön. Elmenvén tehát tanítsatok (μαθητεύσατε, tegyetek tanítványokká) minden népet... És ime én veletek vagyok mindennap a világ végezetéig» (Máté 28. 18. 20.). Krisztus e parancsát feljegyzi Márk is (16. 15.), Lukács is (24. 46. sk.; Ap. Csel. 1. 8.).

Krisztus eme szavai természetesen eldöntik a kérdést, hiszen ezek a szavak világosan bizonyítják, hogy Krisztus maga indította meg a világmissziót. Harnack szerint a «történeti kritika minden szabálya arra kényszerít» minket, hogy ennek a szövegnek eredetiségét elveszük (Enstehung 3.) és ha ez sikerül, «akkor minden külső

kötéléket Jézus és az egyház és annak kialakulásban levő szervezete között elszakítottunk» (u. o.). Viszont megállapítható, hogy ez a szöveg az összes régi nagy és kisbetűs kódexekben megtalálható. A régi keresztény írók, kezdve az I. század végétől, nagyon gyakran idézik (Lebreton. *Les origines*. 561. sk.) s még a protestáns újabb szentírási kiadások is eredeti szövegnek jelzik. A tudományos «történeti kritika minden szabálya» tehát e szöveg mellett szól. Hogy Krisztus e szavai Harnack «történeti érzékének» nem felelnek meg, az érthető.

Ellenfeleink felhoznak egynéhány szentírási szöveget, melyek a látszat szerint Krisztus e parancsával ellentétben állnak. Így mikor Krisztus magáról azt mondja: «Én csak Izrael házának elveszett juhaihoz küldettem» (Máté 15. 24.). A Megváltó t. i. elsősorban a zsidók között hirdette az Isten országának az ígét, a többi nemzetekhez apostolait küldötte. Mindazonáltal a pogányokat nem vetette meg, nem zárta ki a megváltásból, ez már abból is látható, hogy Krisztus tényleg meggyógyította a kánaáni asszony leányát. Ellenfeleink nehézséget találnak még Krisztus amaz ígéretében, hogy a feltámadáskor az apostolok 12 széken fognak ülni és ítélni fogják Izrael 12 nemzetségét (Máté 19. 28.). Ezek a szavak nem jelentik azt, hogy Krisztus a pogányokat ki akarta zárni az üdvösségből. Ez a kifejezés «Izrael 12 nemzetsége» abban az időben általános szókép volt nagy embertömeg jelzésére. Különben is, minthogy Krisztus kifejezetten nem mondja, hogy a pogányokat nem fogják ítélni, e szöveget nem lehet szembeállítani a fenti szentírási idézettel.

5. Bizhatunk-e a Máté-evangélium szavaiban? Aki tehát az evangéliumokat hiteles történeti okmányoknak elfogadja, az előtt kétségtelen tény, hogy Krisztus valóban az egész világra ki akarta terjeszteni egyházát. A racionalizmus felé hajló protestáns tudósok azonban kétségbe vonják az evangelisták szavahihetőségét. Szerin-

tük az evangelisták — talán jóhiszeműleg — megmásították Krisztus tanítását, sok mindent hozzátoldtak ahhoz. Az a Krisztus-kép, amelyet az evangelisták bemutatnak, nem igazi képe a kereszténység alapítójának. Ezek a racionalisták abban a hiedelemben élnek, hogy ők jobban ismerik Krisztust, mint maguk az apostolok és evangelisták, akik Krisztus életének és tanításának szem- és fültanúi voltak. Abból a tényből, hogy Márk és Lukács Rómában, János pedig a kisázsiai Efezusban írták evangéliumukat, azt következtetik, hogy ezek a szerzők egészen a pogány-keresztény millió hatása alatt állottak és már nem beszélhettek a zsidó nemzeti határokhoz ragaszkodó Krisztusról, hanem a Megváltót úgy kellett beállítani, hogy a pogányokból lett római keresztényeknek is megfeleljen. Így lett Krisztus a világegyház megalapítója.

Mit mondjunk erről a felfogásról? Sokat nem kell róla szólnunk, mert ezek a tudósok csak találgatásokkal, képzelődésekkel dolgoznak. Érveik nincsenek. Ha mégis felfogásuk tarthatatlanságát kimutatjuk, tesszük azt azért, mert ennek az irányzatnak a protestánsok között sok híve van.

Álláspontunk helyességének a bizonyítására legelsősorban a Máté-evangéliumot fogjuk felhasználni, mely Palesztinában készült kb. 8—10 évvel Krisztus mennybemenetele után, tehát ott, ahol az evangéliumi események történtek és akkor, amikor az egyes események szemtanúi még éltek és a nem régen történt események élénk emlékeivel a szerző leírását ellenőrizhették.

Ellenfeleink tagadják, hogy a Máté-evangélium Máté apostol műve volna. Szerintük ezt az evangéliumot egy későbbi szerző két forrásból: a Márk-evangéliumból és egy régebbi beszédgyűjteményből állította össze (»Zwei-Quellen-Theorie«). Bár a Máté-evangélium hitelessége minden vitán felül áll, mégis most fogadjuk el feltételesen

ellenfeleink felfogását, mert még az ő álláspontjaikra helyezkedve is be tudjuk bizonyítani, hogy Krisztus világegyházat akart alapítani (V. ö. Cladder : *Unsere Evangelien*. 25. sk. Dieckmann : *De eccl.* 173. sk. o.).

Feltételezzük tehát, hogy még a Máté-evangélium előtt létezett egy beszédgyűjtemény, mely az Úr beszédeit tartalmazta. Erre a feltevésre az adott alkalmat, hogy Papias, hieropolisi püspök († 150.) «az Úr beszédeinek magyarázatát tartalmazó munkájában így ír: «Máté pedig héber nyelven összeírta az Úr beszédeit (Τὰ λόγια κυριακά)» (Eus. H. E. 3. 39.). Magából a Papias munkájából megállapítható azonban, hogy ő az «Úr beszédei» alatt nem valami beszédgyűjteményt ért, mely időközben nyomtalanul elveszett volna, hanem a mi Máté-evangéliumunkról szól, mert hiszen a Márk-evangéliumot is, mely pedig szerinte tartalmazza nemcsak az Úr beszédeit, hanem a tetteit is (τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα) így idézi: «κυριακοὶ λόγοι = az Úr beszédei». De hát tegyük fel, hogy a Máté-evangélium a benne található hosszabb beszédeket egy régebbi beszédgyűjteményből kölcsönözte, s hogy az a beszédgyűjtemény a legrégebbi írott maradványa az őskereszténységnek.

Figyeljük meg már most a Máté-evangéliumban közölt hosszabb beszédeket. Kitűnik-e ezekből a beszédekből, hogy Krisztus nem zsidó nemzeti egyházat, hanem világegyházat akart alapítani?

Öt hosszabb beszédet találunk a Máté-evangéliumban : 5. 1—7. 27.; 10. 5—42.; 13. 1—52.; 18. 1—35.; 23. 1—25. 46., melyek mindegyikét az evangélista ilyenféle záradékkal látja el : «És lőn, mikor Jézus elvégezte a beszédeket stb.» (Máté 7. 28.). Nézzük ezeket a beszédeket egyenkint.

A hegyi beszédben (5. 1. sk.) Krisztus vázolja az Isten országának természetét, az ország egyes tagjainak jogait és kötelességeit. Tanításának alapvető igazságait mondja el ebben a beszédben, mely minden embernek egyformán

szól. Krisztus sehol sem kívánja, hogy tanítása csak egy ország keretei között maradjon, sőt kifejezetten óhajtja, hogy a mózesi törvény egyes korlátai ledőljenek (5. 21. sk.). A második beszéd (10. 5. sk.) az apostolokhoz szól. Elküldi őket, hogy a közeli vidékeken hirdessék az evangéliumot. Ez még csak ideiglenes küldetés volt, de már itt is utal arra, hogy később a zsidók meg fogják vetni a keresztény tanítást és a pogány városok fogják azt befogadni s ezek sorsa enyhébb lesz az ítéletnél (10. 15.). E beszéd másik része (10. 16. sk.) pedig világosan kifejezi Krisztus terveit, hogy t. i. az egész világon hirdettetni akarta evangéliumát. A harmadik beszéd (13. 1. sk.) az Úr példabeszédeit tartalmazza, melyek olyan általánosságban mozognak, hogy semmi nemzeti keretekre való korlátozást nem tűrnek. A negyedik beszédben (18. 1. sk.) Krisztus ismét az apostolokat oktatja. Itt az Úr már határozottan minden embernek az üdvösségre való meghívásáról beszél, mert «a ti Atyátok, ki a mennyekben vagyon, nem akarja, hogy elveszen csak egy is a kicsinyek közül» (18. 14.). Az apostolok hatalmát nemcsak az egész földre, de még a mennyre is kiterjeszti: «amiket megkötöztök e földön, meg lesznek kötve a mennyben is» (18. 18.). Végül az ítéletről mondott beszédében (23. 1. sk.) nemcsak hogy megjövendőli Izrael elvettetését (23. 37.), de előre jelzi, hogy az utolsó ítélet az egész világra ki fog terjedni (25. 31. sk.).

Ezekből látjuk, hogy a Máté-evangéliumban közölt beszédek Jézus tanításának egyetemességét mutatják. Mit tartunk most már a másik forrásról, melyből állítólag a Máté-evangélium keletkezett, vagyis azokról a történeti részekről, melyeket ellenfeleink szerint a Márk-evangéliumból vett át az evangélium szerzője, vagy pedig valami ősratból, melyből Márk is merített. Hosszúra nyúlnék azoknak a szövegeknek a sorozata, melyeket itt a Máté-evangéliumból felhasználhatnánk Krisz-

tus igazi tanításának a megvilágítására, hiszen a zsidó nép elvettetésének a gondolata végigvonul az egész evangéliumon. A zsidó nép méltatlansága, a vezetők sötét gonoszsága s ebből kifolyólag szakítás a zsinagógával, folytonosan fel-feltűnik az evangélium szövegéből. Már a 4. fejezetben a megkísértés alkalmával Krisztus nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az Isten országa nem politikai, nemzeti ország. Később ócska ruhához és régi tömlőhöz hasonlítja a zsidóságot (9. 16—17.). Elítéli a farizeusok gondolkozását (15. 13), vakokat vezető vakoknak nevezi őket (15. 14.). Egy új egyház alkotását ígéri meg: «a kősziklára fogom építeni egyházamat» (16. 18.). Ide csatolhatjuk azokat a szövegeket, melyeket fennebb idéztünk (46—47. o.). Tehát még abban a feltevésben is, hogy a Máté-evangélium nem Máté apostol műve, hanem különböző iratokból, későbbi korban összeállított iratgyűjtemény, nem térhetünk ki azon történeti megállapítás elől, hogy Jézus valóban világegyházat akart alapítani. Mindaz, amit Jézus a hivatalos zsidóság szűkkeblűsége, egyoldalúsága és lélekölő valláspolitikája ellen mondott, az ő sokatmondó hallgatása a zsidósághoz való tartozásról, mikor az Isten országába való felvétel feltételeiről szökött, az új üdvország lelki természetének folytonos hangsúlyozása, példabeszédeknek kitapogatható éle a zsidóság ellen elég bizonyíték Krisztus egyházának egyetemessége mellett. Amit Krisztus hirdet, az minden halandóra vonatkozik, az ő Istene minden földi ember atyja, a felebaráti szeretet, melyet erkölcstanának előterébe állít, átfogja az egész emberiséget, mint ahogy imája, a Miatyánk a legideálisabb imája minden embernek.

Lehet-e már most ezt a világot meghódító Krisztusképet, melyet az evangelisták mutatnak, úgy megfaragni, hogy abból egy, a nemzeti sovinizmus szűk keretei közé szorított Krisztus legyen? Aligha. Ehhez

szükséges lenne legelőször is, hogy a János-evangéliumot elvessük, mert ez elejétől végig át és át van szöve ilyen egyetemes gondolatokkal. Jézus gyermekségének leírásából ki kellene szakítani a három napkeleti bölcs történetét, továbbá Zachariás, Szűz Mária és Simeon nagyszerű dicsőítő énekeit, melyekben feltör «a sötétségben ülő» pogányság vágya a megváltó után. Akkor az a parancs, mellyel Krisztus megindítja az evangélium világkörüli útját, csak ábránd, csak álom volna és a kereszténység maga is befejezetlen tákolmány maradna, melynek gyors elterjedését senki sem tudná elfogadhatóan megmagyarázni.

IV. KRISZTUS APOSTOLAI.

1. Az apostolok kiválasztása és elnevezése. A kereszténység elterjedésének megismeréséhez legelső követelmény maguknak a terjesztőknek, Krisztus apostolainak az ismerete. Krisztus nem írásban akarta terjeszteni tanítását, nem könyvbölcsessel akarta meghódítani a világot, hanem apostolokat választott s azok élő szavára bízta egyháza sorsát. «Empirikus közösséget nem lehet a hagyományozott vagy leírt szóval fenntartani, csak személyek képesek azt kormányozni, mert a betű mindig elvlaszt és hasít», írja Harnack (Dogmengesch. I. 416.).

Krisztus bizonyos ünnepélyességgel választotta ki apostolait s ezért az evangéliumok beállításában az apostolok helyzete Krisztus mellett egészen kiváltságos. Halászeimbereknek világosabban nem magyarázhatta meg az Üdvözítő rendkívüli hivatásukat, mint mikor «az emberek halászaivá» tette őket. Majd később a föld savának és a világ világosságának, sőt a hegytetőkön messze tündöklő városnak nevezte őket s ezáltal tudtukra adta, hogy különleges szerepük lesz az emberek között. Csodálkozva hallják az apostolok, hogy Krisztus saját anyját és rokonait mellőzi s öbennük látja szüleit és testvéreit. Azután a Mester egy ünnepélyes órában megmagyarázta nekik és csak nekik egyedül az Isten országról szóló példázatok mélyebb értelmét és boldogoknak nevezte őket, hogy olyanokat láthatnak és hallhatnak, amiket a régi világ igazai, prófétái hiába vágytak látni és hallani. Az apostolok át is érzik kiválasztottságuk örömét, boldogok abban a tudatban, hogy ők azok a

királyi szolgák, akik a mennyekzós lakomára meghívják a király barátait. Tudják, hogy nemcsak egyszerű hithirdetők lesznek, hanem nagy méltóságot fognak betölteni és hatalom lesz a kezükben. Ezért van, hogy a rang felől versengés támadt közöttük, hogy Zebedeus fiai kifejezik vágyukat az első helyek után az Isten országában.

Krisztus 12 apostolt választott ki a tanítványok közül. Ez a 12 apostol zártkörű társaságot, kollégiumot alkotott. Bizonyos szociális kötelék kapcsolta őket egymáshoz és különítette el őket a többi tanítványtól. Mikor az evangelisták így írnak: «egy a tizenkettő közül», vagy mikor Krisztus megjövendöli, hogy az apostolok 12 trónuson fognak ülni az égben s így fogják ítélni Izrael 12 törzsét, akkor kétségtelenné válik, hogy ez a 12-es szám zárt egység, melyhez sem hozzáadni nem lehet, sem belőle elvenni.

Liberális protestáns írók (pl. Weiss I., *Das Urchristentum*. 33. s. k.; Seufert W., *Der Ursprung und die Bedeutung d. Apostolates*. Schütz R., *Apostel und Jünger*. 71. s. k.) tagadják az apostol-kollégium létezését. Szerintük a 12-es szám csak tipikus, vagy szimbolikus szám, melyet valószínűleg Izrael 12 nemzetsége mintájára talált ki egy későbbi szerző. Seufert felfogása a következő: Krisztus nem állapíthatta meg ezt a számot, mert ez esetben megoldatlan kérdés marad, hogy miért épen tizenkettőt s miért nem többet vagy kevesebbet választott ki apostoloknak s miért fogadta be az apostolok közé Judást is. A tanítványok vallásos meggyőződése és Krisztus iránti lelkesedése az egyetlen történeti tény Krisztus élettörténetében, az apostolok kiválasztása és küldetése már csak a későbbi keresztény korok találmánya. Az apostolok katalógusai is ellenmondanak egymásnak. Pál sem ismeri el a 12 apostol tekintélyét.

Vannak azután liberális protestáns teológusok, akik elfogadják az apostolok kiválasztásának a tényét, csak tagadják az apostolok méltóságát, rendkívüli hatalmát. «A kiválasztás ténye véleményem szerint történeti tény», írja Harnack, «hasonlóképen az a hagyomány is, hogy Jézus még életében egyszer szétküldötte őket az evangélium hirdetésére és hogy ezen szempontból választotta ki őket. Mindazonáltal az ősegyházban nem abban látták az ő méltóságukat, hogy apostolok voltak, hanem hogy Jézus által választott 12 tanítvány voltak» (Mission I. 333.). Ezen a véleményen vannak még Weizsäcker C. (Das apost. Zeitalter 349.), Monnier H. (La notion de l'apostolat. 100. s. k.), Dobschütz (Das Kerygma Petri etc. 54.) stb.

Harnack szerint tehát Krisztus egy alkalommal elküldötte tanítványait a zsidókhoz, hogy nekik az evangéliumot hirdessék. Apostoli intézményt azonban nem volt szándékában alapítani. Az apostol nevet tulajdonképpen csak a Lukács-evangéliumban találjuk meg. Ebből következik, hogy az apostoli intézmény valójában Pál akaratára vezetendő vissza, aki azáltal akarta a maga tekintélyét védeni, hogy túlozta az apostolok szerepét s azután magát az apostolokkal egyenlő rangba helyezte. («Paulus hat sich als Apostel in den Vordergrund geschrieben: um die Würde seines eigenen Amtes in das rechte Licht zu stellen . . . ; er hat sie also damit erhoben über alle anderen Apostel, aber doch nicht höher gehoben, als auf die Stufe, die er selbst in Anspruch nahm». Mission I. 336.). Az apostoloknak Harnack szerint csak abban állott a tekintélyük, hogy karizmatikus lelkek voltak, akik — mint sokan mások a közönséges hívek között is — rendkívüli, titokzatos lelki hatalommal rendelkeztek. Az apostoli állás kifejlődésére mintául szolgált a zsidó apostolok intézménye.

Vizsgáljuk meg már most az eredeti kútforrásokat,

melyek erről az időről szólnak és állapítsuk meg, mit lehet az apostolokról s az ő hatáskörükről megtudnunk.

Az evangéliumok kétségtelen tanúsága szerint Krisztus maga választotta ki apostolait, sőt szent Lukács szerint Krisztus maga adta a kiválasztottnak az apostol nevet: «Másnap előhívá tanítványait és kiválaszta közülök tizenkettőt, kiket elneveze apostoloknak» (ὁὗς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, 6. 13.). Lukács megjegyzése annál is inkább hitelt érdemel, mert egészen kézenfekvő dolog, hogy az Úr «küldött»-eknek nevezi a leendő hithirdetőket, azután meg Jézus máskor is adott nevet a különös szerepre meghívott embereknek, így pl. mikor Simont kiválasztása alkalmával Péternek nevezte el (ὃν καὶ ὠνόμασεν Πέτρον, Lk. 6. 14.). Máténál csak egyszer fordul elő az apostol szó: «A tizenkét apostol nevei pedig ezek . . .» (10. 2.). Egyesek figyelmeztetnek arra, hogy a Syrus Sinaiticus-kódexben e helyen «tizenkét tanítvány» olvasható, de ez valószínűleg úgy keletkezett, hogy az előző verssorban (10. 1.) «tizenkét tanítvány»-ról beszél a szent író. A többi kódexek «apostolokat» említenek. Márk is csak egyszer említi nevükön az apostolokat: «És Jézushoz gyűlvén az apostolok, jelenték neki mind, amiket cselekedtek és tanítottak vala» (6. 30.). Lukácsnál igen gyakran előfordul az «apostol» szó (9. 10.; 11. 49.; 17. 5.; 22. 14.; 24. 10.). Nála általában az «apostol» név használatában más gyakorlatot találunk, mint az első két evangéliumánál. Ez utóbbiak az apostolokat legtöbbször csak úgy említik: «a tizenkettő». Lukácsnál ez a kifejezés mód csak ritkán fordul elő. Így az Apost. Csel.-ben csak kétszer (2. 14., 6. 2.), míg az apostolokról sokszor tesz említést (1. 2., 2. 37., 4. 33., 5. 2. 12. 18. 29. 34. 40., 6. 6., 8. 1. 14. 18., 9. 27., 11. 1., 15. 2. 4. 6. 22. 33., 16. 4. stb.). Lukácsnak emez eljárás módjából nem szabad arra következtetnünk, hogy az ő mestere, szent Pál alapította volna az apostoli

intézményt. Elismerjük azonban, hogy az apostol szónak a használatában az első egyházban bizonyos fejlődés észlelhető. Minél inkább gyakorolták az apostoli hatalmat, annál inkább háttérbe szorult a régi elnevezés («a tizenkettő») s szokásba jött az új («az apostolok»). Ez különösen tapasztalható azokban az egyházakban, amelyek nem voltak szoros érintkezésben a jeruzsálemi egyházzal. Az első keresztény évtizedekben nemcsak a 12 apostolt nevezték apostolnak, hanem más hithirdetőket is, mint pl. Barnabást. Később ez a név mintegy hivatalos név lett és csak a 12 apostolra és szent Pálra alkalmazták (Bruders. Die Verfassung der Kirche. 23.). Ez a névfejlődés természetesen semmit sem bizonyít az apostoli intézmény krisztusi alapítása ellen, vagy mellett.

2. Szent Pál felfogása az apostolságról. Mikor szent Pál leveleit írta, az apostoli intézmény kérdése a keresztények érdeklődésének előterében állott. A zsidózók kétségbevonták Pál apostolságát. Ezt annál könnyebben el tudták a keresztényekkel hitetni, minthogy Pál tényleg a földön járó Jézusnak nem volt tanítványa. Szent Pál erre kifejti az apostolság lényegét s megjelöli azokat a feltételeket, amelyek mellett valakit apostolnak lehet nevezni (V. ö. I. Kor. 15, 1—10.). Azután bebizonyítja, hogy az ő apostolsága époly természetű, mint a többi apostoloké. a) Legelsősorban arra hivatkozik, hogy ő nem maga tette meg magát apostolnak, hanem küldetését magától az Úrtól kapta. «Nem keresztelni küldött engem Krisztus, hanem az evangéliumot hirdetni» (I. Kor. 1, 17.). Legtöbb levelében (kivéve II. Thess. Zsid. Phil. Philem.) apostolnak nevezi magát s apostolságának említésénél mindig a meghivatottságra gondol, pl. : «Pál apostol nem az emberektől, sem ember által, hanem Jézus Krisztus és az Atya Isten által» (Gal. 1, 1.), vagy : «Pál, Jézus Krisztus szolgálja, hivatott apostol, kiválasztva az Isten evangéliumára» (Rom. 1, 1.).

b) Ebből következik, hogy közvetlenül látta is az Urat. Úgy a keresztények, mint Pál ellenségei előtt általánosan elfogadott vélemény volt ugyanis, hogy csak az lehet valóban apostol, akit maga az Úr tanított meg a keresztény tan igazságaira. Épen ezért Pál nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy bebizonyítsa az ő közvetlen érintkezését Krisztussal. Elmondja, hogy Krisztus felátadása után «megjelent Kéfásnak és utóbb a tizenegyek. Azután megjelent több mint ötszáz atyáncfiának... azután Jakabnak, utóbb valamennyi apostolnak, legutoljára pedig mindenek között, mint időtlennek megjelent nekem is» (I. Kor. 15, 5—8.). Egyik legkétségtelenebb érv apostolsága mellett szerinte épen az, hogy Krisztus neki megjelent, őt a keresztény tanok ismeretébe bevezette: «Nem vagyok-e apostol? Nem láttam-e a mi Urunk Jézus Krisztust?» (U. o. 9, 1.) c) Az apostolok ismertetőjegye még Pál szerint az, hogy működésüket az Úr kegyelme kíséri. Az apostolok munkája nyomában fakadó siker a legszebb bizonyítéka apostoli hivatottságuknak. «Nem az én művem vagytok-e az Úrban? Ha egyebeknek nem volnék is apostola, de mégis nektek az vagyok; mert az én apostolságom pecsétje ti vagytok az Úrban» (U. o. 9, 1—2.). Az egyes egyházak küldötteinek szükségük volt ajánlólevélre, amellyel magukat más hitközségek előtt igazolni tudják. Szent Pál magáról így ír: «Van-e szükségünk ajánlólevélre hozzátok, vagy tőletek? A mi levelünk ti vagytok... kiadva általunk és írva nem tintával, hanem az élő Isten lelkével, nem kőtáblákra, hanem a szívek hústábláira» (II. Kor. 3, 1—3.). d) Végül Pál apostolságának bizonyításánál gyakran hivatkozik arra, hogy tanítása a többi apostolok tanításával teljesen megegyezik. Ennek a megegyezésnek s egyúttal a kollégialis viszonynak a teljes elismerése történik a jeruzsálemi zsinaton, hol — mint Pál írja — «midőn megismerték a malasztot, mely nekem adatott,

akkor Jakab és Kéfás és János, kik oszlopolul tekintettek, kezet adtak nekem és Barnabásnak a közös társaságra, hogy mi a pogányokhoz menjünk, ők pedig a körülmetéltekhez» (Gal. 2, 9.). Pál ezért magát ugyanolyan apostolnak tartja, mint a többi apostolokat. E hivatalának védelmezésében sokszor küzdödik alázatosságával. Gondolkozását megvilágítják a következő szövegek: «a legkisebb vagyok az apostolok között és nem vagyok méltó apostolnak neveztetni, mert az Isten anyaszentegyházát üldöztem . . ., többet munkálkodtam mindnyájuknál, nem én ugyan, hanem az Isten malasztja énvelem. Azonban mind én, mind ők így hirdetjük ezt és így hittétek» (I. Kor. 15, 9—11.). «Krisztus szolgálói ők? (mint balgatag mondom), én még inkább, ki igen sok fáradozásban, többrendű fogságban, módfeletti veretésekben, gyakori halálveszélyben voltam» (II. Kor. 11, 23.). «... úgy vélem, hogy én semmivel sem tettem kevesebbet a nagy apostoloknál» (U. o. 11, 5.). «Semmiben sem voltam kisebb a főapostoloknál, noha semmi vagyok. Mindazonáltal apostolságom bebizonyult tinálatok minden béketűrés, jelek és csodák és erők által» (U. o. 12, 11—12.).

Ezekből látjuk, hogy Pál idejében az apostolsághoz a következő ismertető jegyek voltak szükségesek: a Krisztussal való közvetlen érintkezés és a tőle való küldetés, azután a sikeres hittérítői munka, végül a tanításban való megegyezés a többi apostolokkal.

3. Az apostolság és a karizma. Karizmák (χαρίσματα) alatt az apostolok idejében általában ajándékokat, vagy közlelbről Istentől jövő ajándékokat értettek (Bruders: Die Verfassung. 70. s. k.), akár a természetes, akár a természetfeletti rendbe tartoztak is azok. Ma karizmáknak azokat a rendkívüli és természetfeletti ajándékokat (jövendölés, csodatevés, idegen nyelven való beszélés stb.) szoktuk nevezni, amelyek az I. században a keresz-

nyek között nagyon gyakoriak voltak, de amelyek már az apostolok halála után ritkulni kezdtek, míg a II. században azután teljesen megszűntek. Ezek az Istentől esetről-esetre adott lelki ajándékok a gyakorlati lelkiélet körébe tartoztak s azért az egyházkormányzati ténykedésektől gondosan elkülönbőztetendők. Sok egyszerű hívőnek is voltak ilyen karizmái. Nem ritkán nők is kaptak ilyen rendkívüli lelki adományokat, hogy pl. prófétálni tudtak. Ezek a lelki hatalmak természetesen fokozott mértékben meglehettek az apostolokban. Apostoli mivoltuk azonban nem ezen ajándékokon alapult, hanem a Pál leveleiből kimutatott kellékeken, melyek között a legfontosabb volt a küldetés. Apostol csak az lehetett, akit Krisztus erre a hivatalra kiválasztott s mint ilyet az evangélium hirdetésére küldött. Ezt a tényt lesz alkalmunk az első század végén keletkezett keresztény iratokból egész történeti tudományossággal is megállapítani, de igen kifejező utalásokat találunk már az evangéliumokban is. Ezekben Krisztus mindenütt úgy szerepel, mint az Atya Isten küldötte. Isteni küldetésének bizonyítására szolgálnak nagy csodái, melyeknek kapcsán Krisztus nagyon sokszor hangsúlyozza küldetését. Mikor Kafarnaumban kérik, hogy ne hagyja el városukat, így felel: «Más városoknak is kell hirdetnem az Isten országát, mert azért küldettem» (Lk. 4, 43.). A versengő apostolokhoz egy alkalommal így szól az Úr: «... aki engem befogad, azt fogadja be, ki engem küldött» (Lk. 9, 48.). A szőlőművesekről mondott példabeszédben maga magáról így nyilatkozik: «Utoljára fiát küldé hozzájuk, mondván: Fiamat csak meg fogják becsülni» (Mt. 21. 37.). Viszont Krisztus küldi az apostolokkal és épen e küldetés bizonyítása céljából adja nekik a csödatevő hatalmat. E küldetés révén Krisztus maga működik az apostolok által. Oly jelentőségteljes eseménynek tartja ezt a küldést, hogy össze-

hasonlítja a saját isteni küldetésével: «Aki titeket hallgat, engem hallgat, és aki titeket megvet, engem vet meg; aki engem megvet, azt veti meg, ki engem küldött» (Lk. 10, 16.). Az apostolok tehát Krisztus követői, képviselői s épen ebben van a hatalmuk és méltóságuk magyarázata és alapja. Itt látjuk, mennyire kiemelkednek ezek az apostolok azok közül a keresztények közül, akik csak karizmatikus lelkek, de nincs küldetésük.

4. A zsidó «apostolok». Harnack szerint (Die Mission I. 340.) a zsinagóga «apostolai» és a keresztény apostolok között van sok rokon vonás, úgyhogy a keresztény apostoli intézmény nagyrészt a zsidó «apostolok» mintájára alakult ki. Azzal érvel, hogy a jeruzsálemi templom elpusztulása utáni időkben a zsinagóga egyes alkalmazottait apostoloknak hívták. Már pedig nem tételezhető fel, hogy a zsidók kölcsönözték volna ezt az elnevezést a keresztényektől. Sokkal valószínűbb, hogy a keresztények a kezdet kezdetén az egyes egyházi hivatalok szerepkörének a megállapításánál a zsinagóga hivatalnokainak a beosztását vették mintaképül. Harnack fel is fedez a két vallás apostolainak munkaköre között bizonyos hasonlóságot. A zsidó «apostolok» pénzügyi alkalmazottak voltak. És vajjon Pál nem sokat foglalkozik-e a pénzek, az alamizsnák behajtásával? Ez a pénzbehajtás «volt az ő szakadatlan fáradozásainak legfőbb tárgya, holott ez őt a legnagyobb kellemetlenségekbe, sőt végül a halálba vitte» (Mission I. 343.). Ugyanezt a nézetet vallják Seufert (Der Ursprung und die Bedeutung des Apostolats. 14. s. k.), Juster (Les juifs dans l'empire Romain. I. 388.) és mások.

Vizsgáljuk meg tehát közelebbről, kik voltak ezek a zsidó «apostolok».

A jeruzsálemi templom elpusztulása (Kr. u. 70.) után az életben maradt zsidók között akadtak vezető emberek, akiknek minden gondjuk az volt, hogy a vallási és poli-

tikai centrumuktól megfosztott zsidókat valamiképpen összetartsák. A legfőbb vezért patriarkának (πατριᾶς ἀρχων) nevezték. Ez a tisztség egy ideig a Hillel-családban öröklődött. Origenes szerint (Ep. ad Afr. 14.) a patriarkának majdnem királyi hatalma volt. A zsidókra adót is vethetett ki. Az adóbehajtó hivatalnokok bizonyos osztályát «apostoloknak» nevezték. Ezeknek a munkaköréhez (ἀποστολή, v. ö. Dieckmann. De eccl. 223.) a következő dolgok tartoztak: a) ők vitték szét a patriarkák körleveleit az egyes hitközségekhez (Just. Dial. 17.; Euseb. in. Is. 181.); b) felügyeltek az egyes zsinagógák működésére, a hanyag vezetőket megdorgálták (Epiph. Haer. 30. 11.); c) beszédtek az adót (Codex Theodos. 16. 8. 14.). Ez utóbbi volt a legnagyobb és legfontosabb dolguk. Ezt abból is következtethetjük, hogy az adót helyel-közzel ἀποστολή-nak hívták.

Úgy a zsidó patriarkai, mint a zsidó apostoli intézmény azonban csak a Kr. u. III. században volt meg, de semmi esetre sem Jeruzsálem pusztulása előtt. E megállapításunkkal szemben felhozható Eusebius († 340.), cezareai püspök kijelentése (In. Is. 18. 1.), mely szerint ő «a régiek írásaiból» arról is tudomást szerzett, hogy a jeruzsálemi zsidó papság a kereszténység fellépése idejében küldöncök által papirusz-leveleket küldött szét, amelyekben Krisztust és az ő tanítását becsmérelte. Sőt azt is állítja, hogy ezeket a küldöncöket apostoloknak nevezték. Eusebius ezt az adatot Justinus († 165 k.) írásaiból meríti, aki így ír: «Ti, zsidók, nemcsak hogy gonosz tetteitek felett bűnbánatot nem tartottatok, hanem akkor Jeruzsálemből kiválasztott embereket küldöttetek az egész világra, akik a kereszténységet istentelen eretnekségnek mondták s olyan híreket terjesztettetek, melyeket csak azok állíthatnak rólunk, akik minket nem ismernek» . . . (Dial. 17.). Justinus megállapítja tehát, hogy már Jeruzsálem elpusztulása előtt a

palesztinai zsidóság küldöncök útján figyelmeztette a különböző országokban lakó zsidókat a kereszténység részéről támadó veszedelemre, de viszont Justinus sehol sem mondja, hogy ezeket a küldötteket apostoloknak nevezték volna, vagy hogy ezek rendszeresített hivatalt töltöttek volna be. Ellenkezőleg az egész leírásból az tűnik ki, hogy ezek a világot járó zsidó férfiak csak esetről-esetre kapott megbízást teljesítettek. Eusebius tehát Justinusból merít akkor, mikor megállapítja, hogy a régi zsidók az első keresztények idejében a keresztények ellen lázító futárokat küldöttek az egész világra, de viszont azt már nem Justinusból tudja, hanem csak a saját korabeli zsidóságról állapítja meg, hogy a zsidók ezeket a kiküldötteket apostoloknak nevezték.

Voltak tehát már a város elpusztulása előtt, vagyis a kereszténység elterjedése idején is a zsinagógáknak bizonyos küldöttei — ami egész természetes is — de ezeknek a szerepük egészen más volt, mint a keresztény apostoloké. E zsidó küldöncök között elsősorban kell említenünk az ú. n. «szent kísézőket» (ἱεροπόμποι). Ezek a jeruzsálemi templom számára beszédett adókat és ajándékokat vitték különböző országokból Palesztinába (Tacitus. Hist. 5. 5.). A rómaiak ezeket az ajándékvivő küldöttségeket külön törvénnyel szabályozták. Sokszor egészen tekintélyes összegeket vittek ezek a küldöttségek, melyekben olykor előkelő férfiak is részt vettek. Voltak azonkívül a zsidóknál egyes megbízottak (legati synagogae), akik a zsinagóga gyűlésein egyes imákat előimádkoztak (Schürer. Geschich. d. jüd. Volkes. II. 515., v. ö. Dieckmann i. m. 225). Végül voltak egyszerű küldöncök, akik a zsinagóga vezetőségének utasítására körleveleket kézbesítettek.

Ezekből az adatokból kétségtelenné válik, hogy a zsinagóga küldöncei és a keresztény apostolok között semmiféle lényeges hasonlóság nincs. Hiszen az apostolok hivatala a hithirdetés és az egyházkormányzás. A hit-

községben mindig első helyen állanak. A zsinagóga küldőncei pedig a vezetőség mellett alacsonyabb, mintegy szolgai megbízásokban járnak el (levélhordás, adóbehajtás stb.). Továbbá az apostolok küldetése isteni eredetű és végleges, amíg azok a küldöncök csak emberek-től kapták megbízatásukat, mely legtöbbszörre csak alkalmoszerű, ideiglenes volt.

5. Az apostolok kormányzói hatalma. Az apostolok tehát nem voltak adóbehajtók, alamizsnabeszédők, levélhordók, nem voltak pusztán községi előljárók, vagy vándorszónokok sem, hanem az ő hivatalukat maga Krisztus úgy alkotta meg, hogy ők irányítsák, kormányozzák az Egyházat. A konzervatív protestánsok szerint Krisztus magának az egyházközségnek adta a legfőbb hatalmat, mely képviseleti úton átszállott a vezetőkre, az apostolokra (Köstlin J. «Kirche» in Real-Enzykl. X. 318.). Mások, mint az ókatholikusok és az anglikánok, elismerik az apostoloknak adott kormányzóhatalmat, csak tagadják Péter elsőségét. A liberálisok szerint Krisztus egyáltalán nem akart egyházat alapítani s így természetesen nem adott semmiféle hatalmat sem az apostoloknak.

Mily helytelen következtetésen alapulnak ezek a feltevések, már az eddig mondottakból is megállapíthatjuk. Krisztus úgy nevelte az apostolokat, hogy ők lesznek majd az Egyház teljhatalmú vezetői. Már csak bizonyos összefoglalása volt a mondottaknak, mikor Krisztus így szólt az apostolokhoz: «Bizony mondom nektek, amiket megkötöztök a földön, meg lesznek kötve a mennyben is és amiket feloldoztok a földön, fel lesznek oldva a mennyben is» (Mt. 18, 18.). Megkötözni és feloldani a földön az embereket, hogy azok meg legyenek kötözve, vagy fel legyenek oldva a mennyben is, mást nem jelenthet, mint bírói és kormányzói hatalmat. Szinte érthetetlen s csak elfogultsággal magyarázható Zahn T. protestáns exegeta kijelentése erről a szövegről:

«Az egész beszéd semmit sem mond a község hivatalos szervezettségéről, az egyes tagok alá- vagy felérendeléséről, az apostolok hivatásáról, hanem csak nagy és kicsiny, kevély és alázatos, eltévedt vagy az egyházközséghez hűséges, bántalmazó vagy szenvedő testvérekről a tanítványok körében» (Das Evang. d. Math. 573.). Minthogy azonban mások olyatén megkötözése, hogy még a mennyben se legyenek feloldhatók, kétségtelenül a legnagyobb lelki hatalmat jelenti, ami csak ember és ember között létezhetik, más írók úgy próbálnak e szöveg ereje elől kitérni, hogy tagadják vagy kétségbevonják annak eredetiségét. Így az eszkatologikus magyarázat hívei, akik szerint Jézus egyáltalán nem is gondolt egyházalapításra, mert ő is közelnek hitte a világ végét. Ezek szerint Krisztus természetesen nem is adhatott valami különleges hatalmat az apostoloknak. Mások viszont azt hozzák fel e szöveg eredetisége ellen, hogy ez csak Máténál olvasható, a másik két szinoptikus evangélista pedig hallgat erről az eseményről. Ezekkel szemben le kell szögeznünk azt a tényt, hogy ez a szöveg az összes újszövetségi görög kódexekben megtalálható s még a protestáns szöveggritikusok szerint is egészen biztos része a Máté-evangéliumnak. Így ez a szöveg, valamint Jézusnak az evangéliumokban leközölt sok más tanítása minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Jézus saját tekintélyének egy részét átruházta apostolaira abból a célból, hogy ezek vallási dolgokban a keresztényeknek parancsoljanak, hogy tekintéllyel hirdessék a messiási tanokat, hogy hitet és engedelmisséget követelhessenek. Hogy ezt elérjék, nem volt szükség jogi teóriák felállítására. Krisztus szava elég világos volt; az apostolok parancsoltak, a keresztények engedelmeskedtek anélkül, hogy ezt a tényt jogi formákba tudták volna öltöztetni. Egy későbbi nemzetség megalkotta a jogi rendszert is, mely tulajdonképpen nem más, mint aprópénzreváltása Krisztus nagy

akarátának. Így épültek meg az Egyház alkotmányos életének keretei. Így keletkeztek a különböző állások, rendeletek, jogszokások, amelyek mindegyikének az az alapja, hogy Krisztus hatalmat adott az apostoloknak más emberek megkötözésére és feloldozására, vagyis arra, hogy embertársaiknak parancsolhassanak, míg azoknak — az apostoloktól függő viszonyban lévén — kötelességük lesz az engedelmeskedés.

Ezt a hatalmat természetesen nemcsak az apostolok kapták meg, hanem az ő utódaik is. Az ellenkezőjét csak azok állíthatják, akik nemcsak Krisztus istenségét, hanem az ő józan ítélőképességét is kétségbevonják, akik szerint Krisztus maga is a közeljövőbe helyezte a világ végét. Már más helyen kimutattuk e felfogás tarthatatlanságát. Itt csak arra utalunk, hogy ebben a felfogásban teljesen értelmetlen volna Krisztus missziós parancsa, mely az egész világot meg akarja téríttetni, s amelyben maga is közre akar működni s ezért velők akar maradni a világ végezetéig.

6. Szent Péter elsőbbsége. Péter apostol szerepe az evangéliumokban erősen kidomborodik. Az apostolok között a szentírók őt említik első helyen. Érte csodálatos módon kifizeti Jézus a templomadót. Az ő lelkéért különösen imádkozik az Üdvözítő, hogy ő azután később megerősítse társait. Az evangelisták többször így emlegetik az apostolokat: «Péter és akik vele voltak», ami Péter apostol vezetészerepére enged következtetni. De leginkább kitűnik Péter kiváltságos helyzete abban a ceza-reai jelenetben, melyet Máté (16, 13—19.) így ír le: «Midőn pedig Jézus Fülöp Cezaréájának környékére ment, kérdezé tanítványait mondván: kinek tartják az emberek az Emberfiát? Ők pedig mondák: Némelyek keresztelő Jánosnak, mások Illésnek, mások pedig Jeremiásnak, vagy egynek a próféták közül. Mondá nekik Jézus: Hát ti kinek mondotok engem? Felelvén Simon Péter mondá: Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia. Jézus

pedig felelvén mondá neki: Boldog vagy Simon, Jónás fia! mert nem a test és vér nyilatkoztatta ki ezt neked, hanem az én Atyám, ki mennyekben vagyon. Én is mondom tehát neked, hogy te Péter vagy és erre a kősziklára fogom építeni egyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. És neked adom a mennyek országa kulcsait. És amit megkötöndesz a földön, meg leszén kötve a mennyekben is, és amit feloldandasz a földön, fel téssen oldva a mennyekben is». Krisztus e jelentőségleljes szavakkal Pétert kiemeli a többi apostolok közül és kifejezi azon elhatározását, hogy Pétert az egész Egyház fejévé teszi. Péter egyedül lesz a szikla, amelyen az Anyaszentegyház épül. Péter kezében lesz a legfőbb hatalom.

Ez a legegyszerűbb, legtermészetesebb értelme Krisztus szavainak. Ezt a magyarázatot fogadják el általában a katolikus hittudósok. Ezzel szemben a protestáns szerzőknél a legkülönbözőbb véleményeket találjuk. Sokan magát a szöveget is, mint későbbi betoldást, elvetik. A nevezetesebb protestáns szerzők véleményét itt meg akarjuk említeni. Resch A. szerint (Aussercanon. Paralleltexte. II. 185.) ez a szöveg nem eredeti. Ezt abból következteti, hogy a többi evangelistáknál e szavak hiányoznak s hogy szerinte Tertullian előtt senki sem idézte e sorokat. Grill I. (Der Primat des Petrus.) már meg is tudja állapítani, hogy Viktor, római püspök 190 körül szúrta be az evangéliumba ezeket a szavakat. Soltau W. (Wann ist Matth. 16, 17—19. eingeschoben?) véleménye szerint 110—120 között történt ez a beszúrás. Harnack (Der Spruch über Petrus. 637., v. ö. Batiffol. L'église naissante. 113.) azt tartja, hogy ez a szöveg nagyrészt tényleg Krisztus szava, de az eredeti szövegben így állott: «a Hades kapui nem vesznek erőt rajtad», vagyis Péteren a halál nem fog győzedelmeskedni. Mikor azután Péter mégis meghalt, a szöveget megváltoztatták és betoldották ezt a mondatot: «és erre a kősziklára fogom építeni

egyházamat». Ezt a betoldást Rómában a II. század elején eszközölték. Bultmann R. szerint (*Die Frage n. d. messian. Bewusstsein Jesu.* 165.) az őskeresztények még az evangéliumok leírása előtt megváltoztatták Jézus tanítását (*Gemeindetheologie*) s így az evangéliumokban nem lehet bízni. Az összehasonlító vallástudomány ezt a szöveget a legkülönbözőbb helyről származtatja. Egyesek szerint Kepha—Petros név a templomőr lakására emlékeztet, melyet, Kippá-nak hívtak (Sulzbach A.), míg a szikla-hasonlat egy rabbinus példázatból van kölcsönözve, mely Ábrahámot sziklához hasonlítja (Goetz K. G.). Mások az egész történetet onnan származtatják, hogy Cezáreában a sziklán egy hatalmas Augustus-templom állott (Immisch O.). Köhler W. és Dell A. az egyes szavak eredetét a más vallások irataiból törekedtek kimutatni (V. ö. Dieckmann. *De Eccl.* 289.).

Kérdezzük tehát: kétes-e valóban ennek a szövegnek az eredetisége? Erre a kérdésre a választ legelsősorban a legrégibb kéziratok kódexek fogják megadni. Ha ezeket megvizsgáljuk, kitűnik, hogy az összes kéziratok görög leírások, valamint a legrégibb latin és szír fordítások, Tatian evangéliumharmóniája (*Diatessaron*) és az ú. n. evangélium *secundum Hebraeos*, egyszóval az összes idevágó őskeresztény szövegkritikai források kivétel nélkül egyértelműleg tartalmazzák ezt a szöveget. A Syrus Sinaiticus kódexben hiányzik ez a lap (Mt. 16, 15—17. 11.), de ha a hiányzó szöveget beillesztjük, megállapítható, hogy csak úgy lehetett tele írva az a hiányzó lap, ha ezt a kérdéses szöveget is tartalmazta. A Tatian *Diatessaron*jában tényleg így olvasható ez a szöveg, melyet Harnack említ, t. i. «a pokol kapui nem győznek le téged» (*portae inferi non te vincent*), de ezt a szöveg szerint nem Simonra, hanem Sionra, vagyis az Egyházra kell érteni (Euringer. *Der locus classicus des Primates* 141. s. k. V. ö. Dieckmann i. m. 300.). A régi

keresztény írók írásaira is hivatkozhatunk, mert Cyprian (Ep. 33.), Firmilian (Ep. Cypr. 75. 16.) Origenes (Comment. ad. Matth.), Tertullian (De praeser. 22.), Irenaeus (Adv. haer. 3. 13. 2.; 18. 4.) említik, idézik, sőt olykor részletesen magyarázzák is ezt a szöveget. Így nem csodálkozunk, hogy az összes kritikai szentíráskiadásokban — még ha protestáns is a szerzőjük — változatlanul olvassuk ezt a szöveget, így a Tischendorf, Westcott-Hort, Weiss B., v. Soden, Vogels s más kiadásokban.

Mikor a tudományos, történeti szövegkritika ily egybehangzóan bizonyítja e szöveg eredetiségét, szabad-e akkor nekünk túlságos figyelmet szentelnünk azoknak a tisztán egyéni elgondolásból származó ellenvetéseknek, melyeket egyes protestáns szerzők felhoznak s amelyeknek lényege az, hogy ellenmondást látnak az ő általuk elgondolt «kereszténység» és e szöveg tartalma között? Mi nem látunk abban semmi nehézséget, hogy Krisztus hasonlatokat használ, hiszen a kelet lakói, az egyszerű apostolok jobban megértették Jézus akaratát e hasonlatokból, mintha elvont, jogi tételeket hallottak volna. Azon sem ütközünk meg, ha Krisztus Pétert, akit így ki akart tüntetni, egy másik alkalommal hibáiért rendreutasítja (Mt. 16, 23.), mert hiszen őneki kellett legalaposabb nevelésben részesülnie, hogy a rábízott hivatalra méltó legyen. Már most ha ez a szöveg eredeti, akkor való tény az — s ez egyúttal a világtörténelem egyik legnagyobb eseménye —, hogy Krisztus Pétert s természetesen az ő utódait is kiválasztotta a legfőbb vezető állásra az Isten országában. Péter és az ő utódai lesznek tehát Krisztus földi helytartói, akik még a többi apostoloknál is nagyobb mértékben öröklik Krisztus hatalmát. Mint ahogy a sziklán épült ház minden része szilárdságát s biztos állását a sziklának köszönj, úgy az Egyházban is Péter, a «szikla» minden jognak, minden kötelességnek és felelősségnek, minden hatalomnak alapja.

V. A PÜSPÖKÖK ÉS A PAPOK AZ APOSTOLOK IDEJÉBEN.

1. A különböző felfogások. Megállapítottuk, hogy az apostolok Krisztus akarata folytán milyen szerepre voltak hivatva az Egyház életében. Egy további kérdés az, kik vezették, irányították az őskeresztényeket ott, ahol az apostolok nem lehettek jelen. Kik képviselték akkor a tanító, a kormányzó, a szentségeket nyújtó Egyházat? Voltak-e akkor is szerpapok, papok, püspökök? Ezek az intézmények, amelyeken manapság az Anyaszentegyház nyugszik, az apostoloktól származnak-e? Visszavezethető ez a berendezkedés az apostolokon keresztül Krisztus akaratára?

Mielőtt e kérdések bővebb tárgyalásába bocsátkoznánk, reá kell mutatnunk arra az évszázados tudományos harcra, mely egyrészt a konzervatív, másrészt a liberális, vagy teljesen hitetlen tudósok között folyt és folyik még manapság is az őskeresztény egyházi hivatalok mibenlétére vonatkozólag. Kevés vallás-történeti kérdésnek van oly bő s egyúttal oly különböző eredményeket felmutató irodalma. «A katolikus tudomány már évszázadok óta rendíthetetlenül kitart amellett a tétel mellett, hogy a püspökök az apostolok utódai, akiket Krisztus teljes joghatósággal és szentelési hatalommal ruházott fel, s hogy így a püspöki intézményt Krisztus akaratára kell visszavezetnünk». (Dunin—Borkowski. Die neueren Forsch. 1.) Protestáns és racionalista tudósok ezzel szemben a legváltozatosabb, legeltérőbb fel-

tevéseket dolgozták ki, melyeknek legtöbbike még a szerző életében feledésbe ment. A legfőbbeket mégis meg akarjuk említeni, hogy a szóbanforgó kérdésről lehetőleg teljes tájékoztatást nyujsunk olyanoknak is, akiknek nincs alkalmuk e kérdéssel bővebben foglalkozni.

Ritschl A. szerint a kereszténység már a II. században eltért Krisztus igazi tanításától. A pogány-keresztények ugyanis nem voltak képesek szent Pálnak őszövétségi gondolatokkal aláfestett tanítását teljesen megérteni. Még a legfontosabb dogmatikus alaptételeket is nagyon felületesen vették s így a keresztény tan súlypontja eltolódott, Krisztus tana lassankint új tanná alakult át. Ennek védelmére alkották azután a püspöki intézményt, mely az ősegyház előtt teljesen ismeretlen valami volt. Ritschl az ő korában divatos, Hegel-féle «szükségyszerű fejlődés» elvét alkalmazta az őskereszténységre, véleményét azonban tudományos, történeti érvekkel nem tudta alátámasztani. Von Bunsen a püspöki hatalom megteremtőjének a szent Ignác-féle levelek hamisítóját tartja. Thiersch elismeri, hogy János apostol halálakor már voltak monarchikus püspökök, sőt Rómában maguk az apostolok állítottak püspököket. Renan tagad minden természetfölöttit, Jézus életének csak emberi szépségeit látja meg. Egész meséket mond el az őskereszténységről, melyek semmiféle forrásmunkában nem találhatók fel. Az őskeresztény hivatalok keletkezését így képzei: «A presbyterek és episcopusok között volt egy, aki megszokta, hogy mindig az első helyre ült le. Így lassankint minden hatalmat magához ragadott... A kultusz nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ez az egység létrejöjjön... Ez az Episcopus meglepő gyorsasággal lett a presbyteratus feje, sőt így az egész Egyház vezetője.» (Origines du christianisme. VI. 88.) Hasonló módon fejti ki az őskeresztény szervezet kialakulását Hausrath, aki szerint a presbyteri tisztséget a zsidóktól vette át a

kereszténység. Weizsäcker, akit a prot. exegéták atyámesterének szoktak nevezni, elismeri, hogy az apostolok gondoskodtak utódokról, de ezeknek a vezetőknek nem sok dolguk volt, mert az egyes egyházközségek magukat kormányozták. Ez az önkormányzat olyan kedves gondolata Weizsäckernek, hogy inkább lemond azon szentírási szövegek eredetiségéről, melyek az ő feltevését nem támogatják. Ugyanezt a nézetet vallja Holtzmann is azzal a különbséggel, hogy ő az egyházak vezetőit bizonyos hatalommal is felruházza. Szerinte az Egyház kultusza római-görög befolyás alatt fejlődött ki és a kultusz változatossága, a folyton szaporodó elintézni való ügyek növelték lassankint a vezetők tekintélyét és jogait. Pfleiderer O. szerint sem voltak az őskereszténységben szervezett hivatalok, hanem csak szolgálatok (*δ:ακονίαι*). Ezekre leginkább a karizmatikus lelkeket jelölték ki. Weingarten a pogány kultuszegyesületekből magyarázza a kereszténység fejlődését s ezt a nézetét, mint «az újabb kutatások leszögezett eredményét» mutatja be, holott mások a kereszténységnek e zsidóságból való eredeztetését oly kézenfekvő ténynek tartják, amit nem is kell bizonyítani. Hatch az oxfordi egyetemen 1880-ban tartott előadásában azt a nézetet vallotta, hogy az őskeresztény püspökök (*ἐπίσκοπος* = felügyelő) tulajdonképpen csak pénztárnokok vagy szemlészek (fináncok) voltak, mert egyes régi görög felírásoknál ez a szó ilyen értelemben fordul elő. Harnack Adolf, nyug. berlini egyet. tanár, ma a legtekintélyesebb tudós a protestáns táborban. Szerinte az őskeresztény egyházban csak karizmatikus szervezettség volt. Az apostolok, próféták és tanítók voltak a keresztény egyházak vezetői. Ezek a karizmatikus lelkek nem voltak egyes egyházakhoz lekötvé, hanem vándoroltak s mindenütt nagy tekintélynek örvendtek. Voltak még egyes hivatalnokok is (diaconi, episcopi), de ezeknek semmiféle joghatóságuk nem volt, minthogy az

egyházközség demokratikus volt. A befolyásos öregebb embereket presbytereknek nevezték. Ezek azonban nem voltak hivatalnokok. Később ezekből a presbyterekből egy bizottságot választottak, mely már bizonyos joggal és hatalommal is rendelkezett. Idővel a karizmák mindig ritkábbak lettek, viszont a «gnosztikus krízis» miatt mindinkább szükségessé vált az egységes szervezet a keresztények között, így keletkezett a püspöki tekintély az I. század vége felé.

Egy Hollandiából kiindult radikális irányzat a mult század utolsó évtizedeiben tagadásba vette a szentírási könyvek egy részének a hitelességét s Jézusról és Párlól úgy beszéltek, mint olyan személyekről, akiknek az élete bizonyos mythoszi félhomályban oszlik szét. Ilyen volt Joél és Steck. Harris szerint az igazi őskereszténységet a montanizmus képviseli. Sohm jogtudós egyházjogi tankönyvének első kötetében részletesen foglalkozik az őskereszténységgel. Szerinte az őskereszténység jogot nem ismert. Római Kelemen levele a korinthusiakhoz megváltoztatja a kereszténység ősi, szereteten alapuló alkotmányát és megteremti a jogot, a püspöki joghatóságot, elsősorban Korinthusban és Rómában, honnan azután az egész kereszténység átveszi.

Ezekkel a nézetekkel szemben kérdezzük már most, milyen volt az ősegyház szervezettsége. Az elfogulatlan, pusztán az eredeti forrásmunkákra és nem a képzelődésekre támaszkodó történettudomány mit tud megállapítani a régi egyház vezetőiről?

Ezekre a kérdésekre kielégítő választ legelsősorban azokban a történetileg biztos kútforrásokban kell keresnünk, melyek ugyanebben az időben szakavatott s megbízható férfiakról származnak, vagyis meg kell tekintennünk, mit mondanak erről a kérdéstről az Apostolok Cselekedetei és apostolok levelei.

2. Az őskeresztény állások nevei. Mindenekelőtt különb-

séget kell tennünk az egyes őskeresztény állások régi nevei s ezen állások jogköre között.

Az egyes hierarchiai fokozatok elnevezései az őskeresztény iratokban még meglehetősen ingadozóak. Hivatalos állásnevek ez időben még nincsenek.

Az ἐπίσκοπος (episcopus, püspök) név a régi görög íróknál «felügyelőt» jelentett. Ez elnevezés alatt úgy a vallásos szervezetekben, mint a profán alakulatoknál olyan embert értettek, akinek mások felett bizonyos rendelkezési joga (ἐπισκοπή, ἐπισκοπήσις) volt. Ilyen értelemben fordul elő az ószövetségi szentírás görög fordításában (LXX.) is. A πρεσβύτερος (presbyter, pap) szó első jelentése «öreg». Már a Krisztus előtti zsidók e kifejezést olyan emberek megjelölésére használták, akik magas koruk, előkelő állásuk, nagy tudásuk, vagy gazdagságuk révén vezető szerepet töltöttek be embertársaik között. A διάκονος (diaconus, szerpap) szó a régi görögök-nél annyit jelentett, mint szolga. Ilyen értelemben az evangéliumokban is többször előfordul (pl. Ján. 2, 5.; 2, 9.).

Ezekkel a szavakkal az apostolok írásaiban is gyakran találkozunk. Nagyon helytelen volna azonban, ha a szent szövegek fordításánál e szavak helyébe azoknak mai értelmét helyettesítenénk be. Mint minden élő nyelv, a régi görög társalgási nyelv is a nép ajkán folyton változott. A köznyelv egyes kifejezéseinek később egész más jelentése lett. A kereszténység új istentiszteleti cselekményeket, új intézményeket állított be a világba. Ezeknek név kellett. Az első korszakban leíró, az intézmény feladatát megjelölő nevek jöttek használatba. Később a közhasználat és a nép teremtmény nyelv munkája folytán ezek a szavak műszavakká lettek, valódi jelentésükre az emberek egyáltalán nem gondoltak (V. ö. Bruders. Die Verfassung der Kirche. 3. sk.). Így a II. század közepén amikor t. i. az egyházi szóhasználat már meglehetősen

megállapodott, presbyternek nevezték a fiatal papot is s nem gondoltak arra, hogy ez a szó tulajdonképen «öreg»-et jelent, hogy az a szó azért jött szokásba, mert a legrégebbi egyházban a papi tisztséget elsősorban öregek viselték.

Eszerint tehát az egyes hivatalt jelentő szavak értelmének ingadozása folytán az őskereszténység egyház-kormányzatának bizonyítására a filológiai érvek teljesen elégteleneknek bizonyulnak. Ez kétségtelenné fog válni előtünk, ha megfigyeljük, mily tág és váltakozó értelemben használják az apostolok korabeli írók a keresztény hivatalneveket.

Az Apostolok Cselekedeteiben a következő hivatalnevek fordulnak elő: próféták és tanítók (13, 1.), evangélisták (21, 8.), presbyterek (11, 30.; 14, 22.; 20, 17.; 21, 18.), episcopus (20, 28.), apostolok és presbyterek (15, 2. 4. 6. 22. 23.; 16, 4.), főpapok és öregek (23, 14.; 24, 1.; 25, 15.).

Szent Pál így sorolja fel őket: apostolok, próféták, tanítók, csodatevők, gyógyítók, ápolók, nyelvértelmezők stb. (I. Kor. 12, 28.) Máshol meg ezt írja: «És ő adott némelyeket apostolokul, némelyeket prófétákul, másokat evangélistákul, másokat pedig pásztorokul és tanítókul» (Ef. 4, 11.). A filippiekhez írt levelének elején (1, 1.) üdvözli az ottani egyházat «a püspökökkel és diakonusokkal együtt». A Timotheushoz és Titushoz írt levelekben «püspökökről és diakonusokról» beszél, de amit a püspökökről mond, az értendő a papokról is. (I. Tim. 3, 2. 8. 12.; Tit. 1, 7.). Említést tesz a presbyterekről is (I. Tim. 5, 1. 17. 19.; Tit. 1, 5.).

Az ἐπίσκοπος és πρεσβύτερος szavak értelme az apostolok idejében nagyjából azonos, legfeljebb csak azt a megszorítást lehet tennünk, hogy a püspökökről gyakrabban használják a presbyter elnevezést, mint viszont (V. ö. Michiels A. Dict. apolog. de la foi cath. I. 1758. o.). Hiszen úgy a papokat, mint a püspököket nevezhették

«felügyelőnek», «irányítónak», «öregnek». Ugyanezt mondhatjuk a diaconus (διάκονος) szó használatáról is. Püspököket és papokat is neveztek diaconusoknak, vagyis szolgálóknak, sőt szent Pál maga magát is az újszövetség szolgájának mondja (διάκονος καινῆς διαθήκης, II. Kor. 3, 6.). A rómaiakhoz írt levélben ily általános értelemben Krisztust is diaconusnak nevezi (15, 8.).

Az episcopus és presbyter elnevezések változó használatára jellemző eset Lukács elbeszélése Pál miletosi tartózkodásáról. Lukács elmondja, hogy szent Pál Miletosba magához hívatta az efezusi «presbytereket» (Ap. csel. 20, 17.). A búcsúbeszédben, melyet hozzájuk intéz, már «episcopus»-nak nevezi őket. Szent Irenaeus, aki mestere szent Polikárp révén a kisázsiai régi hagyományt nagyon jól ismerte, megjegyzi (Adv. Haer. III. 14.), hogy a Miletosban megjelent egyházi vezetők között az Efezus környékbeli püspökök is megjelentek. Ebből látjuk, hogy abban az időben a püspököket is nevezték presbytereknek. Viszont a szentírásban előforduló «episcopus» elnevezést itt-ott kétségtelenül papokra is kell értenünk. Így a régi, bizonyára még a II. században készült szír fordítás a Tit. 1, 7., Filip. 1, 1. és I. Tim. 3, 1. 2. helyeken az «episcopus» nevet presbyterrel fordítja, jóllehet máshol (Ap. csel. 20, 28.) az «episcopus»-t «püspök» szóval adja vissza. Ezt bizonyára azért teszi, mert az előző esetekben feltételezi, hogy csak papokról van szó és a II. században ezeket a kifejezéseket már nem lehetett a régi, bizonytalan értelmükben használni, mert ezek akkor már bizonyos egyházi hivatalok pontos megjelölésére szolgáló műszavakká fejlődtek ki (V. ö. Sobkowski. Episkopat und Presbyterat. 22—23.).

3. A presbyterek. De hiszen az csak másodrangú kérdés, mi volt az ősegyházban az egyes állások elnevezése. Bennünket sokkal közelebbről érdekel az, hogy voltak-e egyáltalán ilyen állások, volt-e rangkülönbség

a régi keresztények között? Ha igen, akkor tovább kérdezzük, mi volt ezeknek a vezető férfiaknak munka- és jogkörük? Ezekre a kérdésekre már bővebb választ találunk az egykorú iratokban. A diákonusokkal nem akarunk bővebben foglalkozni. Elég tudnunk, hogy az apostolok imádsággal és kézfeltétellel szentelték őket szerpapokká és főfoglalkozásuk a szegények szolgálata volt (Ap. csel. 6, 1—6.). Többet kell mondanunk azonban az ősegyház püspökeiről és papjairól.

Nézzük először, milyen szerepük van az apostoli ősegyházban a presbytereknek. A presbyterek szenteléséről Lukács az Apost. Cselekedeteiben nem beszél, bizonyára azért nem, mert közismert dolognak tartotta. A presbyterekről először ott olvasunk, ahol a judeai, inségbé jutott keresztények felsegítéséről van szó. Agabus próféta jövődölése szerint Jeruzsálemben nagy éhínség tör ki. Erre az antiochiai egyház könyörödományokat gyűjt s azokat Barnabással és Pállal Jeruzsálembé küldi «a presbyterekhez». Miért nem az apostolokhoz, akiknek egyébként oly nagy gondjuk volt a szegényekre? (Gal. 2, 10.) Lukács maga megadja a választ. Elbeszéli ugyanis, hogy Heródes Agrippa egyházüldözése megölte Jakabot, Zebedeus fiát, Pétert pedig börtönbe vetette, aki azután csodálatos módon kiszabadult. Csak Jakab maradhatott nyugodtan Jeruzsálemben a presbyterekkel (Ap. csel. 12, 1—17.). Így tehát az antiochiai küldöttek az apostolok helyetteseinek, a presbytereknek adták át a gyűjtött alamizsnát s azután «elvégezvén a szolgálatot, visszatértek Jeruzsálemből Antiochiába» (U. o. 12, 25.).

A Heródes Agrippa kegyetlensége miatt az apostolok tehát szétszéledtek Jeruzsálemből s Mesterük parancsának engedelmeskedve, más országokban is hirdették az evangéliumot. De Agrippa nem sokkal azután meghalt s így magyarázhatjuk meg, hogy a jeruzsálemi zsinaton ismét ott látjuk Pétert (Ap. csel. 15, 7. s. k.; Gal. 2, 9.) és

Jánost (Gal. 2, 9.) Jakabbal és a presbyterekkel együtt. Figyeljük meg, hogy ezen a zsinaton, mely az első Egyház életében igen nagyfontosságú vitás kérdésben volt hivatva a döntő szót kimondani, milyen szerepet töltenek be a presbyterek? Az Apost. Csel. leírása szerint Antiochiában elhatározták, hogy ebben a kérdésben megkérdezik «az apostolokat és a presbytereket» (15, 2.). A kiküldötteket «az apostolok és presbyterek» fogadják (15, 4.) és elmondatják velük a tényvallást. Erre «az apostolok és a presbyterek» (15, 6.) gyűlést tartanak. Több hozzászólás után «az apostolok és presbyterek» elhatározzák, hogy küldötteket küldenek Antiochiába (16, 22.). A határozatot írásba foglalják. A levél így kezdődik: «Az apostolok és presbyter testvérek a pogányok közül való atyafiaknak, kik Antiochiában, Szíriában és Ciliciában vannak, üdvözlétüket!» (15, 23.) Tíz évvel később harmadik missziós útjáról visszatérve szent Pál meglátogatja Jeruzsálemben Jakab apostolt, aki ez alkalomból összehívja a városban működő presbytereket (21, 18.).

Ha ezeket a szövegeket megfigyeljük, kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a presbyterek lettek a jeruzsálemi egyház vezetésében az apostolok utódai. Látjuk ugyanis őket, amint a szegényekről gondoskodnak, ami annakelőtte az apostolok gondja volt (4, 34.). A diakonusoknak is ez volt a munkakörük, de ők inkább csak részleges megbízatásokat kaptak («az asztaloknál szolgálni», 6, 2.). A presbyterek továbbá együtt tartják a zsinatot az apostolokkal és a döntésben is résztvesznek. Igaz ugyan, hogy beszédet csak az apostolok tartanak (15, 7. sk. 12. sk.) és Pál csak Jakabot, Pétert és Jánost nevezi «oszlopoknak» (Gal. 2, 9.) s így a rangkülönbség az apostolok és a presbyterek között nyilvánvaló, de azért a jeruzsálemi egyházban a presbyterek is gyakorolják a tanítói hivatalt és a helyi egyház irányításában aktív szerepük van. (V. ö. Dieckmann. De eccl. 349.)

Ugyanezt tapasztaljuk a Pál által alapított egyház-községekben is. Szent Pál ugyanis gyakran hivatkozik arra, hogy «az előtte lett apostolokkal» (Gal. 1, 17.) a legszorosabb összeköttetésben áll, hogy az ő evangéliumát a többi apostolok is elismerték (Gal. 2, 2. 9.). Már eleve is feltételezhető tehát, hogy Pál az egyházközségek alapításában a jeruzsálemi egyház mintájára járt el. A második apostoli útjában a már régebben megalapított kisázsiai egyházakat meglátogatja és «egyházközségenként presbytereket rendelve» («constituentes», «χειροτονήσαντες» 14, 23.) megerősíti őket a hitben. Igaz, hogy χειροτονεῖν elsősorban kiválasztást jelent és nem hivatáladási, de a szöveg összefüggéséből mindakettő egészen természetesnek látszik. Szent Pál a főfelügyeletet fenntartotta magának, de ezeknek a presbytereknek köteleességüké tette, hogy a nyájra vigyázzanak, a hitet ápolják és tévtanítóktól, mint a ragadozó farkasoktól védjék a gondjaikra bízott keresztényeket.

4. A püspökök. De kérdezzük tovább: voltak-e az apostolok idejében püspökök? Vagyis voltak-e olyan egyházi férfiak, akiknek a hatásköre lényegesen nagyobb volt, mint a presbytereké, akik kézfeltétel által papokat is szentelhettek stb.?

Az ősegyház első püspökei maguk az apostolok voltak. Az első években ők közvetlenül irányították az egyes egyházközségek életét. Mikor a keresztény hit rohamosan terjedni kezdett, az apostolok presbytereket, majd később püspököket is állítottak az egyházközségek élére. A püspökök joghatósága az apostolok életében még korlátozott volt, mert az apostolok a legfőbb irányítást maguknak tartották fenn. Ők ugyanis Krisztustól nemcsak egy egyházkerületre, hanem az egész világra kaptak lelki hatalmat. Ennek a legfőbb felügyeleti jognak a gyakorlását legjobban a szent Pál életében látjuk. Alig pihente még ki az első apostoli út fátalmait, már így

szól Barnabáshoz : «Visszatérve látogassuk meg (ἐπισκεψόμεθα) mindazokat a városokat, amelyekben az Úr ígését hirdettük, hogy miképpen vannak» (Ap. csel. 15, 36.). Érdemes rámutatnunk, hogy a Lukács görög kifejezése a látogatásról az ἐπισκοπος (felügyelő) szóból származik és ennél fogva nemcsak pusztá látogatást, de felügyeletet, számonkérést is fejez ki.

A filippiekhez írt levélben szent Pál említést tesz a püspökökről és a diakonusokról (1, 1.), majd a levél végén egy névszerint meg nem nevezett személyhez e szavakat intézi : «Kérlek téged is, kedves tisztársam, segítsd azokat, kik velem munkálkodtak az evangéliumért» (4, 3.). Szent Pál azokat, akik vele munkálkodtak, «munkatársainak» (Róm. 16, 3.), «küzdőtársainak» (Filip. 2, 25.), «szolgatársainak» (Kol. 1, 7.) szokta nevezni. Ha a filippii egyházi személyt «tisztársának», «kollégájának» (γνήσιον σύντροπον) nevezi, méltán feltételezhetjük, hogy ez a megszólítás a filippii püspöknek szól, annál is inkább, mert az, amit szent Pál tőle kér, hogy t. i. az evangéliumért munkálkodókat támogassa, valóban püspöki feladat. A püspök nevét nem említi, ami érthető is, hiszen ez a levél elsősorban a püspök kezéhez jutott el, neki kellett azt a híveknek felolvastatnia. Eszerint tehát bizonyos valószínűséggel mondhatjuk, hogy e levél megírása idejében Filippiben már püspök volt.

Az apostolok korabeli püspökségekről elég részletes tájékoztatást nyújtanak nekünk szent Pál apostolnak Timotheushoz és Titushoz írt levelei.

Timotheus volt az apostolok leghűségesebb tanítványa, akit «az Úrban szeretett és hű fiának» (I. Kor. 4, 17.), «atyafiának és Isten szolgájának» (I. Thess. 3, 2.) nevez és akit leveleinek felírásában hatszor megemlít. Apostoli útjainak e hűséges kísérőjét tette meg élete alkonyán a tekintélyes ezezusi egyház püspökévé. Az új püspökhöz írt két levelében körvonalazza a püspök hatáskörét.

«Ezeket parancsold és tanítsd» (I. Tim. 4, 11.), írja neki. A püspöknek tehát a tanításon kívül joghatósága is van, joga van megkívánni, hogy neki engedelmeskedjenek. Hosszasan elsorolja azokat a jótulajdonságokat, melyekkel egy felszentelt egyházi férfiúnak birnia kell (I. Tim. 3.). «Kezeidet hirtelen senkire se tedd» (I. Tim. 5, 22.), vagyis nagyon meg kell gondolnia, kinek adja fel kézfeltétel által az egyházi rendet. Gondoskodnia kell a papság eltartásáról és az őket megillető tiszteletről: «A jól foglalkozó presbyterek kettős tiszteletre érdemesíttessenek, főképen akik az igében és tanításban munkálkodnak, mert az írás mondja: ... Méltó a munkás az ő bérére» (I. Tim. 5, 17. 18.). Joga van bíraskodni a hívek felett, sőt a presbyterek felett is, bár ezek ellen vádat «csak két vagy három tanubizonyság mellett» (I. Tim. 5, 19.) szabad elfogadnia. Püspöki kötelességéhez tartozik a nyilvános feddés és a büntetés is: «A vétkezőket a többiek előtt fedd meg, hogy ők is féljenek» (5, 20.). Timotheus, mikor ezt a hatalmat megkapja, fiatal és beteg ember (5, 23.), akinek a tekintélyt nem annyira egyéni kiválósága, mint inkább az apostoltól kapott joghatóság adja meg. Szent Pál aggódik egy kissé Timotheus fiatalsága miatt: «Senki se vesse meg ifjúságodat, hanem légy példája a híveknek beszédben, társalkodásban, szeretetben, hitben, tisztaságban» (4, 12.).

Hasonló munkakörrel bízta meg szent Pál apostol a másik kedves tanítványát, Titust is. Utolsó apostoli útjában Titust Kréta szigetén hagyja, hogy az ott alapított egyházban mindazt, «ami még hátra van, eligazítsa» (Tit. 1, 5.). Ezek között az elvégzendő dolgok között külön is megemlíti, hogy presbytereket nevezzen ki minden városba (1, 5.). A presbyterek kiválasztása nagyon terhes feladat, mert az apostol csak igazán feddhetetlen életű férfiakat akar e tisztségben látni (1, 6. skk.). Titusnak magának kell jó példával előljárnia «a tanítás-

ban, a feddhetetlenségben és a méltóságban» (2, 7.). Joga van a vétkezőket «inteni és dorgálni minden hatalommal» (2, 15.).

Ezekben az apostoli levelekben, melyeknek történeti hitelük kétségtelen, látjuk tehát az őskeresztény püspökök létezésének bizonyítását és munkakörük kifejtését. Igaz, hogy az apostol nem tudományos tanulmányt írt, hanem csak aggódó apostoli szívét akarja kiönteni leendő utódai előtt, hogy e levelek tartalmán felbuzdulva lelkesedéssel áldozzák fel életüket a gondjaikra bízott hívekért. Mindazonáltal az apostol egyes kijelentései elegendő támpontot szolgáltatnak a való tényállás felderítésére.

Amit tehát minden kétséget kizáróan meg tudunk állapítani, az az, hogy az ősegyházban már megvolt a hierarchikus felsőbbség, voltak előljárók és alattvalók, voltak olyanok, akik tanítottak, szentségeket kiszolgáltattak és hatalommal kormányoztak és viszont voltak olyanok, akik alázatosan és engedelmesen alávetették magukat ennek a hatalomnak, még pedig azért, mert azt Krisztus rendelte.

Ezeknek a hierarchiai fokozatoknak egymáshoz való viszonya és a nem hierarchiai állásoktól való különbözősége már nehezebben világítható meg az apostolok irataiból. Erről majd az apostoli atyák műveinek tárgyalása kapcsán fogunk bővebben szólni.

VI. A «DOGMAMENTES» ŐSKERESZTÉNYSÉG.

I. Szélsőséges irányzatok. A kereszténység eredetének kutatói között van olyan irányzat is, mely azt tartja, hogy a kereszténység lényeges változáson ment keresztül, még mielőtt az evangéliumok keletkeztek volna. Eszerint Krisztus igazi tanítását nem is ismerjük, mert az evangéliumok már az átalakított keresztény tant tükrözik vissza. Röviden meg akarunk itt emlékezni még azokról a túlzókról is (bővebben írtunk erről az Egri Egyházm. Közlönyben 1917. 51., 57., 65. old. «Liberális prot. Krisztus-probléma a XX. században» címmel), akik kétségbevonják, sőt tagadják Krisztus létezését is. Méltán bosszankodunk Harnack-kal, «hogy a tudományos teológusnak arra a kérdésre, élt-e egyáltalán Jézus, még ma is felelnie kell, mikor a tudomány Németországban immár csaknem egy század óta minden erejének megfeszítésével dolgozott Jézus élettörténetén» (Neue Freie Presse. 1910 május 15.). A múlt században Bauer Brunó († 1882) negyven éven keresztül tanította, hogy Jézus és Pál tisztán írói fikciók, a kereszténység pedig a római filozófiának, Philo hellenizmusának, Seneca vallásos irányzatának a produktuma. Szociáldemokrata írók azután ezt a tanítást beállították széleskörű propagandájukba s e század elején divatos témájuk volt, hogy a kereszténység a tömegszegénységből (pauperizmus), a proletárok mozgalmaiból született. A Krisztus létét tagadó írók között nevezetesebbek voltak: Kalthoff

Albert brémai prot. lelkész, Jensen P. asszirológus és Drews Artur karlsruhei bölcselettanár. Kalthoff szerint a kereszténység a régi nagy rabszolgázadások folytatása, Jézus pedig mondaszerű rabszolgakirály, olyan mint a pergamoszi Aristonikos volt.

Néhány hónappal ezelőtt jelent meg a könyvpiacra Feiler Lipót műve: *Die Entstehung des Christentums aus dem Geiste magischen Denkens.* (Jena. 1927.) Megdöbbenéssel olvassuk benne, hogy Jézus alakja csak legenda, melyet «az evangéliumköltészet» állított össze a különböző keleti vallásokból kölcsönvett adatokból, de épúgy nem létezett, mint Mithras, vagy Isis. Szinte a hajunk szála az égnek áll, mikor olvasnunk kell, hogy a különböző kultúrákból a kereszténységbe összetorkoló vallási ideák hogyan «historizálódtak (Historisierung)», s megszületett a kereszténység. Megkíméljük olvasóinkat e mű bővebb ismertetésétől annál is inkább, mert mi csak tudományos történeti munkákat vehetünk figyelembe.

Szintén csak megemlítjük s nem méltatjuk részletes tárgyalásra azt a felfogást, mely szerint Jézus elmebeteg, zseniális rajongó volt, akivel csak pszichiatrikus szempontból lehet foglalkozni. «Aki a halála után vissza akar térni, írja Strausz, még pedig oly módon, ahogy még ember soha vissza nem jött, az, ha nem is bolond, de szánsalomraméltó rajongó» (*Das Leben Jesu.* 236.). Rasmussen E. szerint Krisztus epileptikus volt (*Jesus, eine vergleichende, psychopathologische Studie.* 1905), Baumann J. beállításában pedig Jézus ideges és kényszerképzetek alatt szenvedő ember volt (*Die Gemütsart Jesu.* 1908.). Ezek a felfogások a hitetlen, liberális forráskritika folyományai. Ha ugyanis Krisztus pusztán ember volt, akkor természetesen nem tudjuk megmagyarázni az ő emberfeletti, messiási öntudatát. Maga Harnack is érzi ezt, mikor így ír: «Hogy jutott Krisztus e külö-

nös istenfiúságának az öntudatára . . . , az titok marad mindig s nincs pszichológia, mely ezt kifürkésze . . . Itt minden kutatásnak meg kell állnia» (Das Wesen des Christentums. 81.). Krisztus egyéniségét az ő felsőbbrendű személyisége nélkül tényleg nem lehet megérteni és megmagyarázni. Így azután nem csoda, ha még a történettudósok is, akik pedig a tények alapján kell, hogy dolgozzanak, olyan eltérő következtetésekre jutnak. Igazán megdöbbenünk, mikor egyik-másik szabad-elvű író munkáját olvassuk. Szinte önkénytelenül is felkiáltunk: hogy lehet a világtörténelem Krisztus-alakját ily szűk keretek közé beállítani.

2. A szabadelvű történetírás módszere. Erről az újfajta történetírásról nagyszerű jellemzést találunk X. Pius pápa «Pascendi dominici gregis» kezdetű híres enciklikájában (1907 szept. 8.). Az enciklika idevonatkozó részének a gondolatmenete a következő:

A vallástalan világnézeti alapon álló történetírók általában tiltakozni szoktak az ellen, hogy őket filozófusoknak tartsák. Így akarják megvédeni objektivitásukat, hogy t. i. nem engedik magukat bölcséleti előítéletek által vezettetni. Ez az eljárásuk fölötté megtévesztő, mert hiszen az ő történelmük és kritikájuk igazán nem más, mint csak filozófia. Csak fel kell nyitnunk a szemünket és mindjárt tapasztaljuk ezt. Történetírásukon az agnoszticizmus üt ki, mely csak fenomenekkel számol s Istent és az ő belenyulását az emberek történetébe tagadja. Ahol olyan dologra akadnak, ami kettős elemből áll, isteniből és emberiből, mint pl. Krisztus, az Egyház, a szentségek stb., úgy azt kettéosztják olyképen, hogy az emberi a történelem keretébe, az isteni a hit birodalmába tartozzék. Így azután különbséget tesznek a történelem Krisztusa és a hit Krisztusa, a történelem Egyháza és a hit Egyháza között. De még az emberi elemet sem használhatja a historikus úgy, ahogy azt

a történeti forrásmunkákban találja. Azt szerintük még meg kell szabadítani mindattól az idegen elemtől, amit a hit adott neki. Ilyenek pl. Krisztus életében mindazok az események, amelyeket a természet törvényeivel és a lélektan rendes eszközeivel megmagyarázni nem lehet. De még az így megmaradt anyagból is ki kell venni mindazt, ami — mint szokták mondani — «hozzájuk nem illik». Krisztus pl. semmi olyasmit nem mondhatott, ami a hallgatóság értelmi felfogását felülmulja. Ezért Krisztus «valóságos» történetéből törölni kell az allegóriákat. Ez a törlés megint különböző szabályok szerint történik, amelyek a történetben szereplő emberek jelleméből, társadalmi állásukból, neveltetésükből és az egyes tények körülményeinek az összességéből származnak. Ezeket a — persze csak szubjektív — normákat úgy állapítják meg, hogy törekszenek magukat beleélni Krisztus szerepébe s azt mintegy végigjátszani. S amit ők hasonló körülmények között tettek volna, azt átruházzák kivétel nélkül Krisztusra. Az ilyen «valóságos» történelem szerint Krisztus természetesen nem volt Isten és mint ember is csak azt tehette, amit ők neki megengednek.

De még itt sem szűnik meg a filozófia befolyása a történetíráásra. Az ő felfogásuk szerint ugyanis mindannál, amit az egyháztörténelem elmond, figyelembe veendő, hogy a tények mindenkor szükségszerű következetességgel folynak az előzményekből, vagyis minden eseménynek az oka valami előző szükségszerűség vagy kíváncsi. A történetírónak, szerintök, az a feladata, hogy ezt a szükségszerűséget megtalálja. Ha ez megvan, akkor alkalmazni kell a történetre a fejlődés törvényét. Ennek a munkának az eredménye lesz a «valóságos» történelem. Kérdezzük már most: kinek kell azután ezt tulajdonítanunk? A történetírónak, vagy a kritikusnak? Egyiknek sem, hanem a bölcselőnek.

Hasonló eljárást mutatnak az egyes forrásmunkák értékelésénél is. A fent vázolt módszer szerint megállapítják, hogy a szentírás egyes könyveit azok az írók nem írhatták, akiknek a nevét viselik, hogy az első három evangélium valami ismeretlen ősratból keletkezett stb. Általában szerintük a szentírás is fejlődés eredménye. Ahogy fejlődött és alakult a néphit, úgy keletkeztek az egyes könyvek. Ennek a fejlődésnek a nyomai a szentírásban oly világosan megkülönböztethetők, hogy meg is írják a történetét, még pedig oly biztonsággal, mintha az író saját szemeivel látta volna azoknak a férfiaknak a munkáját, akik a szentírásokhoz az egyes betoldásokat végezték. Ha valamit ilyen módon nem sikerül bebizonyítani, akkor segít a szövegkritika, mely megmutatja, hogy egyik másik mondás vagy történet nem jó helyen áll a szentírásban stb. S mindezt oly fölénnnyel állítják, mintha előttük a szentírást senkisémm tanulmányozta volna. Nem vesznek tudomást a keresztény századok tudósairól, akik tehetségben, tudásban, lelkiségben messze fölülmúlták őket, de akik persze nem egy istentagadó filozófia kísérete mellett járultak a szent írók örökértékű műveinek tanulmányozásához.

3. Liberális felfogás a dogmák eredetéről. E felfogás szerint az őskereszténység nem ismert dogmákat, vagyis nem ismert másíthatatlan örök igazságokat, amelyek a maguk egyszerű mivoltukban nincsenek a fejlődésnek, az emberi elme befolyásának alávetve. Ebből következik azután, hogy az őskeresztények nem ismerték a vallási türelmetlenség és az egyedül üdvözítő Egyház elvét sem. E tudósok szerint az őskereszténység csupa lelkes és csak a szeretettől lángoló emberekből állott, akik tették a jót anélkül, hogy sokat törődtek volna az egyes tanok megrögzítésével. De azért a dogmák kialakulása már a kezdet kezdetén megkezdődik. Mindjárt Krisztus halála után, még Pál megtérése előtt megindul

ez a fejlődési folyamat, még pedig a jeruzsálemi egyházban, hol a tanok állandósításának legfőbb irányítói Péter és a többi apostolok . . . Ebben a munkában nem a reformálási vágy, vagy a hatalomra való törekvés vezette az apostolokat, hanem magában az új vallásban volt valami erő, amely magával ragadta az apostolokat is s őket ennek a természetes fejlődésnek eszközeivé tette. Általában minden vallásnak megvan az a sajátága, hogy szívesen kölcsönöz más vallásból bizonyos rokon elemeket s azokat magába olvasztja. Így Krisztus tanítását is kibővítették, átalakították, formákba foglalták s eszméinek jelképezésére új szertartásokat készítettek. Így azután ma már Krisztus eredeti tanítását, sőt egyáltalán Krisztus igazi egyéniségét megismerni nem tudjuk.

Harnack pl. így ír: Úgy a katolikus, mint a konzervatív protestáns elméletnek «ellene mond az apostoli és az apostolok utáni korszak egész fejlődéstörténete s azonkívül ez az elmélet áll vagy megdől egynéhány újszövetségi szöveg (különösen a Máté-evangélium) történeti hitelességének kérdésével. Ha ezektől a szövegektől eltekintünk, — már pedig a történelmi kritika minden szabálya erre kényszerít bennünket, — akkor Jézus és az «Egyház» s annak kialakuló berendezése között minden szálát elszakítottunk . . . Megmarad természetesen az a tény, hogy az Egyházat az ő tanítványai és a hívek alkották és hogy ezek közül tizenkettőt megbízott tanításának a terjesztésével és őket a 12 törzs leendő ítélőbírául rendelte. Mindaz azonban, ami kialakult, nem valami előre elkészített tervből származott, hanem az adott körülmények között automatikusan fejlődött ki azon emberek testvéri közösségéből, akik Jézus által Istent megtalálták, akik magukon tapasztalták az Isten lelkének irányítását és akik a zsidó theokrácia alapján állván, hittek annak megvalósulásában Jézus által s ezért életüket adták» (Entstehung 3.). Hasonló nézetet

vall Sohm Rudolf (Wesen und Ursprung, 1909.), mikor megállapítja, hogy az őskereszténység nem volt katolikus, de a katolicizmus mégis következetes származéka az őskereszténységnek. Volt tehát Krisztus eredeti vallásában valami, ami a katolikus fejlődést megindította. Ezt a valamit, a katolicizmusnak ezt a csiráját a protestáns tudósoknak szerinté még nem sikerült megtalálniok. «A katolicizmus lényege abban áll, hogy a vallási értelemben vett Egyház (Krisztus Egyháza) és a jogi értelemben vett Egyház között nem tesz különbséget» (V. ö. Harnack, Entstehung. 126.). Dieckmann szerint Sohm felfogása mindig nagyobb és nagyobb tért nyer a protestáns theológusok között (Wissen und Glauben. 1927. évf. 144.).

Mit tartunk erről a felfogásról?

Legelőször is megállapítjuk, hogy ennek a felfogásnak az eredete nem a történelmi kutatás, hanem a bölcseleti elfogultság. Ilyen módon próbálnak kitérni az evangéliumi elbeszélések kétségtelenül természetfeletti vonatkozása elől. Továbbá sok mindenféle ellenmondást találunk ebben a felfogásban. Nem tudjuk megérteni, hogy történhetett ez a gyors és amellet mégis oly mély gyökereket verő fejlődés. Azután honnan van az a bámulatos egyöntetűség a fejlődésben, hogyan lehetett az, hogy az egyházak Jeruzsálemben, Antiochiában, Efezusban, Korinthusban, Rómában oly egyformán fejlődtek? Nem ellenmondás-e az az állítás, hogy az apostolok Jézus személyét felmagasztalták s ugyanakkor a tanítását megmásították? Hogyan lehetett jóhiszeműen Jézus tanítását lényegében megváltoztatni, mikor még az ő életének, az ő beszédeinek közvetlen tanui nagyszámban éltek? El lehet-e képzelni, hogy ilyen meghamisított tanításért a keresztények s maguk az apostolok is vértanuhalált haljanak? Ami pedig a vallási szinkretizmust illeti, azt lehetetlennek kell tartanunk épen a jeruzsálemi egyházban, hol a zsidókból

lett keresztények minden idegen vallást annyira utáltak. Továbbá az apostolok minduntalan azzal támasztják alá tekintélyüket, hogy szigorúan Krisztus tanítását hirdetik s hogy Krisztus küldötte őket. Lehetne-e ilyen bátran hivatkozni Krisztusra olyan emberek előtt, akik maguk is látták és hallották az Urat, ha a tanítást az apostolok kicserélték volna? Ki ismerheti jobban Krisztus tanítását, Máté apostol-e, aki azt hároméves együttlét alatt magának Krisztusnak szájából hallotta, vagy a XX. század bölcséleti hitetlenségétől elvakított berlini egyetemi tanár, Harnack Adolf? Erre a kérdésre nem lehet kétséges a mi tudományos mérlegelésre támaszkodó válaszuk.

4. A dogma az őskereszténységben. Az őskeresztények a karitativ tevékenység, az egymásért való önfeláldozás szellemében éltek. De voltak-e emellett leszögezett hittételeik, amelyeken változtatniok nem volt szabad? Avagy a régi keresztények azt hitték s vallották, amit akartak?

Krisztus, mikor elküldötte apostolait az evangélium hirdetésére, Máté szerint (28, 19. sk.) így szólt hozzájuk: «Elmenvén tehát tanítsatok minden népet . . . , tanítván őket megtartani mind, amit parancsoltam nektek». Az apostolok tehát nem adhattak elő akármilyen tanítást, hanem csak azt hirdethették, amit Jézus nekik megparancsolt, hogy hirdessék. A Márk evangéliumában ezt a parancsot így olvassuk: «Elmenvén az egész világra, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek» (16, 15.). Mit értett Krisztus az «evangélium» szó alatt? Valami tág, meghatározatlan, tetszés szerint változtatható ismeretkört? Dehogy! Krisztus ajkán az «evangélium» szó meghatározott igazságokat és erkölcsi szabályokat jelent, melyekből sem elvenni, sem azokhoz hozzátenni nem szabad. Lukács szerint az Úr így szólt apostolaihoz: «. . . veszítetek majd a reátok lejövő Szentlélek-

nek az erejét és tanuim lesztek Jeruzsálemben és egész Judeában, Szamariában és a föld határáig» (Ap. Csel. 1, 8.) Az apostolok tehát nem alakítják, tökéletesítik Krisztus tanítását, hanem csak tanuk, akik a meghallgatott tanítást híven elmondják. Krisztus tehát a maga tanítását lezárt egésznek tekinti s kívánja, hogy azt, mint egy egyetlen nagy dogmát változatlanul őrizzék meg. Krisztus dogmatikus hitet kívánt a keresztényektől, föltétlen megalázódást a hirdetett tanok előtt. Még pedig oly nyomatékkkal követeli ezt, hogy aki nem hiszi a parancsolt «evangéliumot», egyszerűen nem üdvözl, hanem elkárhozik : «Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözl ; aki pedig nem hisz, elkárhozik» (Márk. 16, 16.).

Ezért aztán az evangéliumot hirdető apostolok sokszor hangsúlyozzák, hogy ők nem a saját bölcsességüket, hanem Krisztus tanítását hirdetik. Azért olyan gyakoriak az írásaikban az ilyenféle kifejezések : Krisztus tanítása, Krisztus evangéliuma, Krisztus titka, az élet szava, Isten szava, az Úr szava, az Úr útja, Isten országának a bizonyága stb. Mikor az apostolok ezeket a kifejezéseket leírták, bizonyára valami tartalmilag körülhatárolt, megállapított tanításra gondoltak, melynek dogmatikus változatlansága felett nekik kellett őrködniök. Gondjuk van rá, hogy a keresztények «az Úr igéjével helyesen bánjanak», azt «meg ne hamisítsák», «a hallottak mellett kitartsanak», «a hagyományozott», a «rájuk bízott igazságokat megőrizzék», «küzdjenek a hagyományozott hitért» stb. (v. ö. Bichlmair. Urchristentum. 19.) Láttuk, hogy Pál milyen nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az ő tanítása megegyezik az apostolok tanításával, mert ő is Krisztustól nyerte a tanítást, tőle kapta a megbízatást. Általában az apostolok komolyan intik a híveket, el ne térjenek az Úr tanításától, mert akkor veszedelembé rohannak. Pál szerint átok alatt legyen az, aki az övétől eltérő evangéliumot hirdet. Ezek a szavak teljesen

érthetetlenek, ha el nem ismerjük az apostolok dogmatikus megkötöttségét.

Ugyanilyen csökönyös ragaszkodás az Egyház dogmáihoz jellemzi az apostoli atyák korát is. Mielőtt valakit a keresztségre bocsátottak volna, megkívánták, hogy a keresztény tanokat ismerje és azokról hitvallást tegyen. A «Hiszekegy» eredete visszanyúlik az apostoli korba (l. P. Peitz. *Stimmen der Zeit*. 1918 márc.). Mielőtt az apostolok, Krisztus tanításának a «tanúi» kihaltak volna, az Egyház összefoglalta a főbb hittételeket. A II. század elején ennek az összefoglalásnak kétségtelen nyomait látjuk antiochiai szent Ignác püspök leveleiben. Sőt a ránkmaradt régi hitvallás-formulák görög és latin szövegének stílusából is arra lehet következtetni, hogy ezek a szövegek csak fordítások s az eredeti arám nyelven, az apostolok anyanyelvén készült. Ez a megfigyelés is támogatja azt a véleményt, hogy már az apostolok idejében összefoglalták a fontosabb hittételeket.

Az ősegyház gondolkozását e kérdésre vonatkozólag világosan bizonyítja Irenaeus lyoni püspök, aki mestere, Polykárp smyrnai püspök révén közvetett érintkezésben volt az apostolokkal. Polykárp ugyanis János apostol tanítványa volt. Irenaeus 190 körül az Egyház hitbeli egységéről így ír: «Az Egyház az apostoloktól vette át a hitet... És ezt a hitet most is megőrzi az Egyház oly gondnal, mintha csak egy házban lagnék, pedig az egész világon el van terjedve; hisz benne, mintha csak egy lelke s egy szíve volna; hirdeti és hátrahagyja változatlanul, mintha csak egy szája volna... A legnagyobb egyházi szónoknak sem szabad mást hirdetnie, mert senki sem több, mint a Mester s a gyöngélméjűnek sem szabad valamit a hagyományos tanításból elhagynia» (*Adv. haer.* I 10.). Irenaeus keleten, Kisázsia-ban nevelkedett, majd Rómában folytatott tanulmányo-

kat s végül nyugaton, Lyonban volt püspök. Ő tehát nagyon jól ismerhette nemcsak az ő korabeli egyházat, hanem a hagyományt is. Mint látjuk, Irenaeus mindenben arra hivatkozik, hogy az ő hite ugyanaz, mint az apostoloké s hogy ezt a hitet változatlanul őrizték, őrzik és fogják őrizni az Egyházban mindenkor. A dogmák tisztelete tehát már a régi Egyházban is megvolt.

5. Az egyedül üdvözítő Egyház hite az ősegyházban. A dogmákba, az örök, változatlan igazságokba vetett hitből önként fakad a téves tanok elítélése és az Egyház egyedül üdvözítő voltának a tana. A II. század elején Ignác antiochiai püspök azt mondja (Magn. 5, 2.), hogy a hívők és a hitetlenek hasonlíthatók két pénzdarabhoz, az egyiken a világ képe, a másikon Isten képe van benyomva. Máskor meg így ír: «Ha valaki egy szakadárt követ, nem öröklí az Isten országát» (Smyrn. 7. v. ö. Seitz. Die Heilsnotwendigkeiten. 77.). Irenaeus annak a bebizonyítására, mennyire türelmetlenek voltak az apostolok és a régi keresztények az eretnekekkel szemben, két példát hoz fel, melyeket a régi tradícióból merít. «János, az Úr tanítványa, egyszer Efezusban fürdőbe ment. Mikor meglátta Cerinthust, hirtelen felugrott és elhagyta a fürdőt e szavakkal: Félttem, hogy a fürdő összedől, mert Cerinthus, az igazság ellensége bent tartózkodik». Polykarp smyrnai püspökről pedig azt írja Irenaeus, hogy mikor Marcion kérdezte: «Megismersz-e engem?», azt felelte: «Igen, megismerlek, az ördög elsőszülöttét». Ezek után Irenaeus még hozzá fűzi: «Az apostolok és az ő tanítványaik annyira vigyázatosak voltak, hogy még egy szót sem akartak váltani azzal, aki az igazságot meghamisítja» (Adv. haer. 3.).

Ezekből látjuk, hogy tudományos alapon sokkal könnyebb kimutatni az őskeresztények élő, dogmatikus hitét, mint annak az ellenkezőjét. Az őskeresztények tehát hittek az Egyház dogmaiban, azokban a nagy

világító igazságokban, melyeket Krisztus hozott e földre. Ezeknek a védelmezésében mindent elszenvedtek. Ezekért püspökök, papok, világiak egyaránt életüket is odaadták. Kétes, határozatlan tanokért nem lehet tömegeknek vértanuhalált halni. De nem szükséges sok érvet felsorolnunk az ősegyház dogmahűségének bizonyítására, elég idéznünk szent Pál mondását: «... ha az angyal mennyből hirdetne is nektek valamit azon kívül, mit nektek hirdettünk, átok alatt legyen» (Gal. 1, 8.).

VII. AZ EGYHÁZ EGYSÉGE AZ APOSTOLOK IDEJÉBEN.

I. E korszak jellemzése. Krisztus bizonyára sokkal alaposabb tanítást adott apostolainak az Egyház alapításáról, megszervezéséről, mint amit az evangelisták írásaikban az utókor számára hátrahagytak. Az evangelisták szűkszavúsága, írásaik vázlatos jellege az oka annak, hogy az ősegyház Krisztus által rendelt alkotmányának részletei felől sok tekintetben tájékozatlanok vagyunk.

Ezzel szemben, ha csak vázlatos képben is, de az apostolok leveleiben már magunk előtt látjuk az élő és az emberek között serényen működő Egyházat. Elénk tárul az Egyház akkori szervezete, a különböző hivatalok működése, a munkabeosztás stb. Az apostolok egyes megjegyzéseiből elég tiszta képet tudunk magunknak alkotni az első keresztény generáció egyházi életéről. Az ősegyház életének megfigyeléséből azután egészen természetes következtetés által megállapíthatjuk azt is, hogy milyen Egyházat akart Jézus alapítani. Hiszen kétségtelen, hogy az őskereszténység közelítette meg legjobban Jézus gondolatát.

Épen azért az első Egyház felfogása Krisztus földi országáról a mi kérdésünkben egyedül mérvadó és döntő. Jobban senki sem tudhatta, hogy mit akart Krisztus, mint azok a keresztények, akik maguk is látták, vagy hallották az Üdvözítőt, vagy legalább is gyakran érintkeztek az evangéliumi események szem- és fültanuival. Ezek között a keresztények között is legelsősorban súlyt

kell helyeznünk az apostolok szavaira, akik mint Krisztus legbizalmasabb barátai, leghűségesebb tanítványai legjobban ismerhették mesterük akaratát.

Mi a jelen fejtegetéseinkben az ősegyház szervezetének a megállapítását történeti tény kérdésévé tesszük. A történelemtudomány eszközeivel törekszünk a rendelkezésünkre álló forrásmunkákból kikutatni, hogy milyen volt abban a korban a keresztények helyzete. Ha igaz, hogy «a kereszténység inkább történet, mint tan» (Prohászka : A ker. bűnbánat stb. Előszó.), akkor mi ennek a történetnek a kezdetét a tiszta történeti igazság fényénél szeretnénk bemutatni. Az ősegyház alkotmányának tényét nem is lesz olyan nehéz a forrásmunkákból meghatározni, hiszen a szervezetség valami külső, látható dolog, amit mindenki megfigyelhet és feljegyezhet. Továbbá Pál, Lukács és mások, akik erről a szervezetségről írtak, nemcsak hogy ismerték azt, de benne éltek s törekedtek azt minden erejükkel terjeszteni. Ha az Egyház életének külső kereteiről nem írtak elég részletesen, az onnan magyarázható, hogy ez a szervezetség abban az időben a keresztények között közismert tény volt, melynek ismeretét az olvasóiknál joggal feltételezhették. Így szent Pál első levelei a mi kérdésünkre vonatkozólag aránylag kevés adatot tartalmaznak, de annál világosabb képet nyújtanak az ú. n. pasztorális levelek. Az apostolok levelei alapján általában így jellemezhetjük ezt az időszakot : Krisztus tanítása nagyon gyorsan terjedt. A nagyobb városokban már egyházak is alakultak, melyek közös istentiszteleteket tartanak s valamilyen egyházi tekintély vezetése alatt állanak. Az egyházak száma szaporodik s a régi egyházak megerősödnek. A keresztény Egyház mindig jobban és jobban eltávolodik a zsidóktól, míg végre egészen elszakad tőlük. Ezt az elszakadást a templom lerombolása tetőzi be. Az első Egyház legnagyobb gondja, hogy meg tudjon

szabadulni a zsidó törvény terhétől. Ezt elvben már a jeruzsálemi zsinaton kimondják, de gyakorlatban igen sok nehézség támad a zsidózók miatt. Már a terjeszkedés első idejében megindulnak az üldözések. A római birodalom eleinte azonosítja a keresztényeket a zsidókkal, a Néró császár egyházüldözése azonban már csak a keresztények ellen irányul.

2. Az ifjú kereszténység elszakadása a zsidóságtól. Lukács az Apostolok Cselekedetei-ben elmondja, hogy az apostolok a Szentlélek eljövetele után még Palesztinában maradtak s ott kezdték meg az evangélium hirdetését. Első működési terük tehát Jeruzsálem és környéke volt. Ebből a tényből Harnack azt a helytelen következtetést vonja le, hogy az apostoloknak egyáltalában nem volt szándékuk hazájukat elhagyni, vagyis a pogányok között nem akarták terjeszteni az evangéliumot és ha később mégis átlépték hazájuk határát és Jakab kivételével valamennyien a pogányok között működtek, ez csak a körülmények kényszerítő hatása alatt történt. Herodes Agrippa ugyanis oly kegyetlenül üldözte a keresztényeket, hogy az apostolok kénytelenek voltak idegen országokba menekülni. Így a kereszténység tulajdonképpen a pogány népek között lett új vallássá s ezért Harnack, Pált, aki a pogányok megtérítésében a legodaadóbban működött, «a keresztény vallás feltalálójának» nevezi, mert ő «Jézus művét valóban folytatta» (Mission. I. 50.). A kereszténység, mely zsidó területen keletkezett, centrumát lassankint a pogányok földjére tette át. Harnack, aki pusztán a racionalista történet-tudós szemüvegén keresztül nézi a kereszténység keletkezését, nem tudja elfojtani csodálkozását afelett, hogy az ifjú kereszténység ezt a vándorutat kibírta. «Micsoda erőpróba volt ez, amit ez a vallás zsenge gyermekkorában átélt! Az izlám Arábiában keletkezett s mindenütt arab vallás maradt: ifjúságának az ereje volt férfikorá-

nak az ereje is. A keresztény vallást mindjárt a keletkezése után kiűzték abból a népből, amelyhez tartozott» (U. o. 72.). Később a pogányokból lett keresztények túlsúlyba kerültek s vezetőszerepet vittek a zsidókból megtért keresztények mellett. Harnack nem tudja megérteni, hogy a zsidó vallásnak és népnek háttérbe kellett szorulnia a keresztény vallás fellépése után, mert hiszen szerepét t. i. a Megváltó eljövételének az előkészítését már betöltötte. «Oly nagy igazságtalanság, mint amelyet a pogánykeresztény egyház a zsidósággal szemben elkövetett, szinte hallatlan a történelemben. A pogánykeresztény egyház mindent elvitat tőle, elveszi tőle a szent könyvét és megszakít vele minden érintkezést, jöllehet maga is csak átalakított zsidó vallás: a leány kifosztja az anyját s azután eltaszítja magától!» (U. o. 76.)

Az események ilyenén beállítása nem felel meg a valóságnak. Már fennebb (40. sk. o.) kimutattuk, hogy Krisztus világegyházat alapított s határozottan kifejezte akaratát, hogy az apostolok minden nemzetnek hirdessék az új tanokat. Ez a parancs azonban csak az apostolok jelenlétében hangzott el, mert a pogányok iránt elfogult nép megbotráncozott volna rajta. De még az apostolok sem tudták, hogy mikor kell majd Izrael utainak porát leverniök a lábaikról s a pogányok utaira tértíniök. Hazaszeretetük s fajukhoz való ragaszkodásuk nem tudta egyszerre lerázni azokat a gyermekkoruk óta szentnek tartott kötelekeket, melyek őket a zsidósághoz fűzték. Tudták, hogy az Úr jövendölése a királyi lakomáról előbb-utóbb be fog teljesülni, de még mindig reménykedtek, hogy e lakomán sikerülni fog az első helyeket az ő fajtestvéreiknek, a próféták örököseinek biztosítaniok. Ezért, ameddig csak lehetett, megtartották a zsidó törvényt s eljártak imádkozni a templomba és általában törekedtek az egyszerű zsidó néppel a barátságos összeköttetést fenntartani.

Amellett természetesen a keresztényeknek külön vallásos gyülekezetük volt, külön istentiszteletük. Előljáróikul már nem a zsidó papokat tekintették, hanem Pétert, Jakabot és Jánost, valamint a választott presbytereket. A keresztények tehát megőrizték önállóságukat, kivonták magukat a zsidó vezetőség hatásköre alól, hogy így világmissziós tevékenységükre előkészüljenek.

3. Az őskeresztény Egyház egysége. Az első keresztények hitelvi egységéről, dogmatikus megkötöttségéről már szövegeztünk (84. sk. old.). Most arra kell figyelmünket irányítanunk, hogy milyen volt a keresztények egyházszervezeti élete. Volt-e abban egységes vezetés, összetartás, alárendeltség, közös munkaterv stb.? A protestáns szerzők műveiben általában azt a felfogást találjuk, hogy az ősegyház teljesen szervezetlen, az egységet feltűnően nélkülöző, inkább egyéni vállalkozásra támaszkodó szellemi irányzat volt. Achelis H. pl. így ír: «Teljesen hiányzott az, amit mi első követelménynek tartanánk, t. i. mindazon erők egységes vezetése, melyek fékezetlenül feladataikra törtek. Ez az egység mondhatni egészen hiányzott és ez a hiány jellemző erre a korra. Mindegyik misszionárius a saját belátása, vagy a Szentlélek közvetlen irányítása szerint végezte munkáját. Így tett Pál is. Utaik irányát a Szentlélek határozta meg, minden szót ő adott az ajkukra. Ilyen isteni irányítással szemben nem volt semmiféle földi hatóság» (Das Christentum. I. 89. sk.). Eszerint tehát az apostolok és a hithirdetők elmondották azt, amit a lélek sugallt nekik, de nem törődtek azzal, hogy az emberek, akik az ő tanításait meghallgatták, társultak-e egymáshoz vagy sem.

Ezzel szemben az apostolok leveleiből világosan kitűnik, hogy ők a keresztény embereket nyájnak, az Isten templomának, az Isten házának, az Isten népének tekintették. Pál ezeket a kifejezéseket az ószövetségi

szentírásból veszi át s alkalmazza a keresztények gyülekezetére. Ebből következik, hogy Pál legalább is oly szoros egységet lát a keresztények között, mint amilyen volt a zsidó nép theokratikus egysége az ószövetségben. Már pedig a zsidók összetartása, egysége közmondásos volt. Nehéz volt valakit a zsinagóga tagjai közé felvételni, nagy büntetés volt a zsinagógából való kizárás, amiből kitűnik, mily erős keretei voltak a zsidó népnek, mily nagy volt az egysége. Van tehát abban bizonyos hangsúly, mikor Pál épen a zsidózók által felbujtogatott galatai keresztényeket «Isten Izraelé»-nek nevezi (Gal. 6. 16.).

Külön fel kell hívnunk a figyelmet szent Pál azon hasonlatára, mely szerint a keresztények a keresztség által «együvé oltatnak» (Rom. 6. 5.), vagyis mint oltógalyak egy közös fába oltatnak be. Milyen nagyszerű hasonlata ez a keresztények szoros egységének. Nem csodáljuk, ha Pál később messzemenő következtetéseket von le ebben a hasonlatban kifejezett tanításából (Rom. 11, 17—24.). Milyen magasztos felfogása van szent Pálnak arról az egységről, mely Krisztus és a keresztények és viszont az egyes keresztények között fennáll, ha egy testnek tartja őket: «sokan egy test vagyunk Krisztusban, de egyenkint mindnyájan egymásnak tagjai» (Rom. 12, 5.). Az apostolok aggodva örködtek az Egyház egysége felett. A szt. Péter és szt. Pál antiochiai vitájának tárgya tulajdonképen ez a féltve őrzött egység. Mindakét apostol, az is, amelyik figyelmeztet, az is, amelyik a figyelmeztetést elfogadja, áldozatot hoz, csak a keresztények egysége csorbát ne szenvedjen. Szt. Pál később kifejti, hogy ennek az egységnek gyökere az, hogy «csak egy Istenünk vagyunk, az Atya, kitől mindenek vannak és mi is őbenne» (I. Kor. 8, 6.). A kereszténység által keletkezett lelki közösség összefűz minden rendű és rangú embert: «Nincs többé zsidó, sem görög, nincs

szolga, sem szabad, nincs férfiú, sem asszony, mert ti mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban» (Gal. 3, 28.).

A keresztények maguk is érezték ezt az egységet s ezért míg az ellenfeleik őket megkülönböztetésül «keresztények»-nek nevezték, addig ők egymást olyan gyűjtőnéven emlegették, mely kifejezte a hitüket. Így az Apost. Csel.-ben gyakran előfordul «a tanítványok» (μαθητής, μαθητῶν 9, 36.) kifejezés, máskor meg «hívóknak» nevezik őket (πιστοί 10, 45.). Szent Pál leveleiben a keresztények mint «testvérek» szerepelnek, máskor pedig «szentek»-nek nevezi őket az apostol.

Az őskeresztények összetartását, öntudatát mutatja az is, hogy megkülönböztették magukat úgy a pogányoktól, mint a zsidóktól. Mily éles ellentétben áll szent Péter a zsidókkal már az első pünkösd alkalmával, mutatja az, hogy «igen sok szóval» buzdítja a keresztiségre jelentkezőket: «Mentsétek meg magatokat ettől a gonosz nemzedéktől» (Ap. csel. 2, 40.). Ez meg is történt, mert mint Lukács írja, «mindnyájan egy érzülettel valának Salamon tornácában. Mások közül azonban senki sem mert középük elegyedni, viszont a nép nagyra becsülte őket» (U. o. 5, 12. sk.). A főpap és a szadduceusok «eltelének irigységgel, megfogák az apostolokat és a nyilvános tömlöcbe veték őket» (U. o. 5, 17—18.). A kihallgatás után «előhíván az apostolokat, megverették őket és meghagyták nekik, hogy semmikép se beszéljenek Jézus nevében s elbocsáták őket. Azok pedig eltávoznak a főtanácsból örvendezve, mivel méltóknak találtattak, hogy Jézus nevéért gyalázatot szenvedjenek. Nem is szüntek meg naponta a templomban s házankint tanítani és hirdetni Krisztus Jézust» (U. o. 5, 40—42.). Ez az élethű leírás mutatja, hogy az apostolok már kiszakították magukat és híveiket a zsidó papok vezetése alól, nyíltan megtagadták azoknak az engedelmességet

s ezzel a formai különválás és az új egyház megalapítása megtörtént.

A zsidó papok is ilyen módon fogták fel az apostolok tettét, mert mikor szent Pált Felix prokurátor előtt vádolják, «a názáretiek eretnekségé»-ről («sectae Nazarenorum», Csel. 24, 5.) beszélnek. Tehát már a hivatalos zsidóság is a keresztényeket a zsidó vallásfelekezetről kivált, önálló szektának tartja. Két évvel később, kb. 61-ben Rómában az ottani zsidók felkeresik szent Pált a börtönben s kéri, hogy magyarázza meg nekik a keresztény tanítást, «mert — mint mondják — azt tudjuk erről a felekezetről («de secta hac»), hogy mindenütt ellenkezésre talál» (Ap. csel. 28, 22.).

Még a pogányok is megkülönböztették a keresztényeket a zsidóktól. Lukács elbeszéli, hogy az ő szülővárosában, Antiochiában Pál és Barnabás virágzó keresztény hitközséget teremtettek, «nagy sokaságot tanítottak, úgy hogy Antiochiában nevezték először a tanítványokat keresztényeknek» (U. o. 11, 26.). Ezt a nevet valószínűleg a pogányok adták — talán mint gúnynevet — Krisztus követőinek. Később ezt a nevet a keresztények is büszkén használták. Ez az elnevezés is mutatja, hogy a keresztények már nem vállaltak közösséget a zsidókkal, hanem külön egyházat alkottak és ezt a különválást a pogányok is észrevették. Pál nem nevezi leveleiben a híveket keresztényeknek, de annál többször mondja Krisztus követőit «meghívottaknak» (Róm. 1, 6. ; 8, 28.), vagy «kiválasztottaknak» (Róm. 8, 33. ; Kol. 3, 12.) s ezáltal természetesen elkülöníti őket azoktól, akik nincsenek kiválasztva, meghíva. A korinthusiakhoz pedig így ír : «Mi közöm ítélni azokat, kik kívül vannak? Nem azokat ítéletek-e ti, akik benn vannak?» (I. Kor. 5, 12.) Ez a kifejezés eléggé bizonyítja, milyen zárt egységbe tömörültek már akkor is a keresztények és a nemkeresztényeket mennyire távol tartották maguktól. Az apostol

inti is őket gyakran, hogy ne érintkezzenek más hitűekkel: «Ne vonjatok egy ígát a hitetlenekkel; mert mi köze van az igazságnak a hamissággal . . . Miképen egyez meg Isten temploma a bálványokkal? Mert ti az élő Isten temploma vagytok . . .» (II. Kor. 6, 14—16.).

4. «Ecclesia.» Ennek az egységnek, vagyis szervezetségnek már az apostolok idejében közös neve volt: Egyház, ecclesia. Krisztus maga adta ezt a nevet Isten földi országának. Mikor Péternek megígérte a legfőbb hatalmat, így szólt hozzá: «Te Péter vagy és erre a kősziklára fogom építeni egyházamat» (Máté 16, 18.). Mikor pedig a mások megfeddéséről szólott tanítványaihoz, e szavakat használta: «Hogyha azokra nem hallgat, mondd meg az Egyháznak; ha pedig az Egyháza sem hallgat, legyen neked mint a pogány és a vámos» (Máté, 18, 17.). Harnack természetesen mind a két Máté-szöveg eredetiségét kétségbevonja («beide Stellen sind kritisch mehr als verdächtig». Mission. I. 420.) s azt tartja, bár nem bizonyítja, hogy «ez a mesteri fogás», t. i. a keresztény gyülekezetek «ecclesia» névvel való jelölése, a jeruzsálemi egyház érdeme. «E névvel a keresztények szövetsége mindjárt mint valami tekintélyes intézmény (etwas Respectables) léphetett a külvilág elé» (Mission, u. o.). A keresztények sohasem használták a zsinagóga szót, hanem már kezdettől fogva gyülekezeteiket «egyház»-nak nevezték s ez a szokás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Krisztus követőit kortársaik mint a zsidóktól független, teljesen önálló hitfelekezetet kezeljék.

Az «ecclesia» nevet az apostolok korabeli keresztények különböző értelemben használták. Értették alatta az istentiszteletre összesereglett híveket (I. Kor. 14, 4.), az egyes házakban összegyűlni szokott gyülekezetet (I. Kor. 16, 19.), vagy az egyes városok hitközségeit (I. Kor. 1, 2.), vagy pedig az egész világon elterjedt kereszténység egyetemes közösségét (l. bővebben: Batif-

fol. L'église naissante. 87—90.). Ez utóbbi értelemben veszi Pál az «egyház» szót, mikor a korinthusiakhoz így ír: «nem vagyok méltó apostolnak neveztetni, mert az Isten Egyházát üldöztem» (I. Kor. 15, 9.), vagy mikor a galatákkal szemben az alázatossága így nyilatkozik meg: «hallottátok, mint viseltem magamat egykor a zsidó törvényben; hogy módfelett üldöztem az Isten Egyházát és pusztítottam azt» (Gal. 1, 13.). Itt az apostol nem valamelyik helyi egyházközségre gondol, hanem általában az egyetemes Egyházra, annak tanítására és híveire. Ez a szóhasználat, úgylátszik, általános volt, mert Lukács is, mielőtt Péter apostol tengerparti körútjának leírásába kezdene, néhány szóval jellemzi a kereszténység akkori helyzetét s így ír: «Az egyháznak akkor egész Judeában, Galileában és Szamariában békéje vala és gyarapodott az Úr félelmében járva s a Szentlélek vigasztalásával eltelve» (Ap. csel. 9, 31.). Itt sem egy helyi egyházzal van szó, hanem a hívek összességéről, akik abban az említett három tartományban laktak.

Dieckmann (Die Verfassung. 39.) figyelmeztet bennünket arra, hogy az «ecclesia» szó gyakori használatának egyik oka e név jelentése, vagy mondjuk jó hangzása. Ez a szó ugyanis a görög ἐκκλησία szóból származik, mely annyit jelent, mint a meghívottak gyülekezete. Már pedig az apostolok idejében a keresztényeket «meghívottak»-nak (κλητοί) is nevezték. Az ecclesia szó tehát emlékeztette a híveket az ő meghívásukra s ezzel egyúttal mindarra a boldogító és szent ajándékra, amihez őket a kereszténység juttatta. Továbbá a görög ἐκκλησία szó a héber kahal (קהל) szóból származik, amely annyit jelent, mint egyházközség, az Isten községe. Kahal volt az ünnepélyes kifejezés Izrael szent közösségére. Így ez a szó különösen a zsidókeresztények lelkében jámbor emlékeket újított fel. Azért használták gyakran ilyen kifejezéseket, mint «Isten egyháza» (ἐκκλησία τοῦ θεοῦ, I. Thess. 2, 14.),

vagyis az Isten szent közössége a hívő emberekkel, vagy «Krisztus egyháza» (ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, Róm. 16, 16.), vagyis az az új szövetség, melyet a Megváltó kötött az Istentkereső emberekkel. Megfigyelésre méltó adat az is, hogy a zsidók, bár az ószövetségben gyakran használták az ἐκκλησία szót, ennek a szónak a használatától eltekintettek, amióta ezt a kifejezést a keresztények a saját szervezeteik jelölésére lefoglalták. A zsidók ilyenén eljárása is mutatja, hogy ők a kereszténységet külön egységes vallásfelekezetnek tekintették.

VIII. A KERESZTÉNY KARITÁSZ AZ ŐSEGYHÁZBAN.

1. A szeretet hatalma. Jézus tanításának ereje a legpompázóbb kivirágzásban az első keresztények szeretet-tényeiben mutatkozott be. Ahogy ott tudtak szeretni, azt nem voltak képesek soha többet teljes mértékben utánozni az emberek. Ebben a határt nem ismerő szeretetben ismerjük meg legigazibban az őskeresztény egyház tagjait.

Az Üdvözítő a szeretetet tette a kinyilatkoztatás és a vallás középpontjává. Legszebb hasonlatait, példázatait erről mondotta. Az irgalmas szamaritánusban példaképet állított a keresztények elé. A szolgálattelévő szeretetnek maga taposott utat, mert az emberfia nem azért jött, hogy kiszolgáltassa magát, hanem hogy szolgáljon. Ezért boldogoknak mondotta az irgalmasokat és jutalmat ígért a pohár vizet nyújtó jószívúságért. Az örök ítélet legfőbb tárgyául az irgalmas szeretetet jelölte meg. «Éheztem és ennem adtatok, szomjaztam és innom adtatok, idegen voltam és befogadtatok engem, mezítelen voltam és felruháztatok engem, beteg voltam és meglátogattatok engem, fogházban voltam és eljöttetek hozzám» (Máté. 25, 35—36.). Krisztus e magasztos szavai úgy világítottak a keresztények előtt, mint a fénycsóva a csillagatlan éjtszakában. Ennek a szeretetnek nem volt szabad határt szabni. «Szeressétek ellenségeiteket is», hangzott az Úr parancsa. Ez a szeretet nem rejtőzik el a szív rejtekébe, hanem megnyilvánul a külső szolgálatokban is, úgy hogy erről lehet a keresztényeket megismerni.

«Azáltal, hogy Jézus maga bemutatta a szent és szolgálattévő szeretetet s azt erővé és léletté tette, a tanítványok megtanulták a legnagyobb, a legboldogítóbb dolgot, amit egy vallásból tanulni lehet, t. i. hinni az Isten szeretetében. Az a Lény, aki az eget és földet teremtette, az irgalmasság Atyjává és minden vigasztalás Istenévé lett s így támadt az emberiség előtt az a fölülmulthatatlan bizonyíték, hogy Isten a szeretet . . . A legnagyobb, a leghatalmasabb, a legmélyebb gondolat, amit Pál apostol leírt, az a himnusz volt, mely ezekkel a szavakkal kezdődik: «Ha az emberek és az angyalok nyelvén szólnék és nem volna szeretetem, olyan volnék mint a zengő érc és pengő cimbalom.» Az új nyelv, melyek a keresztények ajkaira tettek, a szeretet nyelve. De nemcsak nyelv ez, hanem erő és tett, mert ők tényleg testvéreknek tekintették egymást és aszerint cselekedtek» (Harnack. Die Mission. I. 173.).

Az irgalmas szeretet gyakorlása nemcsak valami járuléka a kereszténységnek, hanem mondhatnánk maga a kereszténység, bár nem olyan értelemben, mintha a kereszténység új tanokat nem hozott volna, hanem csak merőben karitatív mozgalom lenne. Lehetetlen észre nem vennünk, hogy a szolgálattévő szeretet gyakorlása a legkiemelkedőbb vonás az őskeresztények életében. Vallásos életük ebben csúcsosodik ki. Továbbá azt is meg kell állapítanunk, hogy éppen a szeretet gyakorlati alkalmazásában volt a régi Egyháznak legfőbb vonzóereje. Bevehetetlen váruk kapui nyitak meg a kereszténység előtt, a keresztények a gazdag patriciusok márványcsarnokaiba bejutottak, duhaj, érzékies, kétségbeesett emberi szívek meghódoltak az új tan előtt s ez *mind csak a segítő, az irgalmas szeretet által*. Ez a krisztusi erény valami titokzatos hatalomnak bizonyult, melynek csodás ereje minden ellenkezést legyőzött.

A szeretet volt a keresztények összetartásának, egy-

ségének is az alapja. Nagy volt ez az egység, mert túl-
 áradó, minden áldozatra kész volt a szeretet. Mennyire
 tündökölhett külsőleg is ez a testvéri szeretet, ha szent
 Lukács jellemzésképen ezt írhatja róla: «A hívők sokasá-
 gának egy szíve és egy lelke volt» (Ap. csel. 4, 32.). Ez az
 odaadó szeretet nagylelkű tettekben is megnyilvánult.
 A szegények nyomorának enyhítésére a gazdagok elad-
 ták földjüket, házukat és azok árát a közjó céljaira for-
 dították. Nagyon sok szegény volt a keresztények között.
 Krisztus tanát általában először a szegények, a koldusok,
 a nyomorultak követték. Micsoda nagyszerű szegény-
 gondozás lehetett közöttük, ha szent Lukács megállá-
 píthatja: «Nem is volt közöttük senki szűkölködő» (Ap.
 csel. 4, 34.).

2. Az alamizsnálkodás. Az alamizsna nagyrabecsülé-
 sét a kereszténység a zsidóságtól örökölte. Már az ószö-
 vetség is vallásgyakorlatot látott az alamizsnálkodásban.
 Tóbiás többek között ilyen intelmet ad fiának: «Vagyo-
 noból adj alamizsnát és egy szegénytől se fordítsd el or-
 cádat, mert úgy leszen, hogy téled sem fordul el az Úr or-
 cája . . . mivel az alamizsna minden büntől és a haláltól
 megszabadít és nem engedi a lelket sötétségre menni»
 (Tob. 4, 7. 11.). A kereszténység az alamizsnálkodást egy-
 részről a vallásosság mindennapi, rendszeres gyakorla-
 tává tette, másrészt pedig új lelki tartalommal töltötte
 meg. A zsidó alamizsnálkodott, hogy ezért Isten őt meg-
 jutalmazza, a keresztény elsősorban azért ad alamizsnát,
 mert szeret, mert testvérének tekinti embertársát. Az
 égi jutalom indítóoka is szerepet játszik ugyan a keresz-
 tény alamizsnálkodásban, de az igazi alamizsnálkodás
 motivuma mégis az Isten szeretete s az ebből fakadó
 szeretet embertársaink iránt. E téren hősies cselekedete-
 ket csak a szeretet sugallhat.

Az alamizsnálkodás szent Pál szerint parancs. Timo-
 theusnak a következő utasítást adja: «A világi gazdagok-

nak parancsolt meg, hogy fennhéjázók ne legyenek és reményöket ne helyezték a bizonytalan gazdagságba, hanem az élő Istenbe, hogy cselekedjenek jót, legyenek gazdagok jócselekedetekben, szívesen adakozók» (I. Tim. 6, 17. 18.). Az apostol intelme mutatja az őskeresztények gondolkozását a jótékonyságról. A szeretet megkövetelte természetesen azt is, hogy a jótéteményekkel ne dicsekedjenek, vagyis, hogy a jobb kéz ne tudja azt, amit a bal tesz, mint maga Jézus mondotta.

A keresztények lassankint megszokták, hogy a vagyont csak annyiban becsülik, amennyiben az bőségesebb alkalmat szolgáltat a segítő szeretet gyakorlására. A szegények felkarolása nemcsak a gazdagok kötelessége, hanem azoké is, akik kezük fáradságos munkájával keresik meg a mindennapi kenyerüket, amint az apostol írja: «Aki lopott, már ne lopjon, hanem inkább munkálkodjék kezeivel, azt dolgozván, ami jó, hogy legyen miből adni a szűkölködőknek» (Ef. 4, 28.). Úgy látszik, minden hitközségnek volt közös kasszája, melybe a hívek adományait összegyűjtötték s amelyből azután a szegényeket intézményesen segítették. A gyűjtés napja a vasárnap volt. «A hét első napján, írja szent Pál a korinthusiakhoz, kiki közületek otthon tegyen félre, gyűjtván, amennyit neki tetszik» (I. Kor. 16, 2.). Ez utóbbi kijelentésből látjuk, hogy az ősegyházban nem volt kommunizmus, mint azt egyesek állítják, mert hiszen az őskeresztények a magántulajdon alapján állottak és az adakozás teljesen önkéntes volt.

A keresztény egységnek és szolidaritásnak tündöklő bizonyítéka az, hogy az egyes keresztény hitközségek nemcsak a saját szegényeikről gondoskodtak, hanem mindenkor készségesen siettek adományaikkal más szegényebb hitközségek segítségére is. Az első ilyen példa az antiochiai egyház adománya a jeruzsálemi egyház számára. Jeruzsálemben ugyanis minden vagyon a

szadduceusok kezében volt, a keresztények legnagyobb része az alsóbb néposztályhoz tartozott. Mikor az Agabus próféta által előre megjövendölt éhínség Claudius császár idejében tényleg kitört, az antiochiai tanítványok «elhatározták, hogy mindnyájan küldeni fognak valamit a Judeában lakó testvérek segélyezésére, kiki tehetsége szerint. Ezt meg is cselekedték» (Ap. csel. 11, 29. 30.). Az első segítséget tehát a szír pogány-keresztény egyház küldi a judeai zsidó-keresztény egyháznak.

Később szent Pál missziós útjai alatt gyakran olvasuk, hogy az újonnan alapított egyházak pénzbeli segítséget nyújtottak a jeruzsálemi híveknek. «A szentek számára gyűjtendő alamizsnát illetőleg — írja szent Pál a korinthusiaknak — amint a galáciai egyházban rendeltem, ti is úgy cselekedjete» (I. Kor. 16, 1.). A macedóniai egyházakról pedig bizonyítja, hogy «a nyomorúság sok próbája között . . . s minden nagy szegénységük mellett bőkezűnek mutatkozott jóságosságuk az adakozásra» (II. Kor. 8, 2.). Majd az Achajában lakó hívőkről mondja, hogy ők is eleget tettek kötelességüknek, miért is a macedóniak előtt megdicséri őket (U. o. 9, 2.). Az összegyűjtött alamizsnát Pál maga vitte Jeruzsálembe, mint azt később egy beszédében említi (Ap. csel. 24, 17.). A filippieknél meg Pálnak valósággal folyószámlája volt s hálásan emlékszik meg róluk, hogy «vele viszonyban voltak a bevételre és a kiadásra nézve» (Fil. 4, 15.).

Ezek a pénzáldozatok, amelyeket egyes egyházak a többi szegényebb egyházakért hoztak, mutatják legjobban, mily szoros viszony volt az egyes keresztény hitközségek között. A keresztények egy közös nagy család tagjainak tekintették magukat s mint a bemutatott széles arányú adakozásból láthatjuk, ez a szent közösség nem pusztá szó volt, hanem valóság, mely az egész életet áthatotta s a híveket nagy tettekre ösztönözte. Harnack is kénytelen elismerni, hogy ezek az ajándékok «a test-

véri egységnek látható kifejezései», amelyekben «kifejezésre jut az összes keresztények belső közösségének a tudata» (Die Mission. I. 207.).

3. **A vendéglátás.** A régi Egyháznak különös gondja volt arra is, hogy az átutazó testvérek illő szíveslátásban részesüljenek. Az elszállásolásban megnyilvánuló vendégszeretet egyik nagyon jellegzetes vonása az őskereszténységnek. Az apostolok írásaiban sokszor olvassunk ilyen irányú intelmeket. Szent Pál pl. így ír a rómaiakhoz: «A szentek szükségére adakozók, vendégszeretetet gyakorlók legyetek» (12, 13.); a zsidókhoz: «A vendégszeretetről meg ne feledkezzetek, mert ezáltal némelyek tudtukon kívül angyalokat fogadtak be szállásra» (13, 2.). Szent Péter is lelkére köti a híveknek: «Legyetek vendégszeretők egymás iránt zúgolódás nélkül» (1. 4, 9.).

Gyakran előfordul, hogy az apostolok küldötteiket a keresztények különös jóindulatába és vendégszeretetébe ajánlják. Így szent Pál a rómaiakhoz írt levelet valószínűleg Fébe diakonisszával küldötte el Korinthusból Rómába s erről a levélvívőről így ír: «Ajánlom nektek Fébét, a mi nénénket, ki a Cenkreában lévő egyháznak szolgál, hogy őt úgy fogadjátok az Úrban, mint szentekhez illik és segítségére legyetek» (Rom. 16, 1, 2.). Timotheusnak, Efezus püspökének meghagyja, hogy az Egyház szolgálatára az özvegyek közül csak olyant válasszon ki, aki «a hatvan esztendő meghaladta, ki csak egy férfiúnak volt a felesége, kinek jócselekedeteiről bizonyossága legyen, hogy fiaikat nevelt, hogy szállást adott, a szentek lábait mosta, a nyomorúságban szenvedőknek segítségükre volt stb» (1. Tim. 5, 9. 10.). A szállásadást a régi Egyház tehát különös érdemül tudta be a keresztényeknek.

A szíveslátásban természetesen az egyházi előljárók járnak elől jó példával. Szent Pál a püspöknél megkívánt jótulajdonosságok között felemlíti azt is, hogy a püspök-

nek vendégszeretőnek kell lennie (I. Tim. 3, 2. Tit. 1, 8.) Ezekből az adatokból láthatjuk, hogy az ősegyház a vendégszeretet által is kimutatta a keresztény testvériesség átérzését.

Az apostolok megjegyzéseiből egyúttal azt is megállapíthatjuk, mily élénk összeköttetésben állottak egymással a különböző országok egyházai. Küldötteket küldenek egymáshoz, leveleket váltanak, üdvözlnek egymást, kölcsönösen tudomást szereznek a növekedésről vagy a felmerült bajokról. Ebből a sűrű közlekedésből magyarázható, hogy Pálnak, bár még nem volt Rómában, mégis olyan sok jó ismerőse van ott. A rómaiakhoz írt levél 16. részében egy egész csomó embert névszerint üdvözl.

Mennyire ismerik egymást a keresztények. Mily idegen gondolat itt az őskereszténység területén az ú. n. «láthatatlan egyház», mely csak az emberek lelkében élne és külsőleg egyáltalában nem nyilatkoznék meg, mint ahogy azt Luther tanította: «Amit hinni kell, az nem testi, hanem szellemi. A római egyházat mindnyájan látjuk, tehát nem lehet az igaz egyház», írja Luther «Von dem Papsttum zu Rom» c. munkájában 1520-ban. (Werke. Weim. A. 300. o.) Szerinte az Egyházat csak Krisztus ismeri meg, mi halandók az Egyházat nem láthatjuk. Maguk a protestáns teológiai írók (így pl. Rothe Richard) elismerik, hogy a láthatatlan Egyház fogalma tulajdonképpen ellentmondást rejt magában (V. ö. Grisar. Luther. III. 770.). Mi az elmondottakból megállapítjuk, hogy az őskeresztény Egyház egysége nagyon is látható. Maguk a régi keresztények a hittestvéreikkel szemben gyakorolt hősies szeretetszolgálataikkal mutatták ki, mily nagyra becsülik az Egyház látható tagjainak összetartását.

Az őskeresztény karitást jellemzi nemcsak az a tény, hogy külsőleg teljesen az Egyház kezében volt, hanem az is, hogy a nagyarányú jótékonytságot igazi vallásosság

hatotta át. Pusztá «emberszeretetből» végzett jótékony-ságot akkor még nem ismertek. Ha egymással jót tet-tek, annak oka az, hogy hitük szerint «egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség. Egy az Isten és mindennek Atyja, ki mindenek felett vagyon és mindeneken és mindnyá-jukban» (Ef. 4, 5. 6.). Az indítóokokat a szeretetszolgá-latok gyakorlásához nem valami elvi altruizmusból, nem a pogány humanizmusból, még kevésbé hiúságból és nagyravágyásból, hanem hitük örök tanításából merít-ették. «A keresztények testvériségének az alapja az egy-azon hit közössége: ez a testvériség tehát nem annyira tan, mint inkább tannak az alkalmazása» (Batiffol. *L'église naissante.* 41.). Másszóval az őskereszténység nem pusztán karitativ mozgalom, vagyis a keresztények nemcsak szeretetszolgálatok által mutatták ki, hogy Krisztus tanítványainak vallják magukat, hanem a keresztény hitigazságok elfogadása által is, sőt ez utóbbi, vagyis az élő hit volt az a talaj, melyből a szeretet nagy-szerű tettei kisarjadtak.

IX. AZ ŐSKERESZTÉNYSÉG HIER- ARCHIKUS SZERVEZETE.

I. A «demokratikus» Egyház. Az az egység, amelyet az őskeresztények életében az egész vonalon megfigyelhetünk, arra enged következtetni, hogy ennek a hitbeli, társadalmi, karitativ egységnek volt egy központi összetartó eleme, egy tekintély, mely ezeket a különböző korú, műveltségű s nemzetiségű embereket összefogta s egy közös szent célra irányítani tudta. Ilyen összetartás, ily készséges közösség úgy a magán- mint a közügyekben, el sem képzelhető szervezettség nélkül. A szervezettségnek pedig legfőbb eleme a tekintély, mely kiemelkedik a többiek közül, melynek joga van másoknak parancsolni s másokat az engedelmességre kötelezni.

Láttuk már, hogy az evangelisták történetileg megbízható leírása szerint Krisztus apostolokat választott s nekik hatalmat adott az Egyház kormányzására. Azt is megállapítottuk, hogy az apostoli hivatal nem pusztán karizma, hanem joghatóság, melynek teljessége Péterben, a kőszámban van meg, továbbá, hogy az apostoli intézmény nem a zsidóktól származik, hanem azt Krisztus közvetlenül alapította.

Ezzel szemben pl. Dobschütz így ír: «Az első keresztények élete családias jellegű volt . . . Péter a családfő, oldalánál áll a tizenkettő. Egyébként egyáltalán nincs még semmiféle szervezettség» (Die Urchristl. Gemeinden. 106.). «A szervezettség azonban elég korán kifejlődik». (U. o. 114.). A protestáns szerzők általában tagadják,

hogy az őskeresztények szervezve lettek volna. Ha valamelyes szervezet volt is, az szerintük tisztán világi jellegű volt és csak arra szolgált, hogy az egyházközségbe tömörült emberek anyagi ügyeit rendben tartsa. Scheel O. pl. így ír: «Ez a községi alkotmány — nem egyházalkotmány — természetesen egészen profán alakulat, olyan egyesületi szabályzatféle volt. A 'tisztviselők' olyan 'világiak', amilyen világiak egyesületi tisztviselők csak lehetnek. Egyházi és vallásos nézőpontok teljesen hiányzanak ebből a rendből... Az általuk alakított községek egészen 'természetes' képződmények» (Die Kirche im Urchristentum. 5.). Az ő felfogásuk szerint Krisztus egyáltalán nem rendelt vezetőket, vagyis joghatósággal bíró előljárókat az Egyháznak, hanem a teljes hatalmat a keresztény gyülekezetekre ruházta. Az egyes gyülekezetek azután választás útján hatalmuk egy részét átruházták egyes személyekre, másszóval a régi Egyház alkotmánya «demokratikus alapokon» nyugodott.

Mi ezt a felfogást nem fogadhatjuk el, mert az apostolok korabeli forrásmunkákból egyáltalában nem bizonyítható be. Ellenkezőleg, a források elfogulatlan tanulmányozása világosan mutatja, hogy az ősegyháznak volt Krisztustól adott szervezete, melyen, ami a lényeget illeti, az őskeresztények nem változtattak. Az ősegyház belenyugodott abba, hogy Krisztus az Egyház alkotmányát egyszersmindenkorra meghatározta akkor, mikor az apostoli intézményt megalapította és Pétert annak fejévé tette. Minden más hivatal az Egyházban az apostoli intézményre támaszkodik és részesül annak hierarchikus természetében.

2. Szent Lukács írásainak kritikai értéke. Vegyük kezünkbe szent Lukács művét, az Apostolok Cselekedeteit s elfogulatlan tárgyilagossággal vizsgáljuk meg, milyen volt az első keresztény generáció idejében az Egyház szervezete, voltak-e a keresztényeknek előljáróik,

kiktől kapták ezek a megbízatásukat. Mi itt Lukács könyvét nem mint Istentől sugalmazott s ennél fogva tévmentes iratot tekintjük, hanem pusztán csak mint egy apostoltanítvány által készített történeti forrásmunkát. De mint ilyen is, az Apostolok Cselekedetei méltán megérdemlik csodálatunkat. Harnack erről a «kiváló munká»-ról sok magasztalást írt: «Annak a feladatnak a nagyságát és nehézségét, írja, amit Lukács e munkában maga elé tűzött, továbbá azt az erőt és művészetet, amellyel azt megoldotta, nem tudjuk eléggé dicsérni» (Mission. 89.). «Valóban zseniális gondolat volt», hogy az apostolok élettörténetének középpontjába Jézus Krisztust állította s így «az anyagot egy eszme körül csoportosította.» Művének egységét eszerint maga a téma biztosítja, amelyet így formulázhatunk: Jézus szellemének ereje az apostolokban történetileg bemutatva (u. o. 93.). S ha felvetjük a kérdést, vajjon Lukács történelemtudományi szempontból elég megbízható-e, akkor Harnack így felel: «Általában nem lehet őt sem könnyen hívőnek, sem kritikátlanak nevezni. Könnyen hívő és kritikátlan írók abban a korban egészen más eredményeket mutattak fel. Továbbá: ez a történetíró művének nagyobb részét illetőleg olyan ellenőrzés alatt állott, melynél szigorúbbat képzelni is alig lehet, t. i. Pál leveleinek az ellenőrzése alatt... Csak a kicsinyesség és szörszálhasogatás tagadhatja, hogy az Apostolok Cselekedetei sok tucat fontos és kevésbé fontos helyen kiállják azt a próbát, amit nekik a Pál levelei jelentenek» (u. o. 104.).

Ha a Lukács könyvét figyelmesen olvassuk s az apostolok korában fennálló keresztény egyházak életét, egymáshoz való viszonyát megfigyeljük, látni fogjuk, hogy azok nem valami véletlen folytán kapcsolódnak egymásba, hanem az egyes részleges egyházak úgy alapításuk, mint további fennmaradásuk és fejlődésük révén is függöttek az egyetemes egyháztól, vagyis annak veze-

tőitől, az apostoloktól. Az Egyház szervezete leginkább abban domborodik ki, hogy volt benne olyan tekintélyt képviselő vezető, akit az egész Egyház uralt. Lukács leírásából megállapítható, hogy az apostolok tekintélye volt az ősegyházban a tömörülési gócpont. Ezt a tekintélyt, főleg szent Péter apostol legfőbb tekintélyét nemcsak a jeruzsálemi egyház, hanem a kisázsiai egyházak is valamennyien elismerték.

3. Szent Lukács leírása az első egyházközség megalapításáról. Nézzük már most, hogyan írja le szent Lukács az apostolok működését.

Az apostolok az Őr mennybemenetele után Jeruzsálemben kezdték meg az evangélium hirdetését. Mindjárt az első fellépésük alkalmával a hívő emberek nagy tömege csatlakozott hozzájuk. Ezekből alakult az első hitközség, melynek ugyan eleinte még bizonyára nem volt külön temploma, de összekapcsolta a megkeresztelteteket a közös hit és az apostolok irányításához való alkalmazkodás. A kezdő egyháznak legelső gondja volt, hogy az áruló Judás helyére új apostol kerüljön. Ez nem választás által történt — erre nem érezték magukat jogosultaknak az első keresztények —, hanem sorsolás útján, mely által Krisztus közvetlen tanítványai közül maga Isten jelölte ki az új apostolt, Mátyást. Mikor ez a jelenet történt, 120-an voltak jelen s a jelenlevők mind hívő keresztények voltak, mert Péter «testvérek»-nek szólította őket (Ap. csel. 1, 16.), hasonlóképen Lukács is (1, 15.). A Szentlélek eljövele után az apostolok nagy beszédek tartottak a néphez.

Egyik nagyobb beszéd után sokan megkeresztelkedtek és «körülbelül háromezer lélek csatlakozott aznap hozzájuk» (2, 41.), vagyis remcsak meghallgatták a beszédet, hanem az apostolok által vezetett egyházhoz csatlakoztak. Az apostolok sok csodát tettek Jeruzsálemben (2, 43.), ami nagy félelmet idézett elő a városban. «A hívők

mind összetartottak és mindenük közös volt», «naponkint egy szívvel-lélekkel időztek a templomban... az Úr pedig naponta növelte az üdvözülendők számát», írja Lukács (2, 44—47.). Nemsokkal azután kitört az egyház-üldözés és az apostolok, mint az új hit képviselői, tör-tönbe kerültek (4, 3.). «Elbocsáttatásuk után övéikhez menének» (4, 23.), akik jámbor ima végzésére egy közös helyre gyűltek egybe (4, 31.). «A hívők sokaságának szíve-lelke egy volt», eladták földjüket és házukat és «az eladottaknak árát elhozták és az apostolok lábához tették» (4, 32, 35.). «A tanítványok számának szaporodtával» az apostolok szükségesnek látták, hogy segítőtársakat válasszanak a szegények gondozására. A kiválasztott hét tanítványt «az apostolok elé állíták és ők imádság közben rájuk tevék kezüket» (6, 1—6.). Közben az Egyház üldözése ismét kitört és az apostolok kivételével mindenki elmenekült Jeruzsálemből a szomszédos tartományokba (8, 1.). Így Fülöp tanítvány Szamariába ment, hol igen sikeresen működött, mert sokan megkeresztelkedtek. «Mikor pedig az apostolok, kik Jeruzsálemben voltak, meghallották, hogy Szamaria befogadta az Isten igéjét, elküldték hozzájuk Pétert és Jánost, kik odamenvén imádkoztak értök, hogy elnyerjék a Szentlelket, mert az még egyikükre sem szállott le, hanem csak meg valának keresztelve az Úr Jézus nevében. Ekkor rájuk tevék kezüket s azok elnyerék a Szentlelket» (8, 14—17.).

Lukács leírása szerint tehát az apostolok alapították, vezették, oktatták, növelték, képviselték a jeruzsálemi egyházat. S ez az egyház nem laza összetételű tömeg, hanem az élet egész vonalán egymásra utalt és egymásba kapcsolódó hívek gyülekezete. Nem olyanok, akik véletlenségből egy beszédet meghallgattak s azután tovább sétáltak Jeruzsálem utcáin, hanem olyan hívó és elszánt emberek, akik közös imagyakorlatokra összegyülekeznek,

akik e szent közösség oltárára odateszik minden vagyontukat, egész egzisztenciájukat, akiknek szilárd hite és meggyőződése kibírja az egyházüldözést, a menekülés, a számkivetés viharát. Ennek a szervezett közösségnek a hivatott viselői az apostolok. Fülöp hirdeti az igaz hitet Szamariában, kereszttel is, de Szentlelket nem ad, egyházat nem alapít, ennek az elvégzésére az apostoloknak kell Szamariába menniök.

4. Az antiochiai egyház. Ez az egyház az első egyike volt. Szent Lukács valószínűleg ennek a városnak a szülőtte volt s ezért ezen egyház életének nagyobb figyelmet szentel. Így megtudjuk, hogy azok, akik «az István miatt kitört üldözéssel» elszéledtek, elmentek Antiochiára, de nem hirdették az igét senki másnak, csak a zsidóknak. Volt azonban közöttük egynehány cipruszi és cirenei férfiú is, akik Antiochiában a görögöknek is hirdették Krisztust. A munka eredménnyel járt, a hívek nagy számban tértek meg az Úrhoz. Hírük eljutott a jeruzsálemi egyház fülébe, azért az apostolok elküldték Barnabást Antiochiába. A lelkes apostol hithirdetése révén «nagyszámú sokaság áll vala az Úrhoz» (11, 19—24.). Joggal feltételezhetjük, hogy ebben a szír városban a «sokaság» nagy része pogányból megtért keresztény volt. .

Ez a virágzó egyház nemsokára annyira megerősödött, hogy hithirdetőket küldhettek ki más országok lakóihoz. Pál és Barnabás a Szentlélek különös biztatására hosszabb missziós útra indultak. Ciprus szigetén kívül Kis-ázsia déli részén sok városban alapítottak egyházat. Az újonnan alapított egyházak nem lettek teljesen önállóak, bár külön szervezettségük volt, hanem kötelesek voltak «az apostolok és presbyterek rendelkezéseit» megtartani (15, 41.). Ez az alárendeltségi viszony nagyszerűen kifejezésre jut a mózesi törvények kötelező voltáról folytatott vitában, melynek részletes leírását találjuk szent Lukács könyvében.

Egyes jeruzsálemi zsidózók, akik keresztény létükre is szerették volna a mózesi törvényeket megtartani és megtartatni, Antiochiába jöttek s ott a pogánykeresztényeket nyugtalanították azzal a hírrel: «Hacsak körül nem metélkedtek Mózes törvénye szerint, nem üdvözülhettek» (15, 1.). Ez a kijelentés nagy izgalmat okozott az antiochiai keresztények között. Az általános felháborodás csak akkor csillapult le, mikor elhatározták, hogy ebben a kérdésben a döntést az apostolokra bízzák. Miért is Pál és Barnabás s még egynéhányan felmentek Jeruzsálembe. Itt az apostolok s a presbterek gyülekezetében előadták a kérdést. A vitás ügy itt is nagy viharokat támasztott, mert «a farizeusok felekezetéből némelyek, kik hívők lettek» ismét követelték, hogy a megtért pogányok tartsák meg a mózesi törvényeket. Az élénk vitatkozásnak Péter apostol csillapító szavai vetettek véget. Jakab apostol hozzászólása után és az ő javaslatára a gyülekezet a szabadság mellett foglalt állást. Hivatalos levelet írtak tehát «a pogányokból lett testvéreknek, kik Antiochiában, Szíriában és Ciliciában vannak» s tudomásukra hozták, hogy a körülmételés terhe alól felmentik őket s csak bizonyos eledelektől s a parázناسágtól kell tartózkodniok. Küldöttség ment e levéllel Antiochiába, hol annak a felolvasása nagy örömet okozott (15, 31.).

Ime az ősegyház szervezete! Az u. n. apostoli zsinaton az apostolok döntenek az egész Egyházat érintő, igen fontos ügyben. Ez a legfőbb fórum, melynek ítéletével szemben fellebbezésnek nincs helye. Ez az ítélet mutatja egyúttal az ősegyház nagyszerű egységét. Az összes hitközségekből minden szál az apostolok kezébe fut össze. Az apostolok abban az említett levélben többek között a zavart okozó zsidózókról ezt írják: «Mivel hallottuk, hogy némelyek, kik közülünk kerültek ki, megzavartak benneteket szavaikkal s feldúlták lelketek-

ket, bár tőlünk megbízást nem kaptak, jónak láttuk stb.» Ezek a szavak: «bár tőlünk megbízást nem kaptak», bizonyos szemrehányást tartalmaznak a meggondolatlan s csökönyös zsidókkal szemben, de viszont kifejezik azt a tényt is, hogy a különböző hithirdetőknek az apostoloktól kellett megbízást, vagy legalább is engedélyt kapniok. Ezek a szavak is úgy állítják elének az apostolokat, mint akik irányítják az evangélium terjesztésének nagy művét és vezetik, kormányozzák az Egyházat.

Liberális protestáns szerzők a keresztény őstörténetről írt munkáikban az apostolok tekintélyének rovására az egyes őskeresztény hitközségek autonóm jogaira szoktak hivatkozni. Felhozzák többek között, hogy a régi egyházban az egyes hitközségek is bocsátottak ki megbízóleveleket. Ez a körülmény azonban semmit sem bizonyít az apostolok tekintélye ellen, hiszen ezek az egyházak adhattak ki bizonyos személyek mellett ajánlóleveleket még akkor is, ha minden fontos egyházi ügyben az apostoltól függtek. Más szerzők arra figyelmeztetnek bennünket nagy nyomatékkal, hogy az őskeresztény községek egészen önállóan végezték az alamizsnagyűjtést, a hitközségi pénzjárulékok behajtását. Mi viszont egész természetesnek tartjuk, hogy szent Pál nem személyesen intézte az alamizsnagyűjtést s hogy a pénzszedés elleneszenves munkájával nem akarta koptatni apostoli tekintélyét. Azon sem ütközünk meg, ha az egyes keresztény községekben önálló keresztény törvényszékeket találunk, hiszen ezek felállítására maga Pál buzdítja a híveket, hogy ne kelljen pogány bíró előtt pereskedniök (L. bővebben Dunin-Borkowski. *Die Kirche*. 92.).

5. Szent Péter elsőbbsége az apostolok idejében. Már kimutattuk a Máté-evangéliumból, hogy Krisztus Péter apostolt az Egyház fejévé tette, az ő kezébe helyezte a legfőbb hatalmat. Péter tehát senkinek sem tartozott felelősséggel a földön, s mint Krisztus földi helytartója,

teljesen önállóan kormányozta az Egyházat. Kérdezzük már most : van-e történeti bizonyíték arra, hogy Péter elsőbbségét az ősegyház is elismerte? Lukács, az apostoli Egyház koronatanuja, tud-e erről a legfőbb joghatóságról, Péter elsőbbségéről? Az Apostolok Cselekedeteiben talált leírásokban bátran bízhatunk, mert hiszen Lukács, aki Pál apostolnak volt tanítványa és munkatársa, bizonyára nem túlozta Péter apostol hatalmát és szerepét Pál rovására. Nézzük, milyen beállításban szerepel Péter apostol Lukács történeti művében.

Az Apostolok Cselekedetei című mű két részre oszlik : az első szent Péter beszédeit, csodatetteit, palesztinai ténykedéseit beszéli el, míg a másik részben szent Pál apostoli útjairól olvasunk. Aki azonban alaposabban megfigyeli az Ap. Csel. leírását, megállapíthatja, hogy Lukács nem egyformán beszél a két apostolfejedelem működéséről. Pál úgy jelenik meg előttünk, mint tüzes szónok, az evangélium lánglelkű hirdetője, vándorapostol, a pogányok megtérítője, akit apostoli utain megbotoznak, félholtra vernek, akit a többszörös hajótörés, ellenséges ármányok, elemi csapások sem tudtak hivatásában megtántorítani. Pétert ellenben úgy mutatja be, mint az Egyház fejét, aki elsőnek hallatja szavát az apostoli zsinaton, aki mint az Egyház legfőbb képviselője száll szembe a hivatalos zsidósággal, aki az újonnan alakult egyházakat meglátogatja, ott a legfőbb felügyeleti jogot gyakorolja.

Már az Egyház működésének első napjaiban, Mátyás apostol kijelölésénél Péter, a vezető. «Ama napokban felállta Péter a testvérek között és szóla...» (I, 15.). A Szentlélek eljövele után Péter apostol tartja meg mintegy a beköszöntő beszédet «Jeruzsálem összes lakóihoz» (2, 14.). S mikor a tüzes beszéd hatása alatt a jelenlevők felkiáltanak : «Mit cselekedjünk?», megint csak Péter apostol az, aki kihirdeti a feltételeket az egyházba

való belépésre: «Tartsatok bűnbánatot és mindenitek keresztelkedjék meg Jézus Krisztus nevében bűneitek bocsánatára» (2, 38.). Péter meggyógyítja a sánta embert a templom u. n. Ékes-kapujában s utána beszédet intéz a jelenlevőkhöz (3, 1. sk.). Majd a zsidók börtönbe vetik Pétert és Jánost s itt a vallatásnál megint Péter viszi a szót (4, 8.). Az apostolok az evangélium hirdetése alkalmával bizonyára sok beszédet mondtak s ha Lukács mégis csak a Péter apostol beszédét közli szószerint, akkor ez jele annak, hogy a Péter beszédeinek valami különös történeti fontosságot tulajdonít.

Péter a feje a keresztények egyházának, ő mondja ki az ítéletet a hazug Ananiás és Szafira felett, ami megrendítő következményekkel jár (5, 1. sk.). Keményen megfeddi Simon varázslót, aki pénzért akarja megvásárolni a lelki hatalmat. (8, 18. sk.) Majd mikor Krisztus tanítása mindinkább terjed Palesztinában és a szomszédos országokban, Péter körutakat tesz, hogy az egyes helyi egyházakat megalapítsa. Az első útja Szamariába visz, hol Fülöp tanítvány már sok embert megtérített (8, 14. sk.). Lukács megemlíti, hogy «az egyháznak ekkor Judeában, Galileában és Szamariában békéje vala... Történt pedig, hogy amikor Péter valamennyiöket felkereste, eljutott a szentekhez, kik Liddában laktak» (9, 32.). E megjegyzés, hogy Péter a három tartomány «valamennyi» egyházát felkereste, mutatja az ő jelentőségteljes szerepét az egyházak irányításában.

«Az evangéliumnak legnagyobb veszedelme ez időben az a kockázat volt, hogy a zsidóság felszippantja», írja Batiffol (L'église naissante. 70.). Az ifjú keresztény egyháznak mindent el kellett tehát követnie, hogy a zsidóság testéről leválják. Ezt az elszakadást Péter apostol irányítja. Ő kapja a látomást az Istentől, mely felvilágosítja őt és általa a keresztényeket a zsidó étkezési törvények hatályon kívül való helyezéséről (10, 9. sk.).

Mikor ugyanis Joppében egy háztetőn imádkozott, elragadtatásba esett és egy edényt látott az égből leereszkedni, melyben mindenféle négylábú és csúszómászó állatok és égi madarak voltak. Ekkor egy hang szólt hozzá: «Kelj fel, Péter, öld és edd!» Péter vonakodott, mert ő még tisztátalant sohasem evett. Az égi hang erre így folytatta: «Amit az Isten tisztává tett, te ne mondd azt közönségesnek». Így adta Isten tudomására Péternek hogy az új egyházban a régi szövetség törvényei nem kötelezők. Viszont Lukács, mikor ezt a látomást leírja, bizonyosságot tesz arról, hogy a régi egyház is tudatában volt Péter kiváltságos szerepének ebben a sokat vitatott kérdésben. Évek multán a jeruzsálemi zsinaton, mikor ez a vita ismét felújult, Péter bátran hivatkozik erre a látomására, mely már akkor mindenki előtt ismeretes volt: «Férfiak, testvérek, tudjátok, hogy Isten régmúlt napoktól fogva kiválasztott engem közülünk, hogy a pogányok az én számból hallják az evangéliumnak igéjét és hívők legyenek» (15, 7.). Pál apostol szerette magát «a pogányok apostolának» nevezni. Ha Lukács, Pál tanítványa, Péter szavait: «Isten kiválasztott engem, hogy a pogányok az én számból hallják az evangélium igéjét» leírja, ez mindennél jobban mutatja, mily tisztelettel elismerte Péter apostol fensőbbiségét. Mikor Jakab apostolt elfogják és kivégzik, nem olvassuk, hogy az Egyház külön imádkozott volna érte (12, 2.). Mikor pedig Heródes Pétert fogságba veti, akkor «az Egyház szüntelen könnyörög vala őérette» (12, 5.).

Péter az apostolok testületének is a feje. Innen van, hogy Lukács sokszor névszerint megemlíti, míg a többi apostolokat nem, így pl. «Péter a tizeneggyel» (2, 14.), «Péter és az apostolok» (5, 29.).

6. Elismerte-e Pál Péter elsőbbségét? Péter apostol, mint az első tekintély Krisztus egyházában természetesen nagyon ismert személy volt a keresztények előtt.

Minden keresztény nagyon jól tudta az evangéliumokból és tanításokból, mily nagy lelki hatalmat adott Krisztus Péter apostolnak, mikor őt az Egyház fejévé tette. Pál apostoltól tehát nem fogjuk várni, hogy ő a különben is csak alkalmyszerűleg írt leveleiben Pétert a híveknek bemutassa, az ő egyedülálló tekintélyét megmagyarázza. Mindazonáltal mégis elégszer tesz említést leveleiben Péterről, még pedig oly módon, hogy abból következtetni lehet Péter apostol legfőbb tekintélyének elismerésére. Így a korinthusiakhoz írt első levelében említést tesz bizonyos sajnálatos szakadásról a hívek között, akik egyes személyekhez kötik le magukat és nem az Isten szolgálatát tartják szem előtt. Pál ezeket a személyeket ebben a sorrendben sorolja fel: Pál, Apolló, Kephas és Krisztus (1, 12., 3, 22.). Tehát Kephas (Péter) áll legközelebb Krisztushoz. Ugyanabban a levélben (9, 5.) hivatkozik apostoli jogaira, melyek szerint ő ép úgy járhat el, «mint a többi apostolok, az Úr testvérei és Kephas». Mikor az Úr feltámadásáról ír, külön kiemeli, hogy az Úr Péternek megjelent: «Megjelent Kéfásnak s utóbb a tizenegyznek (a görögben: τοῖς δώδεκα)» (15, 5.).

A galatákhoz írt levelében tett kijelentése szerint megterése után sietett felmenni Jeruzsálembe, hogy «Pétert lássa» és «mála» maradt tizenöt napig (1, 18.). Kérdezhetjük, miért épen Péterhez vitte az első útja? Nem a barátság érzelmei vezették, mert hiszen mikor Pál (akkor még Saul) legutoljára elhagyta Jeruzsálemet, akkor még a keresztények legelkeseredettebb ellensége volt. Miért hivatkozik arra, hogy épen Péternél töltötte azt a tizenöt napot? Nem érezzük-e ki ezekből a szavakból, hogy Pál, mikor a galaták előtt védeni akarja a saját apostoli tekintélyét, a Péter apostol kétségbe nem vont és még nagyobb tekintélyére akar támaszkodni? Ugyanezen célból mondja el az apostoli zsinat alkalmával való találkozását Péterrel, aki Jakabbal és Jánossal együtt «tekin-

télyes» ember a hitközségben és az Egyház «oszlopa» (2, 6. 9.).

Majd Pál hivatkozik arra, hogy Antiochiában szembe szállt Péterrel, őt megfeddette (2, 11—14.). Azok a szerzők, akik Péter kiváltságos helyzetét tagadják, erre a szövegre szoktak hivatkozni: ime, milyen kevés tekintélye van Péternek az ősegyházban, ha Pál ilyen bátran rendreutasíthatja az összes hívek előtt. Ha azonban alaposabban megfigyeljük e szöveget s azt főleg a levél többi kijelentéseivel s általában a levél céljával összevetjük, épen az ellenkezőjét fogjuk megállapíthatni. Tényleg nincs Pálnak egy kijelentése sem, mely oly világosan bizonyíthatná Péter nagy tekintélyét a hívek előtt, mint épen ez a szöveg.

Antiochiában ugyanis tudomásul vették a Jeruzsálemben székelő apostolok döntését, hogy a mózesi törvények megtartása a keresztényekre nem kötelező. Ezután Péter missziós körútján e városba jött, hol nagyrészt pogánykeresztények laktak s ezeknek a körében Péter természetesen élt a szabadsággal és az étkezéseknél nem vette figyelembe a zsidó törvény előírásait. Nemsokára Jeruzsálemből («Jakabtól») zsidókeresztények jöttek Antiochiába, akik bár általánosságban elfogadták az apostolok felmentő határozatát, a gyakorlatban mégis az étkezési vallásos előírásokat megtartották s másokkal is megtartatni törekedtek. Az apostolok ugyanis ezeknek az előírásoknak a megtartását átmenetileg megengedték, bár kötelező voltukat tagadták. Így történt, hogy Péter — nem akarván elriasztani Krisztus hitétől ezeket a különben jóindulatú zsidókeresztényeket — az ő kedvükért elhagyta a pogánykeresztényeket és a zsidókeresztényekkel étkezett a zsidó rítus szerint. Ebből zavar támadt. Pál, aki ekkor már sokat működött a pogányok között, rögtön átlátta Péter eljárásának következményeit a pogányok megtérésének ügyére. Sietett azért Pétert

figyelmeztetni: «Ha te, zsidó lévén, pogányul élsz és nem zsidó módon, minek erőlteted a pogányokat zsidó módon élni?» (2, 14.). Pál tehát csak a félreérthető eljárást kifogásolta Péter cselekedetében s nem a Péter hitét, mert hiszen arról, hogy a mózesi törvények kötelező erővel bírnak-e vagy nem, itt egyáltalában nem volt szó, hanem csak arról, hogy az egyébként egy időre megengedett alkalmazkodás a zsidó ősi előírásokhoz, mint jámbor szokás helyeselhető-e vagy nem.

Mi a célja Pálnak, mikor ezt az antiochiai esetet a galatákhoz írt levélben megemlíti? A galaták között zsidózók jelentek meg, akik a Páltól hirdetett szabadsággal szemben hirdették a Mózes által adott törvények érdemszerző s üdvös voltát. Sőt lehettek olyanok is, akik szerették volna e törvények kötelező voltát elismertetni. Hogy ez a munkájuk zavartalanabbul haladhasson előre, tagadták Pál apostol tekintélyét s az általa alapított egyház békéjét megzavarni törekedtek. A megtámadott apostol e levélben védi magát s apostoli tekintélyének és eljárása helyességének védelmére említi meg az antiochiai vitát. Péternek ugyanis oly nagy volt a tekintélye a galaták előtt, hogy Pál semmivel sem támaszthatta alá jobban a saját tekintélyét, mintha ezt írta: én még Pétert is figyelmeztettem. Nem hitbeli dologról volt szó, de mégis, magát Pétert megfeddeni, «szemtől-szembe ellene állani» csak olyan valaki képes, aki maga is apostol s mint ilyen, a hívek előtt elismert tekintély. Pál így a maga tekintélyét eredményesen védelmezi, de egyúttal sejteti a Péter még nagyobb tekintélyét. Ez a szöveg mutatja továbbá, hogy Antiochiában is milyen általánosan elismert tekintélye volt Péternek. Pál nem elégedett meg azzal, hogy ha Péter visszatért a zsidókeresztyénekhez étkezni, ő maga viszont a pogánykeresztyénekkel étkezzék, vagyis hogy a Péter gyakorlatával szembehelyezze a maga gyakorlatát, mert látta,

hogya a Péter tekintélyét a saját tekintélyével nem tudja ellensúlyozni («minek erőlteted a pogányokat . . .?»). Így tehát nyílt döntést kellett kikényszerítenie, hogy Péter nagy tekintélye által támasztott akadályokat leszerelje. Erre szükség volt, hiszen már Barnabás is, Pál utitársa, a Péter példáját követte (2, 13.). E szöveg is tehát, nem-hogy nehézséget támasztana, ellenkezőleg nagyszerűen bizonyítja Péter apostol elsőbbségét az ősegyházban.

Dieckmann (Die Verfassung. 62.) figyelmeztet bennünket arra, hogy Pál különböző néven említi Péter apostolt. Ismeretes dolog ugyanis, hogy maga Krisztus adta Simonnak apostollá való kiválasztása alkalmával a Cephas (Κηφᾶς) nevet, mely görögre fordítva Πέτρος, latinul Petrus, magyarul pedig «szikla». (Ján. 1, 42.). Krisztus meg is jelölte e különös név értelmét, mikor később nagy ünnepélyességgel így szólt Péterhez: «én pedig mondom neked, te Péter vagy (azaz szikla) és erre a sziklára fogom építeni az aszentegyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta» (Máté. 16, 18.). A Kéfás-Péter név tehát emlékeztető jel arra, hogy Péter és senki más az Egyház alapja, legfőbb kormányzója, egyedüli feje.

Már most megfigyelhetjük, hogy Pál csak kétszer nevezi Pétert ezen a néven (Gal. 2, 7. 8.), egyébként pedig úgy ebben, mint a korinthusiakhoz írt első levélben mindig az arám nevet, Kefást, használja (pl. Gal. 2, 11. 14.). Ebből látszik, hogy Pál ezt a nevet nem annyira tulajdonnévnek, mint inkább mondhatnánk hivatalos névnek veszi, vagyis olyan névnek, melynek a kiejtésékor az értelmére is kell gondolni és ennél fogva más nyelvre is lefordítható olyanféleképen, mintha mi azt mondanánk: a pápa szent Szikla utóda. A nyelvtörténet megállapítja ugyanis, hogy a Péter név Krisztus előtt egyáltalában nem fordult elő. Valahányszor tehát Pál és a keresztények ezt a nevet kiejtették, vagy leírták, Krisztus ama szavára gondoltak, mely által Pétert az egész

Egyház fejévé, vagyis azon sziklává tette, melyre Egyházát építette.

Ezekből a történeti adatokból látjuk tehát, hogy az apostolok korában a keresztények egyháza szervezett egyház volt. Nem a keresztények által választott vezetők, hanem a Krisztus által rendelt apostolok kormányozták azt. A legfőbb lelki hatalom pedig Péter apostol kezébe volt letéve.

X. A DIDACHÉ EGYHÁZTANA.

Kr. u. 67-ben a két apostolfejedelem, szent Péter és szent Pál Rómában, a Néró császár egyházüldözésében vértanuhalált halt. A két nagy apostol halála az ifjú Egyház életében oly nagyjelentőségű esemény, hogy ezt az időpontot tehetjük meg az első keresztény generáció határául. Ezt a határt egy másik jellegzetes esemény is emlékeztetessé teszi, t. i. Jeruzsálem pusztulása, mely néhány évvel később (70-ben) következett be s mely a keresztény Egyháznak a zsidóságtól való végleges elszakadását eredményezte s így az ősegyház életében igen fontos dátumnak tekinthető.

Mi folytatjuk kutatásainkat és kérdezzük : milyen volt az Egyház élete a második keresztény generáció idejében (kb. 70—100.)? Vannak-e hiteles forrásmunkák, amelyek megmutatják, milyen volt a kereszténység tanítása, szervezettsége, elterjedtsége az I. század utolsó évtizedeiben? Vajjon ugyanazt a képet látjuk-e itt is, mint amit az ú. n. apostolok korabeli egyháznál megfigyelhettünk? Ebben a korban már csak szent János apostol van életben, aki Efezusban, Kisázsziában él.

1. A Didaché jellemzése és tartalma. Hogy kérdéseinkre feleletet találjunk, felütjük azokat az írott könyveket, melyeket ebben a korban keresztény írók kiadtak. Ezek között valószínűleg a legrégebbi a Didaché, vagy «A tizenkét apostol tanítása» című, 16 fejezetből álló őskeresztény irat, melyet Bryennios Philotheos, nikomédiai metropolita Konstantinápolyban 1873-ban fedezett fel. Ugyancsak Bryennios adta ki a Didachét 1883-ban. A Didaché

felfedezése óriási izgalomba hozta a keresztény tudósokat, főképen Németországban. Erről a kb. 10.700 betűt tartalmazó görögnyelvű könyvecskéről 4—5 év alatt egész könyvtárt írtak össze különösen a német, angol s amerikai keresztény történetírók. A legellentétebb nézetet valló tudósok mindegyike a saját álláspontját látta igazolva ebben az iratban. Az antipaulinizmus (Sadler), a paulinizmus (Sabatier), az ebionitizmus (Krawutzky), a mérsékelt zsidókereszténység (Schaff, Funk, Majocchi, Bonhöffer), a hellén pogánykereszténység (Harnack), a montanizmus (Hilgenfeld, J. R. Harris), az antimontanizmus (Bryennios), a keresztényellenes szabaduceizmus (Churton) képviselői maguknak foglalták le ezt a keresztény őstörténeti szempontból fölötte érdekes könyvet (v. ö. Ehrhard. Altchristl. Litteratur. 61.). A Didaché különben nem más, mint őskeresztény szertartáskönyv, rituale. Ezt abból következtethetjük, hogy az erkölcsi oktatásokat tartalmazó hat első fejezet után a szerző így ír: «miután mindezeket előre elmondottátok, kereszteljétek . . .» (VII. 1.). Ebből a kijelentésből megállapítható, hogy az első hat fejezet a keresztelés ritusának egyik része volt. Épen ezért tehát, mivel egy szertartáskönyv van a kezünkben, nem várhatjuk tőle, hogy az Egyház szervezettségéről, az egyes egyházi vezetők szerepéről részletesen tájékoztasson bennünket. A protestáns szerzők szeretnek is a kath. egyházi szervezetek ellen abból érvelni, ami ebben a könyvben hiányzik s aminek az ő felfogásuk szerint nem lett volna szabad kimaradnia, ha az ősegyházban egyáltalában meglett volna. Harnack a Didaché egyik részéről (XV. 1. sk.) azt írja, hogy «az egész őskeresztény irodalomnak nincs még egy olyan része, mely a katolikus püspökség keletkezésének történetére oly fontos volna, mint ez a rész» (Prolegom. 141.).

Ahhoz azonban, hogy kellőképpen értékelni tudjuk, a Didaché egyes szavait, ismernünk kell először a könyv

tartalmát, továbbá meg kell állapítanunk, hogy a Didaché melyik korból származik s jogosan soroljuk-e azt az első század irodalmi termékei közé.

A könyv első része (I—VI. fej.) erkölcsi oktatást tartalmaz. «Két út van, az egyik az élet, a másik a halál útja. A két út között nagy különbség van. Az élet útja tehát ez: először Istent szeressed, aki teremtett, azután felebarátodat úgy mint tenmagadat; amit pedig nem akarsz, hogy neked tegyenek, te se tedd másoknak» (I. 1. 2.). Majd buzdításokat ad a különböző erények gyakorlására és intelmeket a bűnök elkerülésére. A halál útjáról így ír: «A halál útja ez: először is ez az út rossz és telve van átokkal: gyilkosság, házasságtörés, paráznaság, lopás, bálványimádás, babona, méregkeverés, rablás, hamis tanuzás, színlelés, kétszínűség, csel, kevélység, gonoszság, felfuvalkodottság . . .» és még felsorol egy csomó bűnt s így végzi: «szabaduljatok meg mindezekből» (V. 1. 2.).

Azután szól a keresztelés módjáról (VII.), a bűjtről (VIII.), majd azokat a hálaadási imákat közli, amelyeket az eucharisztia vételénél kell imádkozni (IX., X.). A második rész (XI—XV.) szól a keresztény egyházak egymással való érintkezéséről és az egyes hitközségek életéről. Ez a rész az, ami bennünket közelebbről érdekel.

Először inti őket, hogy csak azokat a tanítókat hallgassák meg, akik az igaz keresztény tant hirdetik nekik (XI. 1—2.). Majd a vándortanítókról (az «apostolokról») szól s megparancsolja, hogy azokat úgy fogadják, mint az Urat (3—4.), de ezek «ne maradjanak sokáig, hanem csak egy napig, vagy ha szükséges kettőig; ha valamelyik három napig marad, álprófeta az». A távozó apostoloknak nem szabad az útravaló kenyéren kívül semmit sem elfogadniok, «ha pénzt kér, akkor álprófeta» (5—6.). Az isteni sugallat hatása alatt beszélő prófétákat nagy tiszteletben kell tartani, de «ha azt mondja látomá-

sában : adj nekem ezüstöt vagy más hasonlót, ne hallgasatok rá ; ha ellenben azt mondja, hogy adjatok a szűkölködőknek, akkor senki se ítélje meg őt» (12.).

A XII. fejezetben meghagyja a híveknek, hogy az utazó testvéreket szívesen fogadják. Ezek se maradjanak azonban 2—3 napnál tovább. Ha valamelyik le akar ott telepedni, gondoskodjanak neki munkaalkalomról, «nehogy lustaságban éljen veletek a keresztény». Az olyantól pedig, aki nem akar dolgozni, hanem Krisztusból akar megélni, őrizkedjenek a hívek. Ha ellenben próféta, vagy igaz tanító akar letelepedni, élelmezéséről gondoskodjanak. Azonkívül élelmiszereikből, pénzükből, ruháikból adjanak ajándékokat a prófétáknak (XIII. fej.). Vasárnap össze kell jönniök a kenyértörésre, mely előtt a bűneiket is meg kell vallaniok, hogy tiszta legyen az áldozatuk. Aki haragot tart felebarátjával, ne jelenjék meg addig a gyülekezetben, míg ki nem békül a társával (XIV. fej.).

Ezután az egyházközség hierarchiájáról szól : «Válaszszatok azért magatoknak püspököket és szerpapokat (episcopos et diaconos, ἐπισκόπους καὶ διακόνους), akik méltók az Úrhoz, szelídek, nem pénzvágycok, igazmondók és kipróbáltak, nektek szolgálnak ugyanis ők is a próféták és tanítók szolgálatában. Ne vessétek meg őket ; a próféták és tanítók mellett ők is tiszteletet érdemelnek körötökben» (XV. 1—2.). Majd arról szól, hogyan kell egymással szemben a testvéri megintést végezniök s végül a XVI. fejezetben lelki éberségre inti őket. Azzal végződik ez a nagyjelentőségű irat, hogy az Úr el fog jönni és vele az összes szentek s akkor az egész világ meg fogja látni az Urat, amint jön az ég felhőiben.

A Didaché Bardenhewer szerint (Gesch. d. altchristl. Litt. 78.) az egykorú keresztény irodalmi termékek között nagy mértékben kitűnik az anyag gondos elrendezése, a kifejezések pontossága és a tartalom gazdagsága által.

2. A Didaché keletkezési ideje. A mi kérdésünkben ez az irat csak akkor bír súllyal, ha be tudjuk bizonyítani, hogy valóban még az első században keletkezett. Ebben a kérdésben a tudósok nagyon eltérő véleményeket nyilvánítottak. Voltak olyanok, akik a IV., V., VI. századig elmentek. A tudósok legnagyobb része azonban az első század mellett döntött. Az egész írás ugyanis a legnagyobb ősiség nyomát viseli magán. A keresztség és az eukarisztia ritusának egyszerűsége nagyon elüt a liturgia fejlődésének ama stádiumától, amelyet pl. a második század közepén Justinus írásaiban megfigyelhetünk. Az agapék, vagyis a közös szeretetlakomák még úgy látszik össze voltak kapcsolva az eukarisztikus áldozattal (X. 1. v. ö. Bardenhewer i. m.). A liturgia vezetői, vagyis a szentségek kiszolgáltatói itt még az «*episcopi et diaconi*» (XV. 1.), a presbyterekről még nem történik említés. A II. század elejétől kezdve a rangfokozatokat már legtöbbször ilyen sorrendben találjuk: *episcopi*, *presbyteri et diaconi*. Viszont az apostolok idejében ez a kifejezés: *episcopi et diaconi* többször előfordul (Filip, 1, 1.; Tim. 3, 2—13.). Továbbá a Didaché még nem említ eretnekségeket, bár egyes hamis tanítókról tud. Tehát mikor ez az irat keletkezett, akkor az Egyház ellenségei még nem voltak szervezve. Az első század végén keletkezett Barnabás-levél szerzője már használta a Didachét, amint azt Funk bebizonyította (Bardenhewer i. m. 80.).

E megfigyelések alapján a tudósok általában az első század végére teszik a Didaché keletkezését. Sőt vannak olyanok is (Sabatier, Bestmann, Nirschl, Cornely, München, Majocchi és mások), akik az első század közepéig visszamennek. A tudósok legnagyobb része azonban 80—100 közötti időszak mellett foglal állást, így Petersen, Langen, Aberle, Funk, Bickell, Renesse, Massebieau, Batiffol, Potwin, Schaff, Wordsworth,,

Chiapelli, Savi stb. (V. ö. Ehrhardt i. m. 63, 64.) Eszerint tehát a Didaché az őskeresztény egyház történetének egyik igen fontos okmánya, mely kellő elfogulatlansággal és szakértelemmel tanulmányozva, sok tekintetben fényt deríthet az ősi egyházak életére. Már most a legelső kérdés, amelyre figyelmünket ki kell terjesztenünk az, hogy kik voltak azok az apostolok, próféták, tanítók stb., akikről a Didaché említést tesz.

3. «Apostolok, próféták, tanítók.» A Didaché szerint az ősegyházban az evangélium hirdetőiként szerepeltek : apostolok, próféták, tanítók, episcopi (püspökök), diaconi (szerpapok). A szövegből kétségtelenül megállapítható, hogy az első három név a vándorló prédikátorokat jelenti, akik nem laktak állandóan a hitközségben, míg az «episcopus» és a «diaconus» a helybeli vezetőséget alkották. Hogy ezek a nevek milyen megbízatást, hatalmat s szerepet jelentettek, azt teljes bizonyossággal nem tudjuk a forrásmunkákból meghatározni. Mindazonáltal van elég szép számmal adatunk ebből a korból, amelyeknek összevetéséből mégis valamelyes képet alkothatunk magunknak e hithirdetők tevékenységéről.

Harnack (Mission 346 sk.) azt tartja, hogy ez a triász : «apostol, próféta, tanító» már a Krisztus korabeli zsidóságnál is előfordul. Próféta s tanítót (írastudót) tényleg ismertek a zsidók. Ami a zsidó apostolokat illeti, mi már fentebb kimutattuk, hogy a zsidóknál az «apostol» szó használata csak Kr. u. a III. században kezdődik. Annál kevésbé találjuk valahol is a Krisztus korabeli zsidóknál ezt a három nevet egy «triász»-ba egyesítve. Harnack szerint már most «az apostolok, próféták, tanítók» voltak a keresztény egyházban is a vezetők, míg az «episcopi» és a «diaconi» csak közigazgatási tisztviselők voltak az egyházközségben. Ez utóbbiaknak nem is volt joguk tanítani. Tisztelet is csak annyiban illette meg őket, amennyiben olykor a prófétákat helyettesítették.

Mi ezt a felfogást tévesnek tartjuk s ezért az eredeti forrásmunkák alapján meg akarjuk a kérdést vizsgálni közelebbről.

Harnack a szent Pál leveleire hivatkozik. Tényleg, Pál a korinthusiakhoz így ír: «némelyeket az Isten az anyaszentegyházban először apostolokká tett, másodszor prófétákká, harmadszor tanítókká, azután (adott némelyeknek) csodaerőt stb.» (1. Kor. 12, 28.). Ezekből a szavakból Harnack azt következteti, hogy Pál azért sorolja fel olyan nyomatékkal («először», «másodszor») az apostolokat, prófétákat, tanítókat, mert ez a sorrend egy elfogadott, megállapított, mondhatnánk hivatalos sorrend volt. Ezzel szemben mi leszögezzük, hogy Pál máshol is tesz említést ezekről az egyházi személyekről, illetve a nekik adott égi adományokról és egészen más sorrendben említi őket. Így pl. még ugyanabban a fejezetben (12, 8—9.) a jövendölés ajándékát «a bölcsesség beszéde», «a tudomány beszéde», «a gyógyítások ajándéka» és a «csodatevés» után említi. Viszont a rómaiakhoz írt levélben (12, 6—8.) a «tanítás» ajándéka a «szolgálat» (διακονία) után következik. Az efezusiakhoz írt levélben legutolsó helyre kerülnek a «tanítók»: «És ő adott némelyeket ugyan apostolokul, némelyeket pedig prófétákul, másokat evangélistákul, másokat pedig pásztorokul és tanítókul» (4, 11.). Ebből látjuk, hogy a Pál apostol mellett tevékenykedő embereknek nincs még hivatalos nevük. Aki jövendölési tehetséget kapott a Szentlélektől, azt prófétának nevezték, akinek a karizma a tanításra adatott, annak tanító volt a neve. Ezek a nevek tehát nem állást jelentettek, hanem az esetről-esetre adott rendkívüli ajándékokat. Annál kevésbé fogadhatjuk el azt a felfogást, mintha ezek a karizmatikus emberek bizonyos rangsorba lettek volna beosztva. Ez esetben ugyanis Pál különböző helyen nem említette volna őket különböző sorrendben.

A karizmatikus emberek között különösen a próféták voltak nagy becsben. Tekintélyük azonban nem volt nagyobb, mint az apostoloké és a presbytereké. Bizonyíthatjuk ezt Lukács szavaiból, aki megjegyzi, hogy Judás és Szilás Jeruzsálemben «első férfiak voltak a testvérek között», sőt «próféták voltak» (Ap. csel. 15, 22. 32.) és mégis a jeruzsálemi apostolok s presbyterek mint kiküldötteteket használták fel őket. A jeruzsálemi zsinaton a sokat vitatott kérdésben a döntést «az apostolok és presbyterek» hozzák meg (15, 23.), a «próféták» csak mint ennek a határozatnak a kihirdetői s esetleg mint végrehajtói szerepeltek.

Nézzük már most, hogy mit olvasunk a Didachében az apostolokról, prófétákról és tanítókról.

Az «apostol» szót a Didaché szerzője távolabbi értelemben veszi, nem a 12 apostol valamelyikét érti alatta, hanem a vándortanítókat, akik helységről-helysére járva, lelkes beszédeikkel élénkítették a keresztény hitéletet. Ismeretes dolog, hogy az «apostol» szót a szent könyvek is használják távolabbi értelemben. Az igazi apostolok követői és küldöncsei gyakran apostol néven szerepelnek a szentírásban. Így Barnabás is apostol nevet visel (Ap. csel. 14, 4. 14.), sőt valószínűleg Andronicus és Junias is. (Rom. 16, 7.) Az első században «apostol» (ἀπόστολος, küldött) alatt általában az evangélium hirdetésében fáradozó, az igazi apostolok által az egyes kisebb közösségek megtérítésére «küldött» keresztényeket értettek. Ezek a vándorszónokok nem pusztán jó előadóképességük, vagy tudományuk által tűntek ki, hanem főképen a Szentlélek rendkívüli lelki adományai által. Pál szavaiból kitűnik, hogy ezek a vándortanítók is karizmatikus lelkek voltak: «némelyeket az Isten apostoloknak tett» (I. Kor. 12, 28.), vagy «ő adott némelyeket apostolokul» (Ef. 4, 11.). Karizmájuk abban nyilvánulhatott meg, hogy mikor beszédeket intéztek a keresztényekhez a

jámbor gyülekezetekben, a Szentlélek a rendes emberi képességen felül nagyobb szónoki erőt és sikert juttatott nekik. Épen karizmatikus adományaik révén a Didaché az «apostol» és «próféta» szavakat majdnem egy értelemben veszi s fel is cseréli. Így a túlságos sokáig időző, vagy pénzt kérő apostolt «álprófétának», nem «alapostolnak» nevezi kétszer is (XI, 5, 6.). A híveknek meg kellett bizonyosodniuk arra nézve, hogy az apostol a Szentlélek Isten sugallata által beszél-e. Úgylátszik, már az első században is voltak olyanok, akik haszonlesésből, vagy dicsőségvágyból az egyszerűbb keresztényeket meg tévesztetni törekedtek. Az igazi apostolnak az alapostoltól való megkülönböztetésre alapul szolgált az apostol viselkedése. Ha két napnál tovább maradt a községben (XI. 5.), ez már annak a jele volt, hogy nem a Szentlélek irányítása alatt dolgozik. Ugyanez áll akkor is, ha a szükséges útravalón kívül még pénzt is kér (XI. 6.). Az igénytelenség és önzetlenség igen könnyen felismerhető ismertetőjelei voltak a jóhiszemű apostoloknak. Az ilyenekkel szemben azután a keresztények nagy tisztelettel viseltettek. S ez a tisztelet nemcsak a személynek, hanem az apostolnak is szólt, mert hiszen e pontban «az Evangélium parancsát» kellett követniök. «Az apostolt, aki hozzátok jön, úgy fogadjátok, mint az Urat», inti a Didaché a keresztényeket (XI. 4.).

A proféták még a vándorapostoloknál is nagyobb tiszteletnek örvendtek. «Nagyon elterjedt felfogás az, írja Harnack, hogy a proféták Jézus és az apostolok korában már régen kihaltak, holott maga az újszövetség is tiltakozik e téves nézet ellen» (Mission. 344.). Keresztelő szent Jánost általában profétának tartották. A jobbhiszemű zsidók Jézust is a proféták egyikének hitték. Sőt abban sem láttak semmi hihetetlen, hogy egy proféta feltámadjon és újra megjelenjék az emberek között. Így Heródes és a zsidó nép egy része Jézusról

azt hitte, hogy ő a feltámadt Keresztelő János (Luk. 9, 8. 9.). Hivatalosan ugyan a sadduceusok s általában a zsidó vezetőség nem ismerte el a prófétákat s azt hirdette, hogy a próféták száma már betelt. Tette pedig ezt azért, hogy ne kelljen az új próféták által kimutatott követelményeknek megfelelnie. A hivatalos zsidóság illetően magatartása azonban nem jelenti azt, mintha próféták abban az időben nem lettek volna, sőt még azt sem, mintha a zsidó nép nem várta volna s megjelenésük után ne tisztelte volna a prófétákat, hanem mindössze csak annyit jelent, hogy a vallási tekintélyére féltékeny zsidó főpapság nem volt hajlandó hatalmát a próféták kezébe átadni. Josephus Flavius és Philó is prófétáknak adták ki magukat (Harnack u. o.), ami mutatja, mily nagy volt a vágy a zsidók között még a diaszpórában is a próféták után.

A Lélek azonban Krisztus megjelenése után nem a zsidók között, hanem a keresztények között támasztott prófétákat, még pedig nagy számban. A szentírásban többször olvasunk az ő működésükről. Lukács pl. így ír: «Ama napokban Jeruzsálemből próféták jövének le Antiochiába, azoknak egyike, névszerint Agabus, felkelvén, a Lélek által jelenté, hogy nagy éhínség lesz az egész föld kerekségén. Ez be is következett Claudius idejében» (Ap. csel. 11, 27. 28.). Isten a kereszténység elterjedése idejében oly nagy mértékben adja a prófétálás kegyelmét, hogy Pál rendszabályokat ír elő, amelyeket a prófétáknak a prófétálás idején be kell tartaniok (I. Kor. 14. 29—33.). Ugyancsak Pál bizonyítja, hogy a prófétálás ajándéka nagyobb, mint az idegen nyelvek ajándéka (14, 2. sk.). Az egész bizonyításból kitűnik, hogy a próféták úgy a szent Pál, mint a keresztények szemében igen nagy tiszteletben állottak, bár — mint fennebb láttuk — az apostolokkal és presbyterekkel szemben alárendelt viszonyban voltak.

A Didaché is sokat foglalkozik a prófétákkal. A «próféta» szó 15-ször fordul elő, míg az «apostol» és «tanító» szó csak 3-szor, az «episcopus» és «diaconus» pedig csak egyszer. A prófétákra is áll az a szabály, mint az apostolokra, hogy viselkedésük után kell megítélni, vajjon igaz próféták-e vagy álpróféták (XI. 8.). Ha a próféta azt mondja: terítetek asztalt s maga is eszik a prófétált ételekből, akkor álpróféta (XI. 9.). Ha nem teszi meg azt maga is, amire másokat tanít, szintén álpróféta. (XI. 10.) Ha azonban az illető életével igazolja, hogy igaz próféta, akkor nagy tiszteletben kell részesíteni. Aki az ilyen prófétát megsérti, olyan bűnt követ el, mely nem bocsáttatik meg. (XI. 7.) Ez a kijelentés: «minden bűn megbocsáttatik, ez a bűn azonban nem bocsáttatik meg», természetesen csak a hitközség részéről s nem az Isten részéről való bűnbocsánatra vonatkozik.

A vándorapostolokkal szemben a prófétáknak meg volt az a kiváltságuk, hogy ha akartak, letelepedhettek a községben. «Minden igaz próféta, aki le akar telepedni nálatok, méltó az élelmére» (XIII. 1.). A hívőknek kötelességük volt («adj a parancs szerint» XIII. 5, 7.) a próféták eltartásához hozzájárulni. A szerző megparancsolja nekik, hogy az olajból, borból, ruhából, pénzből, állatállományból a legjavát adják a prófétának. A meny nyiséget azonban mindenki maga határozhatta meg, «amint neked tetszik» XIII. 7.). Nem minden községben volt próféta, az ilyen helyeken az ajándékokat a szegényeknek kellett adni (XIII. 4.). A próféták iránti kötelező adakozást így indokolja a Didaché: «Mert ők a ti legfőbb papjaitok (οἱ ἀρχιερεῖς ὑμῶν)» (XIII. 3.). Ez a kifejezés nem szükségképpen jelenti azt, hogy a próféták végezték volna a keresztyének liturgiáját. Funk szerint (Opera patrum. ICL. XXI.) ez a kifejezés az ószövetségre utal és azt jelenti, hogy amint az ószövetségi pap-ságnak a termények legjavát kellett felajánlania, úgy a

keresztények is kötelesek ezt megtenni a prófétákkal szemben, akik náluk a papok helyét pótolják.

Meg kell még emlékeznünk a «tanítók»-ról (doctores, διδάσκαλοι). A vándorapostoloktól ezek abban különböztek, hogy letelepedhettek egy községben és annak az egyháznak állandó munkásaivá lehettek. Az ő igazhitűségüket nem annyira viselkedésükből, mint inkább tanításaik tartalmából ismerhették meg a keresztények. Ha hamis tant adott elő, akkor nem volt szabad őt hallgatniok, ha pedig megegyezett a tanítása e könyvben foglaltakkal, akkor úgy kellett őt fogadniok, mint az Urat (XI. 1, 2.). Előadási módjuk a prófétáktól abban tért el, hogy ezek elragadtatásban (in spiritu) beszéltek, míg a «tanítók» a nép egyszerű nyelvén adtak elő. Ellátásukról szintén a nép gondoskodott, mert «az igaz tanító is méltó, mint a munkás az ő élelmére» (XIII. 2.).

Az elmondottakból látjuk az «apostol», a «próféta» és «a tanító» szerepét az első század végén a keresztény hitközségekben. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy azok a hithirdetők, akik ebbe a három kategóriába tartoztak, a mozgó elemet alkották az őskeresztény hitközségben. Ez egészen kétségtelen a vándorapostoloknál, akiket szinte megsajnálunk, hogy a második napot is már csak mintegy kegyelemből tölthették abban a községben, ahol tanítottak s mindjárt újból venni kellett a vándorbotot és tovább gyalogolni. De a próféták és tanítók is legtöbbször vándorlók voltak, s csak mint kivételt említi a Didaché, hogy ezek egyes helyeken letelepedtek, («ha le akar telepedni nálatok . . .») (XIII. 1.). Ezek tehát nem voltak állandó vezetői, előjárói a hitközségeknek.

Kiket tekintsünk már most ezen egyházak hivatott vezetőinek? A Didaché még két nevet említ: episcopi et diaconi. Vizsgáljuk meg ezeknek a helyzetét a Didaché szavai alapján.

4. A püspökök és szerpapok. Ha figyelmesen olvassuk

a Didaché szövegét, az összefüggésből megállapíthatjuk, hogy mi volt az «episcopus»-ok és «diaconus»-ok teendője. A XIV. fejezetben ugyanis a Didaché a miseáldozatról szól s közvetlenül utána így folytatja: «Válasszatok tehát magatoknak püspököket és szerpapokat...» Mi sem természetesebb eszerint, mint hogy a püspökök és szerpapok dolga volt a liturgikus cselekmények végzése, legelsősorban a miseáldozat bemutatása. Ezekről a püspökökről és szerpapokról egészen másképpen beszél a Didaché, mint a prófétákról s a többi vándorapostolokról, más jó tulajdonságokat kíván meg náluk. Szelideknek kell lenniök, azután önzetleneknek, igazbeszédűeknek, megbízhatóknak. Szóval olyan jellemvonásokat tulajdonít nekik, amilyenek általában a bölcs vezetőket, a gondos előljárókat jellemzik. Ezeknél nem annyira az ihletettséget, sugalmazottságot, szónoki képességet keresik, hanem a megfontoltságot, bölcs mérsékletet. Ha visszagondolunk arra, hogy Pál is ilyenféle tulajdonságokat kívánt meg a püspököktől, amint azt a Timotheushoz és Titushoz írt levelekben kifejtette, akkor megállapíthatjuk, hogy itt a püspököknek ugyanaz a szerepük van, mint amilyen volt abban az időben, mikor szent Pál az említett leveleket írta.

A Didaché mintegy összehasonlítja a püspököket és a szerpapokat a prófétákkal és tanítókkal s ebből az összehasonlításból Harnack messzemenő következtetéseket von le. A püspökökről és szerpapokról a Didaché t. i. így ír: «nektek szolgálnak ők is a próféták és tanítók szolgálatában. Ne becsüljétek tehát le őket; ők is tiszteletet érdemlő emberek közöttetek a próféták és tanítók mellett» (XV. 1, 2.). Harnacknak feltűnik, hogy a híveket figyelmeztetni kell a püspökök és a szerpapok tiszteletére s hogy azok csak a próféták és tanítók mellett vagyis tulajdonképpen csak azok után részesülnek tiszteletben (Dogmengeschichte 236.).

Harnack kissé nagyítja a Didaché szavainak jelentőségét. Annyi kétségtelen, hogy a Didaché szerint a próféták és tanítók nagyobb érdeklődésben s figyelemben részesültek, mint a helyi előljárók. Ennek oka egyrészt az, hogy az idegenből jött szónokokat rendesen nagyobb kíváncsisággal hallgatják, mint azokat, akiket már megszoktak. Az idegeneknek nem is ismerik annyira az emberi gyöngéit, mint a községbelieknek s így tehát velük szemben az osztatlan tisztelet kevesebb akadályba ütközik. Másrészt a vándortanítók, akik feltűnő természetfeletti adományokkal rendelkeztek, épen ezen adományaik révén jobban felkeltették az emberek kíváncsiságát, érdeklődését. Az egyszerű nép látva a Szentlélek meg-megújuló csodáit ezekben az emberekben, önkénytelen csodálattal viseltetett irántuk. Ezekkel a természetfeletti adományokkal azonban nem járt semmiféle lelki hatalom a hívek kormányzására. Sehol nem olvassuk, hogy a próféták megbízásokat, rendeleteket adtak volna, vagy hogy másokat küldöttek volna. Ezek az adományok nem jelentették még azt sem, hogy az illető magasabb lelki tökéletességgel rendelkezik, mint a nem-karizmatikus emberek, mert hiszen ezeket a karizmákat nem kitüntetésképpen adta a Szentlélek az egyes személyeknek, hanem elsősorban abból a célból, hogy a keresztény tan elterjedését elősegítse. Mikor Jézus még nyilvános működése alatt elküldötte apostolait, hogy hirdessék a szomszéd falvakban az ő tanítását, még az iskarióti Judás is az apostolok között volt. Ő is kapott tehát Jézustól a többi apostolokkal együtt csodatevő hatalmat s valószínűleg tett is csodát, bár lélekben már akkor sem volt olyan tiszta lelkiületű, mint amilyen volt akárhány Jézus többi tanítványai közül, akik pedig nem kaptak csodatevésre hatalmat. Az őskeresztények is tudták azt, hogy a karizmatikus ajándékok nem jelentenek sem joghatóságot,

sem nem föltétlen jelei magasabb lelki tökéletességnek, mégis könnyen megértjük, hogy egy feltűnő, csodálatos esemény a hívő népből tiszteletet és hálát váltott ki a csodatevő próféta iránt.

Feltűnhetik továbbá valakinek, hogy a Didaché szerint a keresztények választják a püspököket és szerpapat. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a választás, vagyis a közbizalmat élvező személy kijelölése még nem jelenti azt, hogy a püspökök a néptől kapták a rendi hatalmat és a joghatóságot is. Hogy ki szentelte a kiválasztott embereket püspökökké s ki adta meg nekik a hívek felett a kormányzási hatalmat, arról a Didaché nem szól. Ezen különben nem csodálkozunk, mert hiszen amit a Didaché a püspökökről és a diakonusokról mond, az mindössze öt sor. A könyvnek t. i. az a célja, hogy a keresztény híveket egynéhány kötelességre, amiket könnyebben ellefelejtettek, figyelmeztesse, tehát nem a püspökök hatalmáról és kötelességeiről értekezik. Ugyanez a magyarázata annak is, hogy a presbyterekről sem találunk említést. Különben lehetséges az is, hogy az «episcopis» szó alatt a presbytereket is értették, vagy hogy kisebb egyházakban talán nem is voltak presbyterek, mert maga a püspök elvégezte a szükséges teendőket. Ebből a hallgatásból azonban nem szabad arra következtetni, mintha az Egyházban ez időben egyáltalában nem lettek volna presbyterek. Amint az apostolok leveleiből és Lukács írásaiból láttuk, a 60-as években a presbyterek még szerepelnek. Viszont az első század utolsó éveiben már megint találkozunk velük (római Kelemen, antioch. Ignác), nem valószínű tehát, hogy a közbeeső időben a presbyterek működése szünetelt volna. Legalább is tudományos történeti alapon ezt állítani nem lehet pusztán csak azért, mert az említett öt sorban a Didaché a presbyterekről nem szól.

5. Az egyházközségek szervezettsége. A Didaché kora-

beli egyházakat tehát tekintélyek irányítják. Szervezett egyházközségek vannak, amelyek a vallási élet minden vonalán egységesnek bizonyulnak. Ha nem volna ezekben az egyházakban irányító tekintély, nem tudnánk megérteni azt a hitbeli egységet, melyről a Didaché tanúságot tesz. Már maga a Didaché címe: «A 12 apostol tanítása» mutatja, hogy a keresztény tan egy változatlan egész, melyhez hozzáadni vagy abból elvenni nem szabad. Látjuk a vallási türelmetlenség megnyilatkozását a Didaché parancsában: «Ha egy tévtanító más tanítást ad elétek, mely szakadást okozhat, akkor azt ne hallgassátok» (XI. 2.). De nemcsak a tanításban, hanem a vallásosságban, a jócselekedetekben is egységesek voltak a keresztények, mert valamennyien az Úr parancsához alkalmazkodtak, bizonyára valamilyen tekintély ellenőrzése mellett: «Úgy imádkozzatok, alamizsnálkodjatok s mindent úgy tegyetek, ahogy tanítja az Úr evangéliuma» (XV. 4.). Ez az egység domborodik ki az Egyház megállapított, szervezett kultuszában. Parancsolt böjti napok vannak, még pedig a szerda és a péntek (VIII. 1.). Elő van írva, hogy naponként háromszor kell a Miatyánkot elmondani (VIII. 3.). Részletesen elmondja a keresztség anyagát, alakját, még azt is meghagyja, kinek és mennyit kell böjtölnie a keresztség felvétele előtt (VII. 1, 4.). Az Oltáriszentségben csak megkeresztelt embereknek szabad részesülniök (IX. 5.). A miseáldozat bemutatására a keresztényeknek vasárnap össze kell gyűlniök egy helyen, az áldozat előtt azonban bűneiket meg kell vallaniök és a haragosoknak ki kell békülniök (XIV. 1–3.). A szentáldozás előtt és után közösen imádkoznak. Az imaszövegeket megtaláljuk a IX. és X. fejezetekben.

Ezt az egységet nemcsak az egyes hitközségek kerekein belül találjuk meg, hanem az egyetemes Egyházban is. A vándorapostolok, akik összeköttetést létesítenek a

különböző egyházközségek között, ennek az egyetemes egységnek hivatott munkásai. Azonkívül az egyes hitközségek keresztény tagjai abban a tudatban élnek, hogy nemcsak ők képviselik a kereszténységet, hanem hogy Krisztus tana az egész világon el van terjedve. Ezért az eukarisztikus hálaadó imában imádkoznak az egész Egyházért: «Emlékezzél meg, Uram, a te Egyházaadról, hogy megszabadítsad azt minden bajtól és tökéletesítsd a te szeretettedben. Gyűjtsd össze azt megszentelve a négy égtájról a te orszáгодba, melyet készítettél neki» (X. 5.). A keresztények érezték tehát, hogy ők az egyetemes Egyház tagjai, ennél fogva a más hitközségekhez tartozó keresztények nekik testvéreik. Hogy ez a testvériség mennyire nemcsak elvont ideológia volt, hanem gyakorlat, mutatja a XII. fejezet, mely az utazó testvérek szíves befogadásáról szól: «Mindenkit, aki az Úr nevében jön (vagyis keresztény), fogadjatok be». «Ha valaki átutazóban van nálatok, segítsétek, ahogy tudjátok.» Ha le akar telepedni, akkor munkaalkalomról kell gondoskodni számára (XII. 1—4.).

Látjuk tehát, hogy a Didaché korában is megtaláljuk az Egyházban az egységnek, összetartásnak, szervezettségnek azokat a lényeges elemeit, amelyeket az apostolok korában élő első keresztény generációnál megfigyelhettük.

XI. AZ EGYHÁZ SZERVEZETE RÓMAI SZENT KELEMEN IDEJÉBEN.

1. **A római Kelemen egyénisége.** A Didaché szerzőjéről semmi biztos adatunk sincs, keletkezési idejét és helyét illetően is csak többé-kevésbé valószínű találgatásokra vagyunk utalva. Ezzel szemben az a levél, amelyet római Kelemen a korinthusiaknak írt, a különböző őskeresztény írók műveiből merített adatokkal úgy körülmásztatható, hogy annak keletkezési körülményei meglehetősen világos fényben állnak előttünk. Maga római Kelemen is kétségtelenül történeti személy («historisch greifbar», Bardenhewer), akinek helyét az első század végén szereplő személyek között pontosan megjelölhetjük.

Ki volt ez a római Kelemen?

Ha valaki egyfolytában figyelemmel elolvassa római Kelemen levelének 65 fejezetét, letéve kezéből ezt a tanulmányt is beillő levelet, meg fogja állapítani, hogy aki ezt írta, annak nagyműveltségű, mély érzésű, szónoki erővel bíró embernek kellett lennie. Korinthusban anarkia, lázadás volt, mikor ez a levél készült, de a levélíró tudásának, apostoli lelkesedésének, önkénytelenül is fel-feltörő szónoki hevének erejével úgy elárasztja őket, hogy a korinthusiak még 70 év múlva is a szent könyvek mellett a templomban olvasták ezt a levelet.

Római Kelemen az őskeresztény írók egyértelmű tanúsága szerint szent Péter utódainak egyike volt a római püspöki székben. Irenaeus lyoni püspök († 202) szerint Kelemen szent Péternek harmadik utóda volt : az első

Linus, a második Anacletus, a harmadik Clemens (Adv. haer. 3. 3. 3.) Szent Jeromos († 420.) is így sorolja fel az első pápákat Péter után: Linus, Anacletus, Clemens (De vir. ill. c. 15.). Eusebius, az «egyháztörténelem atyja» († 340.), szintén ezt a sorrendet közli s azt állítja, hogy Kelemen 9 évig volt római pápa, még pedig Domicián császár (81—96.) tizenkettedik esztendejétől Traján császár (98—117.) harmadik évéig (Hist. eccl. 3, 15., 34.). Eszerint tehát Kelemen, akit az utókor római Kelemennek szokott nevezni, körülbelül 92—101-ig volt római pápa.

Korábbi életéről keveset tudunk (l. bővebben Bardenhewer. Gesch. d. altchr. Litt. I. 100.). Az kétségtelen, hogy a nagy apostolokkal, Péterrel és Pállal személyes érintkezésben állott. Egyesek szerint szent Pál levelét a zsidókhoz ő fordította le héberből görögre. Origenes és Eusebius egyértelműleg azt tartják, hogy római Kelemen azonos azzal a Clemens-szel, akit szent Pál a filippiekhez írt levelében (4, 3.) mint kiváló munkatársat megemlít. Nem fogadhatjuk el az úgynevezett Klementinák meséjét, mely szerint Kelemen a fláviai császárház leszármazottja lett volna. Hasonlóképen elvetik a tudósok újabban azt a véleményt is, mely római Kelemen azonosnak tartja azzal a Titus Flavius Clemens nevű konzullal, akit mint keresztényt 95, vagy 96-ban lefejeztek. Római Kelemen valószínűleg nem is pogánykeresztény, hanem zsidókeresztény volt, legalább is arra enged következtetni az a körülmény, hogy a korinthusiakhoz írt levél tartalmában és formában nagyon támaszkodik az ószövetségi szentírára. A későbbi századok mint vértanút tisztelték. Vértanúságáról azonban semmi közelebbi adatunk sincs.

2. A korinthusiakhoz írt levél. Római Kelemen írásai közül csak a korinthusiakhoz írt levele maradt hátra. A többi régi iratok, melyeket neki tulajdonítanak (II. ad Cor., ep. ad Virgines, Clementinae), jóval későbbi kelet-

keztek. A korinthusiakhoz írt I. levelének eredetisége, illetve szerzősége felől manapság már semmi kétség sincs. Dénes, korinthusi püspök 170 körül a Szótér pápának levelére adott válaszában ezt írja: «Ma ültük meg az Úr szent napját és ez alkalommal felolvastuk a ti leveleteket, melyet ezentúl is lelkünk épülésére fel fogunk olvasni, ép úgy mint a régebben Kelemen által nekünk írt levelet felolvassuk» (v. ö. Eus. Hist. eccl. 4, 23., 11.). Ha más adatunk nem is volna, ez egy adat révén minden kétséget kizáróan megállapíthatnánk a korinthusiakhoz írt levél eredetiségét (Bardenhewer i. m. 102.). Polikárp szmírnai püspök, a filippiekhez írt levelében már felhasználja ezt a levelet. Eusebius (i. m. 4, 22.) tanuskodik arról, hogy Hegesippus szerint Kelemen tényleg írt levelet a korinthusiakhoz és hogy ez akkor történt, mikor Domicián császár idejében lázadás tört ki Korinthusban. Ez az adat fontos és azt is megállapíthatjuk belőle, hogy a korinthusiakhoz írt levél még Domicián császár életében († 96.), tehát körülbelül 95, vagy 96-ban készült. Eszerint tehát római Kelemen leveléből az első század végén élő keresztény Egyházat ismerjük meg, még pedig a legilletékesebb tanu, a római püspök leírásában. Már az ősegyházban nagy tekintélye volt ennek a levélnek. Irenaeus (Adv. haer. 3. 3. 3.) nagyon kiváló iratnak mondja s e kiválósága és megbízhatósága főleg azon alapul, hogy Kelemen látta az apostolokat, beszélt velök s így az apostolok szavai még az ő fülében csengenek, az ő tanításuk még az ő szeme előtt lebeg. A későbbi keresztény századok a római Kelemen levelében az apostoli kor hű tanubizonyosságát látták s mint Jeromos említi, még az V. században is a keresztény istentiszteletek alkalmával nyilvánosan felolvasták. Az V. században készült alexandriai kódex mindjárt a szentírási könyvek után közli.

Ezt a levelet nemcsak a szerzőnek az apostoli korról való érintkezése miatt becsülték, hanem gazdag tartalma

miatt is. A szerző azt a mindenféleképpen kényes feladatot, mely a korinthusi egyházban kitört lázadásból kifolyólag reá háramlott, nagy körültekintéssel, érett emberismerettel, tapintatos lélekkel oldotta meg. A nyugtalankodókat atyai szeretettel, de egyúttal az előljáró bátor szigorúságával is rendre intette, őket erős és méltóságteljes hangon az egyházi szervezet szükségességéről kioktatta s amellet az akkori egyházi életről — igaz, hogy csak nagy vonásokban — olyan áttekinthető képet festett, melyért mi nagyon hálásak lehetünk. Nyelve nem a klasszikus görög írók nyelve, de azért mindenesetre irodalmi görög nyelv, mely a tartalom lelkesedését, itt-ott elragadó ékes-szólását találóan adja vissza. Remekbe készült dolgozat ez, nincs sehol egy bántó kifejezés, a külső forma is lágyan simul a belső, magasztos tartalomhoz.

A levél ezzel a felírással kezdődik: «Az Isten egyháza, mely Rómában tartózkodik, az Isten egyházának, mely Korinthusban tartózkodik, azoknak, akik az Isten akaratára folytán a mi Urunk Jézus Krisztus által meghivattak és megszenteltettek». A levélíró mindjárt a levél elején kifejezi, milyen alkalomból írja a levelet. Korinthusban ugyanis «egynehány meggondolatlan és merész ember» az egyházi vezetőség ellen fellázadt s a hitközség előljáróit állásukból elűzte. A római Egyház erről a sajnálatos eseményről valószínűleg a Korinthusban megfordult római keresztényektől szerzett tudomást s a pápa a béke helyreállítása céljából írja ezt a levelet. Emlékezetükbe hozza a régi korinthusi egyház virágzó állapotát és rámutat a jelen szomorú helyzetre (1, 3.). Azután az első részben (4—36.) tanítást ad az irigység és versengés bűnös voltáról, emlékezteti őket a bűnbánat szükségességére s ajánlja a különböző erények gyakorlását. A második részben (37—61.) szól az egyházi hierarchia szükségességéről, majd a híveket engedelmességre, a lázadás előidézőit pedig töredelemre inti. Az utolsó fejezetekben

(62—65.) reményét fejezi ki, hogy a béke Korinthusban nemsokára helyre fog állani.

Mi lehetett a lázadás oka? Római Kelemen ezt nem említi, amit egészen természetesnek találunk, hiszen a vitatkozás tárgyának a boncolgatása egy harmadik által rendesen nem szokta a kívánt békét eredményezni. A szöveg egyes szavaiból egyesek (Wrede W.) arra következtetnek, hogy karizmatikus tanítók, vagy vándorproféták lázították fel a népet a nem-karizmatikus vezetők ellen. Ez a felfogás nem állja meg a helyét, mert hiszen ebben az időben a legnagyobb valószínűség szerint sem Rómában, sem Korinthusban nem voltak már ilyen rendkívüli adományokkal megáldott lelkek. Római Kelemen korában a karizma már nem is rendkívüli, természetfeletti ajándékokat, pl. csodatevő hatalmat jelent, hanem csak általában kegyelmet (38, 1—2.). Ha pedig profétákról van szó, akkor nem az ilyen karizmatikus embereket kell értenünk, mint a Didachéban, hanem az ószövetségi profétákat, Illést, Elizeust, Ezekielt (17, 1 ; 43, 1.). Harnack viszont azt tartja, hogy a lázadás egyenesen az előljárók állása ellen irányult, amennyiben egyesek a vezetőket nem tartották jogosultaknak a kormányzásra s egyáltalában tagadták az egyházi hivatalok létezésének szükségességét (Ehrhard. Die altchr. Litt. 73. sk.). Mi ezt a véleményt nem tartjuk valószínűnek, sem a levélből bebizonyíthatónak. A vitatkozásra hajlamos korinthusiak bizonyára kifogásoltak valamit a vezetők eljárásán, vagy valamilyen kérdés feletti vitában az ellenfél nem volt hajlandó elfogadni a hivatalos egyház álláspontját s az így keletkezett harcban a fiatalabbak annyira elragadtatták magukat, hogy az egyház előljáróit állásukból elűzték.

3. Az Egyház előljárói római szent Kelemen idejében. Római Kelemen leveléből a különböző pártállású szerzők a legkülönbözőbb tanításokat olvassák ki az Egyház

szervezetére vonatkozólag. Egynehányata legmerészebbek közül meg akarunk említeni. Wrede szerint e levélből élénk táruuló kereszténység még egészen az ószövetség hatása alatt áll és a paulinizmus szellemétől egészen mentes. Lemme L. szerint e levél kereszténysége alig érdemli meg a kereszténység nevét, helyesebben lehetne azt reformált zsidó vallásnak nevezni. Szerinte a korinthusi egyház presbyteriumában antiszemita irányzat kerekedett felül s ez ellen akart Kelemen a római filoszemiták nevében e levéllel tiltakozni. Bang J. P. szerint ez a levél már nem tükrözi vissza az evangéliumi kereszténységet a maga eredeti mivoltában, de azért mégsem mondható, hogy Kelemen idejében már törvényesen megszervezett kereszténység lett volna. Ellenkezőleg, a Kelemen üdvösségtanában még «a hit az, ami megigazulttá tesz» (v. ö. Ehrhard. i. m. 76—77.). Mily téves utakon járnak ezek a szerzők, mutatja az, hogy még a protestáns Sohni is elismeri Kelemen levelének katolikus szellemét. Szerinte itt jelenik meg először az «egyházjog», mely tulajdonképpen éles ellentétben áll Krisztus tanításával; itt születik meg a katholicizmus (Harnack. Entstehung. 142. sk.).

Nézzük már most, milyen volt az Egyház élete római Kelemen idejében. Legelsősorban itt is azt akarjuk megállapítani, hogy kik voltak az Egyház vezetői. Erre a kérdésre igen alapos választ kell találnunk e levélben, mert hiszen római Kelemennek éppen az volt a célja, hogy a lázadó korinthusiaknak lelkükre kösse az egyházi előljárók tiszteletét, a velük szemben kötelező engedelmességet. Igaz, hogy a levélíró feltételezi a korinthusiaknál az egyes egyházi állások ismeretét s ezért azoknak leírásával nem foglalkozik, nem sorolja fel a különböző hierarchiai fokozatokat, de annál behatóbban ismerteti, milyen hatalommal rendelkeznek az egyházi előljárók és hogy kitől kapták ezt a hatalmat.

Előre kell bocsátanunk, hogy az egyes egyházi hivatalok elnevezése ebben a korban még bizonyos ingadozást mutat. A II. században használt terminológia «episcopus, presbyter, diaconus» az első század végén még nem fejez ki külön rendi fokozatokat az Egyházban. Más szóval ez annyit jelent, hogy ahol «presbyter» kifejezést találunk, ott nemcsak az áldozó papokra kell azt értenünk, hanem a püspökökre is, vagyis mindazokra a főbb előjárókra, akik a kézfeltétel által rendi hatalmat kaptak a liturgia végzésére. Római Kelemen a hitközség előljáróit általában «οἱ πρεσβύτεροι, presbyteri» néven említi, csak egyhelyütt fordul elő «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι, episcopi et diaconi» kifejezés (42, 4.). Vajjon az «episcopi» szó alatt csak a püspököket érti-e, vagy a papokat is, nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni. Hangsúlyoznunk kell azonban azt, hogy az «episcopus» és «presbyter» szavak tágabb értelemben való használata, mikor tudniillik a presbyter szó alatt a püspököket is kell értenünk, az episcopus szó alatt pedig esetleg az áldozó papokat is, nem jelenti azt, hogy a püspökök és papok között abban az időben nem volt semmi rendi és hatalmi különbség (Tixeront. Hist. des Dogm. I. 137.). Ezek a nevek az első században még nem voltak terminus technikusok, ennél fogva azokat bátran lehetett felváltva használni olyan állások megjelölésére, melyek viszont egymásközt nagyon különböztek úgy a méltóságot, mint a hatalmat tekintve. Másrésztől mi is Tixeront-nal rendkívül valószínűnek («infiniment vraisemblable») tartjuk, hogy az apostolok idejében nem volt minden egyes egyháznak külön püspöke, mert egyes hitközségek oly kicsik voltak, hogy nem szolgálhattak elegendő alanyul a püspöki hatalom gyakorlására. Maguk az apostolok gyakorolták ilyen helyen a püspöki hatalmat. Ilyen helyütt a tanítást s a kultusz szolgálatait az apostolok által rendelt presbyterek látták el. Más egyházakban, ahol sok hívő volt, az apos-

tolok püspökségeket állítottak fel; így Jeruzsálemben, Antiochiában, Athénben, Alexandriában, Rómában a püspökségek a hagyomány szerint apostoli alapítások. Minthogy tehát az egyházi állások alapításában az apostolok is különböző gyakorlatot követtek, ahogy tudniillik a szükség kívánta, nem csoda, ha még az első század végén sincs egészen egyforma s véglegesen megállapított elnevezése az egyes hierarchiai fokozatoknak. Ujabban Holtum amellet foglalt állást, hogy az egyházi hivatalokat megjelölő terminológia már valószínűleg az apostolok idejében kifejlődött (*Die Terminologie bez. der kirchl. Aemter stb. Theologie und Glaube. 1927. 461—488.*). Érvelésével azonban nem tudott bennünket meggyőzni.

Az elnevezés különben itt lényegtelen dolog; az igazán lényeges az, hogy voltak-e előjárók az Egyházban és milyen hatalom volt a kezükben? Római Kelemen nemcsak mellékesen érinti ezt a kérdést, hanem foglalkozik vele, még pedig nem mint valami elvont tantétellel, hanem mint egy olyan kérdéssel, mely a korinthusiak lázadása folytán egészen praktikus jelentőséggel bír. A bizonyításban nem támaszkodhatott magánvéleményekre, ha azt akarta, hogy a tömegekre hatást gyakoroljon, hanem érveit a keresztények közmeggyőződéséből, általánosan vallott hitéből kellett merítenie. A levél írója magas állású személyiség, akire minden keresztény tisztelettel tekint fel, életkorát tekintve pedig aggastyán. Ha valaki, akkor ő tudhatta, milyen volt az Egyház gyakorlata e kérdésben az apostolfejedelmek idejében s azok halála után. Minden túlzást kizár a levélíró egyénisége s azután a levélíró célja. Ha ugyanis sikert akart elérni, vigyáznia kellett, hogy a való tényállástól, melyet a korinthusi keresztények is ismertek, el ne térjen. Mit tanít már most római Kelemen az egyház előjáróiról? Kimutatja róluk, hogy amint Krisztust az Isten küldötte, úgy az apostolokat s az általuk rendelt

püspököket Krisztus küldötte. «Az apostolokat az Úr Jézus Krisztus küldötte hozzánk, az evangélium hirdetésére, Jézus Krisztust pedig az Isten küldötte. Tehát Krisztus az Istentől, az apostolok Krisztustól s mindez a maga rendje szerint történt Isten akaratából. Az apostolok tehát megkapták a parancsokat s miután a mi Urunk Jézus Krisztus feltámadása őket a hitük felől teljes bizonyossággal töltötte el, az Úr szava pedig megerősítette őket, a Szentlélek segítségét biztosra véve, elindultak hirdetni az Isten országának az eljövetelét. Így hirdették az ígét városokban és falvakban s az először megtérteket, akiknek a lelkiületét megelőzőleg megvizsgálták, püspökökké és szerpapokká tették azok fölé, akik keresztényekké lesznek. És ez nem volt valami új intézmény, hiszen már sok századdal előbb a püspökökről és a szerpapokról meg van írva a Szentírásban: Püspököket fogok rendelni az igazságosságban és szerpapokat a hűségben. És mi csodálkozni való van azon, ha az apostolok, akiknek Krisztusban az Isten ezt a hatalmat megadta, a fentemlíttettek előljárókká tették?» (42, 1—5., 43, 1.) Ezután elmond egy találó példát az ószövetségből. Versengés tört ki t. i. a zsidó törzsek között a papi tisztség elnyerése körül. A Mózes utasítására a templomban letett vesszők közül Áron vesszeje kivirágzott s így az ő törzse kapta meg a papi tisztséget. Ez a példa azt bizonyítja, hogy amint a zsidóknál Mózes közreműködésével Isten adta a papi megbízást, úgy most is az apostolok által Isten ruházza rá a kiválasztottakra a papi tisztet. Majd így folytatja: «A mi apostolaink is a mi Urunk Jézus Krisztus által előre tudták, hogy a püspöki állás körül versengés fog keletkezni. Így előre látva a bekövetkezendő eseményeket, az apostolok a fentemlíttett férfiakat előljárókká tették s még azonfelül elrendelték, hogy ha ezek is meghalnak, hivatalukat ismét más megbízható emberek

vegyék át» (44, 1—2.). Ezekben a szavakban római Kelemen, mint az apostoli idők tanuja s mint az első század végén a legnagyobb egyházi tekintély, félreérthetetlenül kijelenti, hogy a korinthusi előljárók az apostolok helyét töltik be a korinthusi egyházban. Krisztus átruházta hatalmát az apostolokra, az apostolok továbbadták ezt a hatalmat az általuk kiválasztott s kipróbált férfiaknak. Ez utóbbiak azután az apostolok kifejezett parancsára és meghatalmazásából ismét gondoskodtak, hogy a hatalom az ő haláluk után ismét élő kezekbe jusson. Az egyházi hatalomnak az apostoloktól való eredeztetése («successio ab apostolio») világosabban nem is fejezhető ki, mint ahogy római Kelemen itt kifejezte. Római Kelemen e tanítása mondhatnánk döntő jelentőséggel bír a mi kérdésünkben, mert hiszen abból minden kétséget kizáróan kitűnik, hogy az első század végén az Egyház szervezve volt, még pedig hierarchiai alapon volt szervezve; vagyis az előljáró hatalmát nem a nép, vagy a hitközség kezéből kapta, hanem az apostoloiktól, vagy azok utódaitól közvetlen kézfeltétel által. Római Kelemen szavait nem lehet másképpen érteni, vagy magyarázni, mert hiszen az ő egész érvelése ezen a felfogáson nyugszik. Miért nem szabad ugyanis a korinthusi keresztényeknek az eddigi előljárókat elkergetni s másokat választani? Azért, mert az eddigi előljárók hatalmukat az apostoloiktól vagy azok utódaitól kapták s ezt a hatalmat a nép nem veheti el. És ha a nép maga állítana magának vezetőiséget, ezek a vezetők nélkülöznék az apostoloiktól való leszármazást s ennél fogva nem rendelkeznének a szükséges egyházi hatalommal.

Ezek után római Kelemen hivatalosan kijelenti: «A mi ítéletünk ez: igazságtalan dolog elűzni az állásukból azokat, akiket az apostolok, vagy az általuk megbízott más kiváló férfiak tettek meg előljárókká az egész Egy-

ház helyeslése mellett és akik kifogástalanul szolgáltak Krisztus nyájának alázatosságban, békességben, bőkezűségben s akikről hosszú időn keresztül mindenki a legjobb véleménnyel volt» (44. 3.). Egészen természetes ezek után, hogy nagyon súlyos bünt követnek el azok, akik a kirendelt előljárókat, mint Krisztus és az apostolok küldötteit kellő tiszteletben nem részesítik, sőt őket hivataluk gyakorlásában akadályozzák. «Nem csekély lesz a mi bűnünk, ha azokat, akik szentül és feddhetetlenül élve mutatták be az áldozatokat, a püspökségből kiüzzük» (44. 4.). Igazán részvétet érdemelnek azok a szegény vezetők, akiket hibájukon kívül így bántalmaztak. Ezért bizonyos megszegényítő gúnnyal így folytatja: «Valóban boldogok azok az előljárók, akik már meghaltak, akik sikeres munkálkodásban s tökéletességben töltött élet után feloszlottak. Azoknak már legalább nem kell félniök, hogy valaki őket a nekik megállapított helyről elűzi» (44. 5.).

Ezeket az előljárókat az apostolok, vagy az ő utódai tették meg előljárókká «az egész egyház helyeslése mellett». («συνευδοκησάσης τῆς ἐκκλησίας πάσης» 44. 3.). Erre a kifejezésre fel kell hívnunk a figyelmet. Ebből ugyanis világosan kitűnik, hogy római Kelemen szerint egy megüresedett egyházi állás betöltése az apostolok utódainak a dolga, a hitközség («ἐκκλησία») csak örömet, helyeslését fejezi ki a betöltés felett.

Ebből következik, hogy minden egyházi előljáró köteles engedelmeskedni Krisztusnak és az ő apostolainak. Ez az engedelmség nemcsak a hit és erkölcsről szóló tanításokra vonatkozik, hanem a szertartások idejére és helyére is. «Minthogy tehát mi mindezeket megismertük s az isteni ismeret mélységeibe betekintettünk, mindent abban a sorrendben s abban az időben kell megtennünk, ahogy az Úr parancsolta. Ő ugyanis meghagyta, hogy a felajánlásokat és szent szertartásokat lelkiismeret-

tesen végezzük el s hogy ezeket ne végezzük hanyagul vagy rendetlenül, hanem a meghatározott időben és órákban. Sőt legbensőbb akaratával meghatározta még azt is, hogy hol és ki végezze ezeket a szertartásokat, hogy azután az ő akarata szerint végzett vallásos cselekmények kedvet találjanak öelőtte. Tehát kegyelmet és üdvösséget kapnak őtőle azok, akik a megjelölt időben mutatják be az áldozatokat. Aki az Úr parancsait követi, az nem jár téves utakon» (40, 1—4.). Római Kelemen — mint látjuk — sehol egy szóval sem említi, hogy az Egyház püspökei és többi vezetői a népnek, vagy a hitközségnek számadással, felelősséggel tartoznának. Ellenkezőleg, e szövegből világosan kiténik, hogy az apostolok által hátrahagyott istentiszteleti rendet az első század végén igen nagy becsben tartották, a hagyománytól való eltérést nem tűrték. Minden vitás kérdésben a döntő érv az volt, mit parancsolt Krisztus az apostolok útján. Az Egyház előljárói tehát nemcsak a hatalmat kapták az apostoloktól, mint fentebb láttuk, hanem az a mód is elő volt írva, ahogy nekik a hatalmat gyakorolniok kellett.

Az egyházi hierarchiát, az alá- és felérendeltséget az Egyházban így körvonalozza római Kelemen: «A főpapnak külön munkaköre van, a papoknak meghatározott hely jelöltetett ki és a levitáknak megvan a maguk szolgálata. A laikus embert a laikus előírások kötelezik» (40, 5.). Eszerint tehát az első század végén elkülönítették az Egyház életében a klérust a laikusoktól. Az előbbieik között van a főpap, akit egyesszámban említ, majd a papok, végül a leviták, akik alatt valószínűleg a diakonusokat kell értenünk. A laikusoknál munkakört nem említ, azoknak legfőbb dolguk, hogy az előírásoknak engedelmeskedjenek. Az egyházi férfiaknál azonban már «munkaköréről», «megtisztelő helyről» és «külön szolgálatról» olvasunk.

Az Egyház szolgálait tisztelni kell. Római Kelemen megdicséri a korinthusiakat, hogy régebben megadták a presbytereknek «az őket megillető tiszteletet» (I, 3.). Azonkívül engedelmeskedni is kell nekik (I, 3. ; 63, 1. ; 47, 6. ; 54, 2.). Általában olyan fegyelemnek kell lennie az Egyházban, mint a katonaságnál. «Figyeljük meg csak a katonákat, akik a mi hadvezéreink alatt szolgálnak, mily pontosan, engedelmesen s készségesen teljesítik a parancsokat» (37, 2.). Ahogy a hadseregben nem lehet mindenki vezér, hanem a maga helyén, ahova a király őt állította, kell a kötelességét engedelmesen teljesítenie, épúgy az Egyházban is vannak előljárók, akiknek a parancsai irányítják az alattvalók életét. «Férfiak, testvérek, katonáskodjunk minden erővel az Úr kifogástalan vezérlete alatt» (37, 1.).

4. Az Egyház egysége az első század végén. Római Kelemen tanúságot tesz azonkívül a keresztények összetartásáról, az Egyház egységéről. Ezt az egységet nagy értéknek tartja, melyet féltő gonddal kell őrizni s ezért nem szűnik meg a korinthusiakat folyton az egyetértésre (ὁμόνοια) inteni. Majd hasonlítja az Egyházat a néptörzshöz (ἔθνος), amelyet «az Úr kiválaszt a nemzetek közül» (29, 3.) s azért a kiválasztott keresztényeknek «magukra kell öltetniök az egyetértést» («induamus concordiam») (30, 3.). Máshol pedig Krisztus nyájának nevezi a keresztények közösségét, így mikor szónoki hévvel felszólítja a lázadás előidézőit Korinthus elhagyására : «Van-e köztetek nagylelkű, elszánt és szeretettel telt ember? Ha van, akkor annak így kell szólania : Ha énmiattam lázadás, egyenetlenkedés és szakadás támad, inkább elmegyek innen, távozom, ahová akarjátok és amit a hívek közössége parancsol, megteszem, csak Krisztus nyája békében élhessen a törvényesen kirendelt előljárók vezetése alatt» (54, 1–2.). Majd használja szent Pál hasonlatát az emberi testről, mely-

nek minden tagja szerves egységben közreműködik az egész test eltartására : «A fej lábak nélkül semmi, mint ahogy a lábak is semmi fej nélkül, mert a testünk minden egyes tagja szükséges és hasznos az egész test eltartására» (37, 5.). Így kell közreműködnie az Egyház legkisebb tagjának is a közös keresztény célok elérésére.

Sőt római Kelemen szerint ez az egység nemcsak az egyes hitközségek keretein belül található fel, hanem az egyetemes Egyházban is. A keresztények már a világ minden részén elterjedtek és valamennyien egy közös Egyházat alkotnak. Szent Pálról azt írja, hogy «az egész világon tanította az evangéliumot és egész a nyugat határáig eljutott» (5, 7.). A nyugat határa alatt Spanyolországot kell értenünk. Az egyetemes Egyház gondolata megnyilvánul a közös imádságokban : «állandó imádsággal s könyörgéssel kérjük, hogy a mindenség Teremtője a kiválasztottak teljes számát az egész világon hiány nélkül megtartsa az ő kedves fia, Jézus Krisztus által» (59, 2.).

A világegyház egysége is a hierarchián alapszik, még pedig a római püspök elsőbbségén. Római Kelemen nem mint magánember írja ezt a levelet, hanem mint az egyetemes Egyház feje. Ez a levél «nem is annyira szentbeszéd az egyetértésről, mint inkább jogi döntés» (Batifol. *Études d'histoire*. 235.). Igaz, hogy nem a bíró szigorú hangján, hanem az apostolutód szeretetével szól a megtévedt keresztényekhez, de azért fellépésének komolysága, szavainak súlya mutatja, hogy a levélíró illetékesnek érzi magát a korinthusiak lázadásában a közbelépésre. Itt felvetődik az a kérdés, hogy vajjon felszólította-e valaki a római püspököt e lázadás elleni fellépésre. Egyesek azt tartják, hogy maguk az elűzött előljárók kérték ügyükben Róma támogatását s római Kelemen az előljárók e lépését tapintatból nem említi. Erről a felszólítás-

ról a levél semmit sem mond. Ha tényleg megtörtént volna, akkor ez volna az első s kétségtelenül figyelemreméltó példa a Rómához való appellálásra. Ha azonban felszólítás nélkül szólt bele római Kelemen a korinthusi egyház ügyeibe, akkor itt még jobban kidomborodik a római püspök tekintélye, aki minden felkérés nélkül kötelességének tartja, hogy a korinthusi lázadásnak véget vessen. Ez a tény annál is inkább figyelemreméltó, mint-hogy ebben az időben János apostol még élt Efezusban. Efezus közelebb is volt Korinthushoz, mint Róma. És János apostol részéről semmiféle közbelépésről, amely a lázadás megszüntetésére irányult volna, nem tudunk. Hogy milyen hatása volt római Kelemen levelének a korinthusiakra, arról nincs közvetlen írott feljegyzés. Annyit azonban tudunk, hogy e levélnek a korinthusi egyházban majdnem olyan tekintélye volt, mint a szentírási könyveknek és hogy azt még 70 esztendővel később is a vasárnapi istentiszteletek alkalmával felolvasták.

Mindezek az adatok elég tiszta képet tárnak elénk az első század végén működő keresztény Egyház szervezettségéről, papságáról, a római püspök legfőbb tekintélyéről, a hívek készséges engedelmisségéről, a keresztény hit elterjedéséről stb. Római Kelemen nem a XX. században élő kutatók és történetírók számára írta levelét, hanem a korinthusi keresztények lelki épülésére. Mindazonáltal szavai — mint láttuk — aránylag sok támpontot szolgáltatnak az akkori Egyház életének megfigyelésére.

XII. ANTIOCHIAI SZENT IGNÁC HÉT LEVELE.

Az őskeresztény Egyház életének a bemutatását az Ignác-levelek ismertetésével lezárjuk. Ha e tanulmány célja az lett volna, hogy az őskeresztény Egyház tanítását a különböző szentségekről, pl. az eukarisztiáról, a bűnbánat szentségéről kimutassuk, akkor itt még nem állhatnánk meg, mert az első század végén s a második század elején ezekről a tanításokról még nem találunk kimerítő tájékoztatást a ránk maradt irodalmi emlékekben. Mi azonban e tanulmány szűk keretei között csak az ősegyház külső életét, vagyis a hierarchikus szervezettségét, az őskeresztény tekintélyek tiszteletét akartuk ismertetni. Másszóval azt akartuk az őskeresztény iratokból kimutatni, mit tanított maga magáról az ősegyház. Ebben a kérdésben pedig az Ignác-levelek olvasásánál bizonyos magaslati ponton állunk, melynél magasabbra a II. század további évtizedeinek a tanulmányozása sem vinne bennünket. «Szent Ignác leveleiben — írja Prat — az egyházi hierarchia terminológiája és jogköre már teljesen kialakult» («La terminologie et les attributions de la hierarchie ecclésiastique sont déjà complètement fixées.» *La théologie de S. Paul. I. 475.*).

1. Az Ignác-levelek eredetisége. Antiochiai szent Ignác püspök volt a szíriai Antiochiában. Jeromos szerint János apostol tanítványa volt. Leveleiből tudjuk, hogy mint halálraítéltet katonai fedezet alatt Rómába szállították. A hajó Seleuciából indult, majd Ciliciában vagy Pamphiliá-

ban kötött ki. Innen gyalog folytatták az utat Kisázsian keresztül. Szmirnában, az ion kikötővárosban hosszabb ideig tartózkodtak. Itt írta Ignác Efesus, Magnesia és Tralles városok keresztényeihez a leveleket, amelyekben a püspök iránti engedelmességre és a dokéták elleni kitartó küzdelemre buzdítja őket. A negyedik levelet a római keresztényekhez írta. Később folytatta útját s elért Troasba, honnan Philadelphiába és Szmirnába, valamint Polikárp szmirnai püspökhöz küldött leveleket. Végül eljutott Rómába, hol Traján császár uralkodása alatt 107. december 20-án hitéért vértanulahált halt. Irenaeus és Origenes szerint vadállatok tépték szét a római amphitheatrumban. A görög egyház még ma is december 20-án üli meg emlékét, míg a latin egyházban február 1-én van az ünnepe.

Az Ignác-levelek eredetiségek körül az elmúlt évszázadokban nagy harc folyt. Ma azonban az említett hét levél eredetiségét a tudósok általában elismerik, hiszen oly nagy bizonyítékok szólnak mellettük (*«Die Echtheit der Briefe ist auf das glänzendste bezeugt.»* Rauschen-Wittig. *Grundriss d. Patr.* 45.). Eusebius többször említi, hogy Ignác hét levele gyűjteménybe van összeszedve s felsorolja egyenkint a leveleket. Nincs tudomása arról, hogy e levelek eredetisége felől valaki kételkednék és más Ignác-leveleket sem ismer (H. E. 3. 36. 4. sk.). Polikárp néhány évvel Ignác halála után azt írja a Filippiekhez: *«Ignác leveleit, amelyeket hozzánk intézett s másokat is, amennyiben nálunk vannak, ide mellékelten elküldjük hozzátok, amint kívántátok. Nagy hasznot fogtok belőle meríteni, mert hitet, türelmet és a mi Urunkra vonatkozó sok épületes dolgot tartalmaznak»* (13, 2.). Ezek a szavak nagyszerűen ráillenek szent Ignác leveleire. E levelekre tehát, mint történeti forrásmunkákra, bátran támaszkodhatunk, mert eredetiségük minden kétségen felül áll.

2. Szent Ignác leveleinek a jellemzése. Ignác levelei melyek a vértanuhalál előtt álló püspök utolsó intelmeit tartalmazzák, az őskeresztény irodalom legtündöklőbb gyöngyei közé tartoznak. A tüzes mártirlekek nagyszerű világa nyílik itt meg előttünk. A rómaiakhoz írt levelet, melyben kéri őket, hogy ne akadályozzák meg vértanuhalálát, lehetetlen meghatottság nélkül olvasni. Nem tudjuk megállani, hogy e levélből egyes részleteket jellemzésképen magyar fordításban be ne mutassunk olvasóinknak. Így ír: «Fogoly vagyok Jézus Krisztusban s mint ilyen akarlak titeket üdvözölni, ha ugyan az Isten akarata is az, hogy ezt a meg nem érdemelt célt elérjem. Egészen úgy irányul életem sora, hogy reményem van ennek a végnek az elérésére. De félek a ti szeretetektől, mert az árthat nekem. Ti nektek könnyű azt megtenni, amire most készülődtek, de nekem nehéz lenne máskor az Istent megnyernem, ha ti most rajtam nem könyörültök... Ha most hallgattok rólam, Isten ígéjévé leszek, ha pedig a testemet akarjátok szeretni, akkor megint csak üres szó leszek. Ne akarjatok nekem más jót tenni, mint azt, hogy Istennek feláldoztassam, míg áll az oltár. Ti pedig szeretetkórussá egyesülve adjatok halát Jézus Krisztus által a mindenható Atyának, hogy ő Szíria püspökét méltónak találja erre az áldozatra s keletről nyugatra hozatja őt. Hiszen van-e szebb dolog, mint meghalva a világnak, új életet kezdeni Istenben? ... Irok az összes egyházaknak és állítom, hogy szívesen halok meg Istenért, hacsak ti ebben meg nem akadályoztok. Kérlek titeket, ne legyetek ilyen káros jóindulattal irántam. Engedjétek, hogy a vadállatok zsákmánya legyek, mert általuk jutok el Istenhez. Istennek a búzája vagyok s az állatok foga által kell megőröltetnem, hogy Krisztus tiszta kenyérévé váljak. Inkább csalogassátok az állatokat, hogy testemnek sírjai legyenek s hogy semmit se hagyjanak meg belőlem. Így senkinek sem

leszek halálom után terhére. Ezáltal Jézus valóságos tanítványává leszek, ha a világ nem is látja már a testemet. Kérjétek Krisztust érettem, hogy ez eszközök által méltó áldozat lehessen Istenért. Én nem parancsolok nektek, mint Péter és Pál. Ők apostolok voltak, én csak egy szegény halálra ítélt vagyok. Ők szabadok voltak, én rabszolga vagyok. De ha szenvedek, akkor Jézus Krisztus szabadosa leszek s őbenne feltámadok, mint szabad ember . . . Ő, bárcsak szembekerülnék a számomra előkészített vadállatokkal. Ezeket majd én kérni fogom, hogy hamar szaggassanak szét engem, nem úgy, mint egyes esetekben, mikor az áldozatokat nem merték érinteni. Ha mégis azok ellenkeznének, én erőszakkal is kényszeríteni fogom őket. Bocsássatok meg, hogy így beszélek, de én tudom, mi használ nekem. Most kezdek tanítvány lenni. Hadd jöjjenek a tűz és a keresztt, a vadállatok sokasága, a bántalmazások, a szétszaggatás, a csontok összezúzása, a testrészek szétDarabolása, az egész testnek összetörése, az ördög minden kegyetlen kínzása . . . csak Jézus Krisztust elnyerjem . . . Bocsássatok meg, testvérek! Ne akadályozzátok meg, hogy éljek, ne akarjátok halálomat. Ne akarjátok a világnak átadni azt, aki az Isten után vágyódik. Engedjétek meg, hogy a tiszta fényt szemléljem. Ott, ahova én most készülök, ember leszek. Ne akadályozzátok meg, hogy követője legyek az én Istenem szenvedésének . . . Még ha nálatok való tartózkodásom idején személyesen kérnélek is titeket, ne higgyetek nekem. Inkább ezeknek a szavaknak higgyetek, melyeket most hozzátok írok. Élve írok nektek, de telve vagyok vággyal a halál után. Az én szeretetemet megfeszítettett, azért bennem nincs semmiféle tűz, mely a földieket keresné. Valami élő belső hang súgja nekem : Jöjj a te égi Atyádhoz» (1, 1—7. 2.).

Micsoda fenséges szavak ezek ! Mily nagy lélek lehetett az, mely ily viharos szenvedéllyel tudta óhajtani s

szeretni a halált. Norden, az antik görög próza egyik alapos ismerője mondja ezekről a levelekről: «Egy igazán jelentékeny, csodálatosan körülhatárolt személyiség szól itt minden egyes szóból. Valami egyénibb dolgot, mint ez, el sem tudnék képzelni. Ennek megfelelő azután a stílusa is: csupa szenvedély és formahiány. Nincs abban az időben egy író sem, aki oly szuverén módon kezelte volna a nyelvet, mint ő... A belső tűz és a szenvedély lerázza magáról a szokásos kifejezésmód bilincseit» (Die antike Kunstprosa. II. 510. v. ö. Bardenhewer. I. 122.).

3. Az egyházi hierarchia a II. század elején. Ez a nagylelkű püspök a különböző egyházakhoz írt búcsúleveleiben az akkori egyházi állapotokról olyan kijelentéseket tesz, amelyek a mi kérdésünk megvilágítására rendkívül értékesek. Antiochiai szent Ignác 107-ben, dec. 20-án halt vértanuhalált, tehát ezeket a leveleket talán még ugyanazon év folyamán, de legalább is nem sokkal előbb írta. Ezek az írások tehát feltárják előttünk az Egyház életét a II. század első éveiben. Szíria püspöke legelső sorban a szíriai egyházak gondolkodásáról tanuskodhatik. A szíriai Antiochiában alapított egyház az apostoli időkre viszi vissza eredetét. Maga szent Péter volt az első püspöke. A második püspök a hagyomány szerint Evodius volt, a harmadik pedig Ignác. Ő tehát olyan korban volt Antiochia püspöke, melyet még csak egy-néhány évtized választott el az apostolok idejétől. Megismerjük továbbá az Ignác-levelekből a kisázsiai egyházakat, hiszen ezek a levelek Kis-Ázsiában készültek, még pedig legnagyobbbrészt — t. i. csak a rómaiakhoz írt levelet kivéve — kisázsiai egyházak számára. Azok között a városok között, melyek levelet kaptak, vannak zajos világvárosok, mint pl. Efezus, Szmirna és vannak a hegyek között fekvő kis közösségek, mint Tralles, Magnesia, Philadelphia. Megtudjuk ezekből a levelekből, hogy

állandó közlekedés, élénk levélváltás van az egyes egyházak között. A különböző országokban levő egyházak tudnak egymásról, testvéreknek tartják egymást, állandóan ápolják az egy közös Egyházhoz tartozandóság érzetét. Ebből következtetjük, hogy az a felfogás, melyet Ignác leveleiben vall, az egész Egyház felfogása. Bátran támaszkodhatunk tehát ezekre a levelekre, mint tudományos történeti forrásmunkákra, ha az ősegyház egyházszerkezeti viszonyait kutatjuk. Mit találunk már most ezekben a levelekben az akkori egyházszerkezetre vonatkozólag? Legelsősorban azt kérdezzük, kik voltak akkor az Egyház vezetői?

Az első század végén a Didachében, a római Kelemen levelében még nem találjuk meg az egyes hierarchiai fokozatok pontos felsorolását. Az egyházi állások már akkor is megvoltak, de azok megjelölésére még nem szolgáltak olyan terminus technikusok, melyek révén az egyes hivatalokat egymástól pontosan el tudnánk különböztetni. Az Ignác-levelekben már teljesen kiforrott hivatalneveket találunk. A magnéziai hívekhez pl. így ír: «Törekedjete arra, hogy mindent az Isten által parancsolt egyetértésben tegyete, a püspök t. i. vezesse az egyházat az Isten megbízásából, a presbyterek működjenek az apostolok társasága nevében és a diakonusok, akiket én forrón szeretek, Jézus Krisztus szolgálatával vannak megbízva, aki öröktől fogva volt az Atyánál és a világ végezetével meg fog jelenni» (6, 1.). E szöveg mutatja, hogy Ignác idejében az egyházközségek vezetői voltak: a püspök, a presbyterek és a diakonusok. Ugyancsak a trallesi hívekhez írt levelében is megemlíti ezeket a vezetőket, de hozzáfűzi: *«Ezek nélkül nincs Egyház»* (3. 1.). Tehát nemcsak pozitíve állítja, hogy az egyházak vezetősége általában ilyen hármashierarchiai fokozatra oszlik, hanem negatíve is kijelenti, hogy ezek hiányában nem teljes az egyház szervezete. Ezek a vezetők nem

holmi nép által választott, ideiglenes megbízatással bíró tisztviselők, hanem valóban előljárók, akik parancsolnak és joguk van engedelmességet követelni a hívektől. «Szükséges tehát — írja a trallesi keresztényeknek, — hogy a püspök nélkül semmit se tegyetek, de a presbytereknek is engedelmeskedjete, mint Jézus Krisztus apostolainak» (2, 2.). Ilyenféle buzdítás az engedelmes-ségre a többi levelekben is előfordul. Így az efezusiakhoz ekképen szól: «Ha a háziúr házának a gondozására megbízottat küld, akkor azt úgy kell fogadni, mint azt, aki küldte. A püspököt is tehát úgy kell tekinteni, mint magát az Urat» (6, 1.). A keresztény életnek ezt az alap-törvényét előszóval is hirdette a philadelphiai híveknek: «Beszédemben hangos szóval kiáltottam: *Tartsatok a püspökkel és a papsággal és a diakonusokkal*» (7, 1.). Magnéziában a püspök aránylag fiatalember. Emiatt azonban nem szabad a tekintélyének csorbulnia, hanem vele szemben is a legnagyobb tisztelettel kell mindenki-nek viseltetnie: «Bizony illő dolog is, hogy túlbarátságos viselkedésekkel vissza ne éljete a püspök fiatal korá-val, hanem az Atya Isten hatalmára való tekintettel megadjatok neki minden tiszteletet. Örömmel hallom, hogy a szent presbyterek sem ütköznek meg az ő fel-tűnően fiatalos megjelenésén, hanem mint bölcs és val-lásos emberek engedelmeskednek neki, tulajdonképen nem is neki, hanem Jézus Krisztus atyjának, mindenek püspökének» (3, 1.). Püspök minden hitközségben csak egy van. Ha a püspök eltávozik, árván marad az egyház. A római keresztényeket kéri szent Ignác: «Emlékezzetek meg imádságaitokban a szíriai egyházzól, melynek távol-létem alatt csak az Isten a pásztora: egyedül Jézus Krisztus kormányozza azt most mint püspök» (9, 1.). Ebből látjuk, hogy a monarchikus püspökség már álta-lánosán bevezetett és elismert intézmény az Egyházban. Antiochiai Ignác nem úgy beszél a püspöki intézmény-

ről, a püspöki hatalomról, mint amelynek létezését bizonyítani kellene. Annál kevésbbé mondható, hogy ő vezette be az Egyház szervezetébe a püspöki állást abban a konkrét formájában, ahogy ő azt leveleiben leírta. Ignác nem bizonyított, csak emlékezetbe hoz olyan dolgokat, melyek mindenki előtt ismeretesek. Fenyegetésekről, büntetésekről sem olvasunk, amiből azt következtethetjük, hogy a püspök általában oly tiszteletnek és közbecsülésnek örvendett, hogy az egyházfegyelmet fenn tudta tartani büntetések nélkül is. A püspöki intézmény ekkor már nem volt új, a hívek is megszokták. Míg az apostolfejedelmek éltek, püspököket csak szórványosan alkalmaztak, mert hiszen ők maguk látták el a különböző egyházakban a püspöki tiszteket. Azt a kort azonban, amelyben az Ignác-levelek készültek, már négy évtized választja el az apostolfejedelmek halálától. Ezen idő alatt a püspöki intézmény egészen kifejlődött és összenőtt az egyházközségek életével.

4. Az egyházközségek egysége. Az Ignác-levelek alapján megfigyelhetjük a II. század elején a keresztény egyházakban mutatkozó egységet, összetartást, szervezettséget. A püspök s általában az egyházi vezetőség nagy tekintélye nagyban hozzájárult az egyházközségek egységének megőrzéséhez. Már az első század végén jelentkező különböző eretnekségekkel szemben a keresztények szervezett egyházakba tömörülve veszik fel a harcot. Ez a szervezettség magyarázza meg azután azt is, hogy ebben az időben vándorapostolokról már nem találunk említést. Az egyes egyházak mindinkább töreksenek a keresztények lelki szükségleteinek kielégítéséről az egyházközségek keretein belül gondoskodni. A téves tanokat hirdető embereket kivetik a kebelükből, ezeket «kerülni kell, mint a vadállatokat, vagy mint a veszett kutyákat, melyek titkon harapnak» (Ef. 7, 1.). A philadelphiaiakat inti, hogy «tartózkodjanak a mérges füvek-

től, amelyeket nem Jézus Krisztus gondoz s amelyek nem az Atyának az ültetvényei» (3, 1.). Ebben az időben a zsidó vallástól való elszakadás az egész vonalon már megtörtént, így a zsidózókat is eretnekeknek tekintették, aminek elég világos bizonyysága a következő kijelentés: «Ha valaki a zsidó vallást hirdeti nektek, ne hallgassátok meg, mert jobb, ha körülmetélt embertől kereszténységet hallgattok, mint ha körülmetéletlen embertől zsidó tant» (Phil. 6, 1.). A legnagyobb ellenség ebben az időben, mikor Jézus életének szem- és fültanui közül alig éltek már csak egynéhányan, a doketizmus volt, mely az tanította, hogy Jézus csak fantóm, nem valóságos ember. «Dugjátok be a fületeket, ha valaki úgy beszél nektek Jézus Krisztusról, mintha ő nem lett volna Dávid sarjadéka, nem született volna Szűz Máriától, nem evett, ivott volna, nem szenvedett volna Pontius Pilátus alatt... És ha egyes istentelen, vagyis hitetlen emberek azt mondják, hogy ő csak a látszat szerint szenvedett, akkor én azt mondom, hogy ők is csak a látszat szerint léteznek és kérдем: hát akkor én miért vagyok megkötözve s miért óhajtok a vadállatok elé vettetni? Talán hiába halok meg?» (Trall. 9, 1—10. 1.) Ezekből a szavakból látjuk, hogy a II. század elején milyen zárt keretei voltak már az Egyháznak. A hitközség mint egy ember védelmezte magát az eretnekek támadásai ellen. Viszont a keresztények közösségéhez való tartozás volt a legnagyobb biztosíték arra, hogy valaki az igazság birtokában van.

Ignác úgy tekintette az egyes hitközségeket, mint valami morális egységet. Ez kitűnik leveleinek a címzéséből. «Az egyháznak, mely Efesusban, Ázsiában van», «az egyháznak, mely Magnésiában, Maeander mellett van», «az egyháznak, mely az ázsiai Trallesben van» stb. olyan kifejezések, melyek mutatják, hogy egy-egy városban csak egy egyház volt s az az egyház nagy egységben

élt, mert egy közös levéllel lehetett azon egyház tagjaihoz fordulni. Ezek az egyházak továbbá nem voltak egymástól függetlenek, hanem valamennyien az egyetemes Egyház tagjai voltak. «Ahol a püspök van, ott legyen a hívek közössége is, mint ahogy ahol Jézus Krisztus van, ott van a katolikus egyház is». (ἡ καθολικὴ ἐκκλησία, Smyrn. 8, 2.). Ez a szöveg arról nevezetes, hogy itt fordul elő a keresztény irodalomban először a «katolikus» szó az egyetemes Egyház megjelölésére. Antiochiai Ignác leveleit olvasva az sem lehet kétséges, hogy melyik egyházat tartotta ő az egyetemes Egyház középpontjának. Már a levelek futólagos összehasonlítása is a rómaiakhoz írt levélre tereli figyelmünket, mely nemcsak tartalmánál fogva, hanem már a címzésénél fogva is kifejezi a szerzőnek Róma iránt érzett odaadó tiszteletét. Ignác a többi leveleit is szinte áradozóan mondható megszólítással kezdi, ami egy szír ember leveleinél nem is nagyon feltűnő, főleg mikor búcsúlevelekről van szó, de a rómaiakhoz írt levél megszólítása még a többiek közül is kitűnik ünnepélyességével s dicsérő szavaival. Így kezdi: «Ignác, más néven Theophorus, annak az egyháznak, mely a magasságbeli Atyának és az ő egyszülött Fiának, Jézus Krisztusnak mindenhatóságából irgalmat nyert; annak az egyháznak, melyet az Atya, aki a mi Istenünk, Jézus Krisztus szeretetének megfelelően rendezett be mindent, szeretett s megvilágított; annak az egyháznak, mely *előljáró a rómaiak területén*, méltó az Istenhez, méltó a dicsőségre... *előljáró a szeretet felett*, Krisztus törvényének birtokában van, az atya nevével van kitüntetve... Jézus Krisztus, a mi Istenünk nevében sok szívélyes üdvözetet küldök». Háromszor olyan hosszú ez a beköszöntés, mint a többi levelek beköszöntése, ami mutatja, hogy ez a levél különös gonddal készült. Továbbá Funk (Opera Patr. Ap. I. 212. sk.) méltán mutat rá arra, hogy Ignác e szövegben kétszer

is «előljárónak» nevezi a római Egyházat. Ugyanezt a szót máshol (Magn. 6, 1.) a püspökre vonatkoztatva használja Ignác, vagyis ez a szó nála feljebbvalói viszonyt jelent. Ugyancsak Funk figyelmeztet arra is, hogy ez a kifejezés: «előljáró a szeretet felett» érthető így is: «előljáró az egyház felett», vagyis az egyetemes Egyház feje. Ignácnak ugyanis szokása, hogy «egyház» helyett «szere-
tetet» használ, pl. az efezusi egyházat «efezusi szere-
tetnek» nevezi. Megfigyelésre méltó továbbá az is, mily alázatossággal említi, hogy ő a rómaiaknak nem parancsolhat, mint Péter és Pál (4, 3.). Az efezusi egyházat is apostolok alapították s azok vezették is hosszú időn át, mégis az Ignác levele, melyet hozzájuk írt, oktató, mondhatnánk parancsoló hangú. Ezzel szemben a rómaiakhoz írt levélben a szerző csak kér, velök szemben tekintéllyel nem lép fel. Sőt Ignác tud arról is, hogy a római Egyház más egyházakat tanít és másoknál parancsol. Harnack is kénytelen elismerni, hogy Ignác hitte a római Egyház felsőbbségét a többi egyházak felett: «A római Egyházzal a kívülről jövő bizonyítékok közül az elsőt Ignác hozza nekünk. Akármennyire is tompítjuk a rómaiakhoz írt levelének feltűnő kifejezéseit, annyi bizonyos, hogy Ignác a római Egyháznak a többi társegyházak körében bizonyos tényleges elsőbbséget tulajdonít s tud arról, hogy a római Egyház energikus és állandó tevékenységet folytatott a többi egyházközségek támogatásában és oktatásában» (Dogmengesch. I. 486.). Bár Ignác a római püspök nevét nem említi, nem mutat rá arra sem, hogy a római Egyház elsőbbsége épen a római püspök elsőbbségében gyökerezik, de mindez egész természetesen következik a püspöki tekintélyről adott tanításából. Ignác szerint — mint az elmondottakból láttuk — a püspök teljesen össze van forrva a hitközséggel. A híveknek a püspökben az apostolok utódját kell látniok s nélküle nem szabad semmit

sem tenniök. Sőt ahol a püspök van, ott van az egyház. A püspök nemcsak hogy az egyházközség élén áll, de ő az egész keresztény község egységének a forrása. Ignác mindamellett leveleit nem a püspökökhöz címezi, hanem az egyházközséghez, mert akkor ez volt a szokás s mert ilyen tanító leveleket könnyebb volt a hívekhez irányítani, mint a püspöktárshoz. A római levél háttérében is meg kell tehát látnunk a római püspököt, akire a levél nagy dicséretei elsősorban vonatkoznak s aki a tulajdonképeni «előljáró a rómaiak területén», sőt — mint kimutattuk — «előljáró az egyetemes Egyház felett».

Az Ignác-levelekből megállapíthatjuk tehát, hogy a II. század elején az Egyháznak már teljesen kiépített s működésben levő hierarchiája van. Az egyes hierarchikus előljáróknak már általánosan ismert s elfogadott hivatalnevük van, t. i. episcopus, presbyter és diaconus. Az irántuk megnyilvánuló tisztelet s engedelmesség oly nagy, hogy a későbbi keresztény századok sem tudtak e téren fejlődést felmutatni. Nem tisztviselőknak nézték a keresztények előljáróikat, hanem bizonyos dogmatikus tisztelettel tekintettek rájuk, mint Isten helyetteseire, mint Krisztus küldötteire, akik isteni joga felelősséggel vezetik a nyáját a boldogság felé.

5. Az őskereszténység katolikus. Végigvezettük olvasóinkat az első keresztény század történetén. Elfogultság nélkül bemutattuk az őskereszténységről szóló történeti adatokat. Legelsősorban arra törekedtünk, hogy ezekből az adatokból megismerhessük az őskeresztényeknek az Egyházzal szóló tanítását, azután ennek a tanításnak a megvalósítását az Egyház akkori életében. Vagyis legnagyobb gondunk arra irányult, hogy kimutassuk, volt-e az őskereszténységnek egyházi szervezete, ha igen, milyen volt az, voltak-e előljárók az Egyházban, ha igen,

kik voltak azok? Sok minden más kérdésre is kitérhetünk volna, pl. arra, hogy milyen volt az ősegyház liturgiája, milyen volt a szentségek kiszolgáltatása, főképen az eukarisztianak és a bűnbánat szentségének a használata, stb. Ezeknek a kérdéseknek az ismertetését azonban e tanulmányunk szűk keretei, melyek tőlünk függetlenül állapítottak meg, nem engedték.

Az elmondottakból azonban kétségtelenné válik, hogy az az Egyház, amely az első század megbízható történeti adataiból élénk lép, lényegében ugyanaz az Egyház, mint a mostani katolikus Egyház. Az őskereszténység nem a teljes vallási szabadság vallása, hanem olyan vallás, melyben megtaláljuk a megváltozhatatlan, az egyéni felfogástól független tanításokat, a dogmákat. Az őskereszténység a legdemokratikusabb alapokon nyugodott ugyan, de nem olyan értelemben, mintha a népakarattól független előljárói nem lettek volna, mintha a püspöki intézmény már ott is nem lett volna meg olyan formában, mint most, vagyis mint kormányzó, parancsoló, tanító hatalom. Az őskereszténység a türelem, a szelídség vallása volt ugyan, de nem ismert türelmet az eretnkségekkel szemben, sőt harcot hirdetett s a legszívósabb intoleranciával üldözte a tévelyt s zárta ki magából a megtévedt elemeket. Az őskereszténység az Isten előtti egyenlőség, a testvéri közösség vallása, amely azonban elismeri a magántulajdont s meghagyja a gazdagoknak az ő gazdagságukat, bár az önkéntes lemondást s általában a jótékonyságot lelkesen dicséri. Az őskereszténység a mély bensőség vallása, mindamellett nemcsak a saját szertartásait, de eleinte még a zsidó vallás egyes szertartásait is elfogadja s tiszteletben tartja. Az őskereszténység nem ebből a világból való ország, de azért legelső gondja, hogy az akkori politikai és kereskedelmi centrumokat meghódítsa magának. A kath. Egyháznak tehát nem kell félnie, hogy az ős-

kereszténységgel szembesítik, mert abban felismeri saját ifjúkori arcképét. Neki az őskereszténység kutatása nem hozhat meglepetéseket, mert püspökeinek megszakítás nélküli láncolata a történelemtudomány fóruma előtt is ellenőrizhetőleg összeköti őt az apostolokkal és csalatkozhatatlan tanítói működése és bámulatos egysége révén arcán viseli a magasból való származásának ismerető jelét.

IRODALOM.

Itt felsoroljuk a tanulmányunk kidolgozásához felhasznált műveket. Rövidség szempontjából a felsorolásból elhagyjuk a dogmatikus, illetve apologetikus szakkönyveket, amelyek Krisztus egyházának alapításával kapcsolatban foglalkoznak a mi kérdésünkkel. Nem említjük továbbá azokat a történeti műveket sem, melyek az egyház egész történetét felölelik s így az I. század történetére bővebben ki nem térhetnek. Az alábbiakban tehát a felhasznált forrásmunkáink közül csak azokat a műveket soroljuk fel, amelyek kifejezetten az ősegyház s az őskeresztény irodalom történetével foglalkoznak.

Achelis H. Das Christentum in den ersten drei Jahrhunderten. 2 B. Leipzig. 1912. — *Artner Edgár dr.* Az ősegyház kommunizmusa. Budapest. Szent István-Társulat. 1923. — *Bangha Béla S. J.* A katolikus egyház Krisztusi eredete. Budapest. 1923. — *Bardenhewer O.* Geschichte der altkirchlichen Litteratur. I. Band. Freiburg im Br. 1902. — *Batiffol P.* Études d'histoire et de théologie positive. 6. éd. Paris. 1920. — *U. a.* L'église naissante et le catholicisme. Dixième mille. Paris. 1922. — *Bernheim E.* Lehrbuch der historischen Methode. II. Aufl. Leipzig. 1894. — *Bichlmair G. S. J.* Urchristentum und katholische Kirche. Innsbruck. 1925. — *Bruders H. S. J.* Die Verfassung der Kirche von den ersten Jahrzehnten der apostolischen Wirksamkeit an bis zum Jahre 175 n. Chr. Mainz. 1904. — *Dieckmann H. S. J.* Die Verfassung der Urkirche. Berlin. 1923. — *U. a.* Die Beurteilung der Theorie Sohms. Wissen und Glauben. Mergentheim. 1927. 129 sk. — *U. a.* De ecclesia. I. Tractatus historico-dogmatici. Freiburg im Br. 1925. — *Dindorfius G.* Flavii Josephi opera. Parisiis. 2 köt. 1865. — *Dobschütz E.* Die Urchristlichen Gemeinden. Leipzig. 1902. — *Döllinger I.* Kereszténység és egyház

az alapítás korában. Ford. a Pesti Növendékpapság. Pest. 1869. — *Dunin-Borkowski S. J.* Die Kirche als Stiftung Jesu. (Esser-Mausbach. Religion, Christentum, Kirche. II. k.) Kempten. 1913. — *U. a.* Die Interpretation der wichtigsten Texte zur Verfassungsgeschichte der alten Kirche. Zeitschrift f. k. Theol. Innsbruck. 1903. 62 sk. — *U. a.* Die neueren Forschungen über die Anfänge des Episkopates. Freiburg im Br. 1900. — *U. a.* Methodologische Vorfagen zur urchristlichen Verfassungsgeschichte. Zeitschrift f. k. Theol. Innsbruck. 1904. 217 sk. — *Ehrhard A.* Die altchristliche Litteratur und ihre Erforschung von 1884—1900. Freiburg im Br. 1900. — *Feiler L.* Die Entstehung des Christentums aus dem Geiste des magischen Denkens. Jena. 1927. — *Felten J.* Neutestamentliche Zeitgeschichte. 2 B. II. Aufl. Regensburg. 1925. — *Funk Fr.* Opera Patrum Apostolicorum. Vol. I. Ed. nova. Tubingae. 1887. — *Grisar H. S. J.* Luther. 3 B. II. Aufl. Freiburg im Br. 1911—1912. — *Harnack A.* Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten. IV. Aufl. 2 Bände. Leipzig. 1924. — *U. a.* Entstehung und Entwicklung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhunderten. Leipzig. 1910. — *U. a.* Lehrbuch der Dogmengeschichte. I. Band. IV. Aufl. Tübingen. 1909. — *U. a.* Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius. 3 köt. Leipzig. 1893. 1897. 1904. — *Holtum Gr. O. S. B.* Die Terminologie bez. der kirchlichen Ämter in der Apostolgeschichte, den Briefen des hl. Paulus und anderen neutest. Schriften. Theologie und Glaube. Paderborn. 1927. 461 sk. — *Károly János.* Az öskeresztény irodalom monographiája. 2 köt. Budapest. 1888—1890. — *Krebs E.* Urkirche und Judentum. Berlin. 1926. — *Lebreton J.* Les origines du dogme de la Trinité. 5. éd. Paris. 1925. — *Martin Aurél dr.* Szent Pál. Budapest. Szent István-Társulat. 1913. — *Meffert Fr.* Das Urchristentum. M.-Gladbach. 1922. — *Nagy János dr.* Az egyház alkotmányának alapvonalai az első két században. Eger. 1904. — *Peitz W. S. J.* Das Glaubensbekenntnis der Apostel. Stimmen der Zeit. 1918. 553 sk. — *Prat F. S. J.* La théologie de Saint Paul. I. vol. 5. éd. 1913.

II. vol. 3. éd. 1913. Paris. — *Prohászka Ottokár dr.* A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat. 3. kiad. Esztergom. 1908. — *Rauschen G.* Eucharistie und Bußsakrament in den ersten sechs Jahrhunderten der Kirche. Freiburg im Br. 1910. — *Rauschen-Wittig.* Grundriß der Patrologie VI. u. VII. Aufl. Freiburg im Br. 1921. — *Schultes R. O. P.* Introductio in historiam dogmatum. Parisiis. 1922. — *Schürer E.* Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. III—IV. Aufl. I. Band. Leipzig. 1901. — *Schwane J.* Dogmengeschichte. I. Band. II. Aufl. Freiburg im Br. 1892. — *Seitz A.* Die Heilsnotwendigkeit der Kirche nach der altchristlichen Litteratur. Freiburg im Br. 1903. — *Sobkowski L.* Episcopat und Presbyterat in den ersten christlichen Jahrhunderten. Würzburg. 1893. — *Tixeront J.* Histoire des dogmes dans l'antiquité chrétienne. I. köt. 8. kiad. Paris. 1915. — *Tóth Kálmán dr.* Szent Pál apostoli működése. Esztergom. 1922. — *Weizsäcker C.* Das apostolische Zeitalter der christlichen Kirche. III. Aufl. Tübingen und Leipzig. 1902. — *Zubriczky Aladár dr.* Ókeresztény irodalom- és dogmatörténet. Esztergom. 1906.

NÉVMUTATÓ.

A.

Aberle 135.
Achelis 100.
Agrippina 24.
Anacletus 149.
Antiochus II. Theos. 23.
Antonia 16.
Apion 13. 14.
Aquila 12.
Aristubulus 8. 9.
Artemis 24.
Attis 33.
Augustinus 30. 34.
Augustus 16. 23. 24. 31.
Axenfeld 20.

B.

Bang 153.
Bardenhewer 124. 135. 149.
150. 167.
Batiffol 7. 12. 19. 68. 114.
124. 135.
Bauer 84.
Baumann 85.
Bestmann 135.
Bichlmair 92.
Bickel 135.
Billerbeck 6.
Bocchoris 13.
Bonhöffer 132.
Bruders 58. 75.
Bryaxis 31.
Bryenniss 131. 132.
Bultmann 69.
Bunsen 72.

C.

Caligula 7. 13. 25. 33.
Candace 17.

Caracalla 30. 31.
Cato 22.
Cerinthus 94.
Cicero 22. 37.
Chiapelli 136.
Chrysippus 25.
Churton 132.
Cladder 50.
Claudius 12. 25. 33. 111.
Commodus 35.
Cornely 135.
Cumont 35. 37. 38.
Cyprian 70.

D.

Dell 69.
Dénes 150.
Dieckmann 50. 63. 64. 69.
79. 90. 105. 129.
Dobschütz 42. 56. 115.
Domician 149. 150.
Dölger 37.
Drews 85.
Dunin-Borkowski 71. 122.

E.

Ehrhard 132. 136. 152. 153.
Elymas 37.
Epicur 28. 29.
Epiphanius 63.
Euringer 69.
Evodius 167.
Eusebius 5. 50. 149. 150. 164.

F.

Feiler 85.
Felten 7. 14. 16. 17. 24. 25.
27. 35. 36.

Firmilian 70.
Fulvia 16.
Funk 132. 135.
Fuscus Aristius 16.

G.

Goetz 69.
Grill 68.
Grisar 113.

H.

Hadrian 39.
Hannibal 32.
Harnack 7. 12. 41. 42. 44.
47. 48. 54. 56. 62. 68.
69. 73. 84. 85. 89. 91.
98. 104. 108. 111. 117.
132. 136. 139. 143. 152.
Harris 74. 132.
Hatch 73.
Hausrath 72.
Hegesippus 5. 150.
Helbo 19.
Hesiodor 9.
Hilgenfeld 132.
Holtum 155.
Holtzmann 42. 45.
Homeros 9.
Horacius 16. 37.

I.

Immisch 69.
Irenaeus 70. 77. 93. 94.
148. 150. 164.

J.

Jensen 85.
Jeromos 149. 150. 163.
Joël 74.
Josephus Flavius 7. 13. 14.
15. 16. 93.
Julia 16.
Julian 35.
Julius Caesar 23. 24.
Juster 62.

Justinus 36. 63. 64.
Juvenalis 13. 14. 15.

K.

Kalthoff 84.
Kleanthes 25.
Köhler 69.
Köstlin 65.
Krawutzky 132.
Krebs 6.
Krüger 35.
Kybele 33.

L.

Lagrange 17.
Langen 135.
Lebreton 48.
Lemme 153.
Linus 149.
Lurcetius Carus 28.
Luther 113.

M.

Majocchi 132. 135.
Manetho 13.
Marcion 94.
Mark Aurel 39.
Massebieau 135.
Mayer E. 42.
Meffert 22. 31. 35. 36.
Meinertz 44.
Midrasch 6.
Mithras 35.
Mommsen 13.
Monnier 56.
München 135.

N.

Nagy Sándor 23. 31.
Nerva 25.
Nero 12. 16. 24. 31. 39.
Nirschl 135.
Norden 167.

O.

Octavia 24.
Octavianus 24.

Origenes 63. 70. 149. 164.
 Orpheus 9. 10.
 Ovidius 14.

P.

Peitz 93.
 Petersen 135.
 Pfeleiderer 42. 73.
 Philadelphos 23.
 Philo 7. 9. sk. 84.
 X. Pius 86.
 Plato 9. 10.
 Plutarchos 13.
 Polikárp 93. 164.
 Poppaea Sabina 16.
 Potwin 135.
 Prat 163.
 Ptolemeus Lagi 8.
 Ptolemeus Philometor 8.

R.

Rasmussen 85.
 Rauschen 164.
 Reimar 42.
 Renan 35. 72.
 Renesse 135.
 Resch 68.
 Réville 35.
 Ritschl 72.
 Rothe 113.

S.

Sabatier 132. 135.
 Sadler 132.
 Saturninus 16.
 Savi 135.
 Schaff 132. 135.
 Scheel 116.
 Schürer 17. 64.
 Schütz R. 55.
 Seitz 94.
 Seneca 14. 16. 27. 28. 84.
 Septuaginta 8.
 Serapis 30.
 Sergius Paulus 37.
 Seufert 55. 62.

Severus 34.
 Sobkowski 77.
 Soden 70.
 Sohm 74. 90.
 Soltau 68.
 Staerk 20.
 Steck 74.
 Strabo 7.
 Strack 6.
 Strauss 85.
 Sueton 12. 25.
 Sulzbach 69.

T.

Tacitus 13. 14. 17. 64.
 Talmud 6.
 Tertullian 31. 34. 36. 68. 70.
 Thiersch 70.
 Tiberius 7. 16. 25. 31.
 Tischendorf 70.
 Titus 25.
 Tixeront 10. 25. 28. 154.
 Traján 149. 164.

V.

Varró 22.
 Vespasianus 25.
 Vogels 70.

W.

Weingarten 73.
 Weiss B. 70.
 Weiss I. 55.
 Weizsäcker 56. 73.
 Wellhausen 20. 42.
 Wernle 42.
 Westcott-Hort 70.
 Wittig 164.
 Wordsworth 135.
 Wrede 152. 153.

Z.

Zahn 66.
 Zeno 25.
 Zubriczky 36.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó...	Oldal
I. <i>A szétszórt zsidóság és a kereszténység...</i>	3
1. A «zsidó» őskereszténység. 2. A zsidóság elterjedése az egész világon. 3. A zsidó bölcsélet behatol a görög világba. 4. Philo zsidó-görög irányzata. 5. A zsidók elleni gyűlölet. 6. A zsidó propaganda. 7. Kiket neveztek a régi zsidók prozelitáknak? 8. Milyen hatással volt a prozelitizmus a kereszténység elterjedésére?	5
II. <i>A vallási állapotok a római birodalomban a kereszténység elterjedése idejében...</i>	21
1. A rómaiak vallása. 2. A császárimádás. 3. A sztoikus bölcsélet. 4. Az epikureizmus. 5. A keleti vallások elterjedése a római birodalomban: a) Az egiptomi Serapis-Isis vallás. b) A kisázsiai istenségek. c) A szír istenségek. d) A Mithras-tisztelet. 6. A babona uralkodása a lelkek felett.	
III. <i>Krisztus világegyházat alapított...</i>	40
1. Különböző felfogások. 2. A nagy proféták látomása. 3. Krisztus tanításának egyetemes jellege. 4. Krisztus határozott parancsa. 5. Bízhatunk-e a Máté-evangélium szavaiban?	
IV. <i>Krisztus apostolai...</i>	54
1. Az apostolok kiválasztása és elnevezése. 2. Szent Pál felfogása az apostolságról. 3. Az apostolság és a karizma. 4. A zsidó «apostolok». 5. Az apostolok kormányzói hatalma. 6. Szent Péter elsőbbsége.	
V. <i>A püspökök és a papok az apostolok idejében</i>	71
1. A különböző felfogások. 2. Az őskeresztény állások nevei. 3. A presbyterek. 4. A püspökök.	

	Oldal
VI. <i>A «dogmamentes» őskereszténység</i>	84
1. Szélsőséges irányzatok. 2. A szabadelvű tör- ténétírás módszere. 3. Liberális felfogás a dogmák eredetéről. 4. A dogma az ős- kereszténységben. 5. Az egyedül üdvözítő Egyház hite az ősegyházban.	
VII. <i>Az Egyház egysége az apostolok idejében</i>	96
1. E korszak jellemzése. 2. Az ifjú keresztény- ség elszakadása a zsidóságtól. 3. Az ős- keresztény egyház egysége. 4. «Ecclesia».	
VIII. <i>A keresztény karitás az ősegyházban</i>	107
1. A szeretet hatalma. 2. Az alamizsnálkodás. 3. A vendéglátás.	
IX. <i>Az őskereszténység hierarchikus szervezete</i>	115
1. A «demokratikus» egyház. 2. Szent Lukács írásainak kritikai értéke. 3. Szent Lukács leírása az első egyházközség megalapítá- sáról. 4. Az antiochiai egyház. 5. Szent Péter elsőbbsége az apostolok idejében. 6. Elismerte-e Pál Péter elsőbbségét?	
X. <i>A Didaché egyháztana... ..</i>	131
1. A Didaché jellemzése és tartalma. 2. A Di- daché keletkezési ideje. 3. «Apostolok, pró- féták, tanítók». 4. A püspökök és a szer- papok. 5. Az egyházközségek szervezettsége.	
XI. <i>Az Egyház szervezete római Szent Kelemen idejében</i>	148
1. A római Szent Kelemen egyénisége. 2. A ko- rinthusiakhoz írt levél. 3. Az Egyház elől- járói római Kelemen idejében. 4. Az Egy- ház egysége az első század végén.	
XII. <i>Antiochiai Szent Ignác 7 levele</i>	163
1. Az Ignác-levelek eredetisége. 2. Ignác leve- leinek a jellemzése. 3. Az egyházi hierarchia a II. század elején. 4. Az egyházközségek egysége. 5. Az őskereszténység katolikus.	
<i>Irodalom</i>	177
<i>Névmutató</i>	180

A Szent István Könyvek sorozatában eddig megjelentek:

1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet. (Elfogyott.)
2. Wolkenberg Alajos dr.: A teozófia és antropozófia ismertetése és bírálata.
- 3—4. Wolkenberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene. (Elfogyott.)
- 5—6. Balanyi György dr.: A szerzetesség története.
- 7—8. Alszegehy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma.
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában.
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei.
11. Quadrupani-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkek számára.
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és utirajzok. (Elfogyott.)
13. Trikál József dr.: Természetbölcselet.
14. Bognár Cecil dr.: Értékelmélet.
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége.
16. Babura László dr.: Szent Ágoston élete.
17. Lepold Antal dr.: Szalézi szent Ferenc válogatott levelei. (Elfogyott.)
18. Áldásy Antal dr.: A keresztshadjáratok története.
19. Marosi Arnold dr.: Átöröklés és nemzetvédelem.
20. Zoltány Irén dr.: Erotika és irodalom. (Elfogyott.)
21. Horváth Sándor dr.: Aquinói szent Tamás világnézete.
22. Balogh Albin dr.: Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt.
23. Marczell Mihály dr.: A katolikus nevelés szelleme.
- 24—25. Molz Atanáz dr.: A német irodalom története.
26. Babura László dr.: Szent Ambrus élete.
27. Márki Sándor dr.: II. Rákóczi Ferenc élete.
28. Kiss Albin dr.: A magyar társadalomtan története.
29. Szabó Zoltán dr.: A növények életmódja.
30. Weszelszky Gyula dr.: A rádium és az atomelmélet.
31. Balanyi György: Assisi szent Ferenc élete.
32. Dávid Antal: Bábel és Assúr. I. Történet.
33. Fejér Adorján: Római régiségek.
34. Balogh József: Szent Ágoston, a levélfíró.
35. Babura László dr.: Szent Jeromos élete.
36. Karácsonyi János dr.: Szent László király élete.
37. Miskolczy István dr.: A középkori kereskedelem története.
38. Szémán István dr.: Az újabb orosz irodalom.
39. Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története.
40. Trikál József dr.: A gondolkodás művészete.
41. Kühár Flóris dr.: Bevezetés a vallás lélektanába.
42. Babura László dr.: Nagy szent Gergely élete.
- 43—44. Kühár Flóris dr.: A keresztény bölcselet története.
45. Weszely Ödön dr.: Korszerű nevelési problémák.
46. Somogyi Antal dr.: Vallás és modern művészet.
47. Divald Kornél: Magyar művészettörténet.
- 48—49. Birkás Géza dr.: A francia irodalom története.
50. Wodetzky József dr.: A világegyetem szerkezete.
51. Záborszky István dr.: Rabindranath Tagore világnézete.
- 52—53. G. Kurth-Michel K.: A modern civilizáció kezdetei.
- 54—55. Dávid Antal: Bábel és Assúr. II. Művelődés.
56. Horváth Jenő dr.: A modern Amerika története.
57. Balogh Albin dr.: Ország és nyelv.
58. Meszlényi Antal dr.: A katolikus egyház és az állam 1848/49-ben.
- 59—60. Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. I. Ószövetség.
61. Kecskés Pál dr.: A házasság etikája.
62. Huszár Elemér: A katolikus házasságjog rendszere.
63. Petró József dr.: Az ősegyház élete.
- 64—65. Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. II. Újszövetség.
- 66—67. Trikál József dr.: A jelenségekből a valóságba.
68. Erdey Ferenc dr.: Kant valláserkölcsei világnézete.
- 69—71. Hartmann Grisar: Luther Márton élete. (Fordította Hoitsy Lajos Pál.)
72. Tóth Ágoston: Bevezetés a meteorológiába.
- 73—74. Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története.
75. Divald Kornél: A magyar iparművészet története.
77. Balanyi György: A római kérdés.